شەمسۇلمائالى قابۇس

قابۇسنامە

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

شەمسۇلمائالى قابۇس

قابۇسنامە

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

AltunOq

پارسچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: **ئابدۇرىشىت ئىسلامى**

مەسئۇل مۇھەررىر: **ئابدۇقادىر ھېيت**
توختى ئابىخان

قابۇسنامە

شەمسۇلمائالى قابۇس

*

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتتى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 850×1168 مىللىمېتر 32 كەسلەم
باسما تاۋاق 4·625 قىستۇرما ۋاراق 1
1982 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى،
1983 - يىل 9 - ئاي **2 - بېسىلىشى**
سانى: 40·001 — **75**·000
كىتاب نومۇرى: 7264·1
باھاسى: 0·43 يۈەن

مۇندەرىجە

شەمسۇلمائالى ئەبۇلھەسەن ۋەشمىگىر قابۇس ۋە ئۇنىڭ دىداكتىك ئەسىرى «قابۇسنامە» ھەققىدە ئابدۇرشىت ئىسلامى 1

بىرىنچى باپ. ئاتا - ئانا ھەققىنى تونۇش ۋە ئورنىغا كەلتۈرۈش ھەققىدە 1

ئىككىنچى باپ. ھۈنەر - سانائەتنىڭ نەسەپتىن ياخشىلىقى ھەققىدە 3

ئۈچىنچى باپ. سۆزلەشنىڭ شەرتلىرى ۋە ئەدەپلىرى ھەققىدە 18

تۆتىنچى باپ. نۇشىرۋاننىڭ ۋەسىيەت — نەسىھەتلىرى ھەققىدە 28

بەشىنچى باپ. يىگىتلىك ۋە قېرىلىق ھاللىرى ھەققىدە 31

ئالتىنچى باپ. يېمەك - ئىچمەك ئەدەپلىرى ھەققىدە 36

يەتتىنچى باپ. شاراپ ئىچىش تەرتىۋى ھەققىدە 38

سەككىزىنچى باپ. مۇساپىر ۋە مېھمانلارغا ھۆرمەت قىلىش ھەققىدە 41

توققۇزىنچى باپ. چاخچاقلىشىش ۋە شاخمات - داسكا ئويناش ھەققىدە 45

ئونىنچى باپ ئىشق ۋە ئاشىقلىق ھەققىدە 47

ئون بىرىنچى باپ. جىما ھەققىدە 51

ئون ئىككىنچى باپ. مۇنچىغا كىرىش تەرتىۋى ھەققىدە 52

ئون ئۈچىنچى باپ. ئۇخلاشنىڭ پايدا - زىيىنى ھەققىدە 54

ئون تۆتىنچى باپ. مال - مۈلۈك، بايلىق ھاسىل قىلىش ھەققىدە 58

ئون بەشىنچى باپ. ئامانەت ساقلاش ھەققىدە 63
ئون ئالتىنچى باپ. ئوي - جاي ۋە باغچا سېتىۋېلىش ھەققىدە 65
ئون يەتتىنچى باپ. خوتۇن ئېلىش ھەققىدە 68
ئون سەككىزىنچى باپ. پەرزەنت تەربىيىلەش ھەققىدە...... 75
ئون توققۇزىنچى باپ. دوستلۇق ھەققىدە 75
يىگىرمىنچى باپ. دۈشمەندىن ئېھتىيات قىلىش ھەققىدە...... 79
يىگىرمە بىرىنچى باپ. ئەپۇ قىلىش ۋە جازالاش ھەققىدە 88
يىگىرمە ئىككىنچى باپ. ئىلىم ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىش ھەققىدە 91
يىگىرمە ئۈچىنچى باپ. تىجارەت قىلىش ھەققىدە 99
يىگىرمە تۆتىنچى باپ. تىببى ئىلىم ھەققىدە 107
يىگىرمە بەشىنچى باپ. ئىلمى نۇجۇم (ئاسترونومىيە ئىلمى) ھەققىدە 114
يىگىرمە ئالتىنچى باپ. شېئىر ۋە شائىرلىق ھەققىدە 115
يىگىرمە يەتتىنچى باپ. مۇزىكىچى ۋە غەزەلخانلارنىڭ قائىدىلىرى ھەققىدە 119
يىگىرمە سەككىزىنچى باپ. دېخانچىلىق ھەققىدە 123
يىگىرمە توققۇزىنچى باپ. جاۋانمەرتلىك ھەققىدە 126

شەمسۇلمائالى ئەبۇلھەسەن ۋەشمىگىر قابۇس ۋە ئۇنىڭ ئىدىداكتىك ئەسىرى «قابۇسنامە» ھەققىدە

شەمسۇلمائالى ئەبۇلھەسەن ۋەشمىگىر **قابۇس** — ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ گۇرگان (جۇرجان)، رەي، تەبەرىستان تەرەپلىرىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن، ۋەشمىگىر خاندانىغا مەنسۇپ بولغان ۋە بۇخارانى پايتەخت قىلغان سامانىلار خاندانىغا ئالاقىدار بىر زات بولۇپ، مىلادى 11 - ئەسىردە ياشىغان ئىدى. ئۇ، زامانداشلىرىغا نىسبەتەن ئۇقۇمۇشلۇق (ئالىم، پەيلاسوپ، شائىر، ئەدىپ، مۇتەپەككۇر، خەتتات، سېخى، ئەلەم بىلەن قەلەمنى بىرلەشتۈرگەن) ئۆز دەۋرىدە تەڭداشسىز — ئالاھىدە بىر كىشى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئالىملىقى، يۈكسەك ماھارىتى بىلەن ئەل - يۇرتقا زور خىزمەت قىلىۋاتقاندا ھەسەتخور، ئاچكۆز، مەنسەپپەرەس، ھىلىگەر زالىملار تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان پىتنە - ئىغۋا، سۇيىقەستلەر تۈپەيلىدىن جۇرجاندىن خۇراسانغا كېلىپ 18 يىل تۇرۇپ قالدى①. خۇراساندا ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇپ قېلىشى ۋە چەككەن جاپا - مۇشەققەت، روھى ئازاپلىرى ئۇنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن كۆزلىگەن ئۈمىدلىرىنى، ئالىي غايە ۋە غەيرىتىنى سۇندۇرالمىدى. ئۇ يەنىلا خورلۇق، جاپالىق كۈنلەرنىڭ ئۆتۈپ كېتىشى ۋە غەلىبىلىك خوشال كۈنلەرنىڭ كېلىشىنى ئىشەنچلىك كۈتەتتى.

شەمسۇلمائالى ۋەشمىگىر قابۇس خۇراساندا **تۇرغان** چاغلىرىدا، خۇراساننىڭ چوڭ - كىچىك بارلىق كىشىلىرى ئۇنىڭ

① رەۋزە تۇسسافا 4 - جىلد، سامانىلار تارىخىدىن.

ماددى - مەنىۋى خەيرىخاھلىقىدىن بەھرىمەن بولۇپ، تەشەككۇر
بىلدۇرەتتى، سامانى دولىتىنىڭ ئەرباپلىرى ئۇنى جۇرجانىغا
ئېلىپ بېرىپ، ئۆز ھاكىمىيىتىدە ئولتۇرغۇزماقچى بولسىمۇ، ئوت-
تۇرا ئاسىيادا يۈز بەرگەن بەزى قالايمىقانچىلىق ۋە خوشنا
دولەتلەردىكى ئىختىلاپ - زىددىيەت، جىدەل - ماجىرالار تۈپەي-
لىدىن ۋاقىت كېچىككەن ۋە ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئىدى. بۇ جەر-
ياندا شەمسۇلمائالى ۋەشمىگىر قابۇس گوياكى ئىگىز چوققى-
لىق تاغدەك مۇستەھكەم تۇرۇپ، دۈچكەلگەن رىقابەت، خورلۇق
ۋە قارشىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، چىدامىلىق كورسىتىپ،
سۇباتلىق بىلەن تۇراتتى. ئۇ ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئەقلى،
تالانتى، ئىلمى ئىقتىدارى ۋە خەلقنىڭ ھمايە قىلىپ قوللى-
شىغا تايىنىپ ئىش كورۇپ، ئۆز مەملىكىتى، جۇرجانغا قايتىپ
بېرىپ، ھاكىمىيەتنى قولغا ئالدى.
شەمسۇلمائالى ۋەشمىگىر قابۇس ئۆز زاماندا شلىرى، خوشنا
مەملىكەت پادىشالىرى ئارىسىدا دانا، ئالىملىقى، سېخى، خەلق-
پەرۋەرلىكى ۋە ھەربى ئىشلاردىكى ئىختىساسى بىلەن ئىمتىيازلىق
ئىدى. ئۇ دولەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇپلا قالماستىن،
تۈرلۈك ئىلىملەر بويىچە بىرقانچە پارچە ئەسەر يازغان. ئۇنىڭ
ناتىقلىق، نوتىكا ھەققىدە يازغان «كامالۇلبەلاغەت» (ناتىقلىق
ۋە لوگىكا پىننىڭ كامالىتى) ناملىق ئەسىرى مەشھۇردۇر.
ئۇ، ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ئومرىدە كورگەن سويۈملۈك يالغۇز
ئوغلى گىلانشانى تەربىيىلەش شەكلى بىلەن پۈتۈن ئەۋلاتلارنى
تەربىيىلەش مەقسىدىدە بۇ دىداكتىك (ئىجتىمائى ئەخلاق، ئى-
لىم - مەرىپەت، نەسىھەتلىك) ئەسىرىنى پارىس تىلىدا يېزىپ
چىقتى. يەنە ئۇ يۈكسەك ماھارەتلىك خەتتات ئىدى. ئۇنىڭ
قەلىمى بىلەن يازغان ئەسىرى ياكى بىرەر مەكتۇبى بىر مەم-
لىكەتكە يېتىپ بارسا، ئۇنى كورگەنلەر ئەجەبلىنىپ: "بۇ خەت
قابۇسنىڭ خېتىمۇ ياكى تۈزىنىڭ گۈللەپ تۇرغان پەرلىرىمۇ؟"
دېيىشەتتى.

ئاپتورنڭ بۇ كتاپنى يېزش سەۋەبى

شەمسۇلمائالى ۋەشمېگر قابۇس ئۆز دولتگە كوپ يللار
يېتەكچلك قلدى، ئۇزۇن ئۆمۈر كوردى، لېكن ئۇنڭ پەر-
زەنتى يوق ئدى، قېرغان چاغلرىدا بر ئوغۇل پەرزەنت
كوردى. ئوغلنڭ ئېتنى گىلانشا قويدى. بۇ ئوغۇل ئەقللق
ۋە پەھم - پاراسەتلك، ھۇشيار ئدى. بر كۈنى شەمسۇلمائالى
ۋەشمېگر قابۇس ئوغلنڭ يۈزگە قاراپ پاراسەت نۇرى
بلەن دقققەت قلدى، گەرچە بۇ ئوغۇلدا ئەقل - پاراسەت
ۋە كامالەت ئەسەرلرى بولسمۇ، ياشلق - يگتلك غۇرۇرى
بلەن مەغرۇرلنپ، غەپلەت ئۇيقۇسدا ئۇخلاپ قېلش ئېھتى-
مالى بارلغنى سەزدى - دە، ئۇنى قانداق تەربيىلەش كېرەك-
لكى ئۈستدە كوپ ئويلدى. ئويلا - ئويلا ئاخر ئوغۇلنى
ئۆزى تەربيىلگەندە ياخشى بولدىغانلغنى قارارلاشتۇردى،
ئەمما ئۇنڭغا ئۆز ئۆمرنڭ يار بەرمەيدىغانلغنى چاغلدى.
چۈنكى، ئاقل - دانا كشلەر ھەرقاچان ئۆلۈمنى ئۆزگە
ھەمرا بلدۇ. ئەگەر ئوغلنى تەربيىلمەي ئۆز ھالغا تاشلى-
ۋەتسە، ئۆز ۋۇجۇت گەۋھرنى يەرگە تاشلىۋەتكەن بولدۇ.
شۇنڭ ئۈچۈن گىلانشانى مەسئۇل بولۇپ تەربيىلەش زورۇر
دەپ تونۇپ، بر ئۇستاز بەلگىلەشنى مۇۋاپق كوردى، لېكن
قايتا ئويلاپ، ئوغلنى ئۆزى تەربيىلەشنڭ ھەممدىن مۇھملى-
غنى، شۇنڭدەك پۈتۈن جەميەتنى ۋە ياش ئەۋلاتلارنى تەر-
بيىلەش مەجبۇرىيتى بارلغنى كوز ئالدىغا كەلتۈرۈپ،
«قابۇسنامە» دېگەن كتاپنى يېزپ چقتى.

شەمسۇلمائالى ۋەشمېگر قابۇس ئوغلى گىلانشانى ئالدىغا
چاقرپ، ۋەسىيەت ۋە نەسھەتنى مۇنداق تاماملغان: "ئەي
ئوغلۇم، مەن قېرىدىم، ئاجزلدىم، تىرىكلكمدىن ئايرلش ۋە

ھايات دەپتىرىدىن ئىسمىمنى ئۆچۈرۈشنىڭ خەۋىرى كەلدى، سەپەرنامە قولۇمغا تاپشۇرۇلدى. ماڭا بېرىلگەن بۇ سەپەر نامە — ساقلىمنىڭ ئاقىرىشىدۇر: ساقالىنىڭ ئاقىرىشى "ئەي بەندە، ئاگاھ بول! بۇ دۇنيادىن قايتىشقا تەييارلىق قىل" دېگەن خىتاپتىن ئىبارەت. ئەمدى، ئەي ئوغلۇم بىلگىنكى، مەغرۇرلۇق (بىپەرۋالىق، ئاقىۋەتنى ئويلىماسلىق) ناھايىتى يامان. مەن ئۆزەمنى ئەنە شۇنداق غاپىل - بىپەرۋالىق بىلەن ئۆمرىنى زايا قىلغانلار قاتارىدا كوردۈم. بۇ دۇنيادىن كېتىشىمدىن ئىلگىرى ساڭا بىرمۇنچە نەسىھەت قىلاي، نەسىھەتلىرىمگە ئەمەل قىلساڭ، ئۆمرۈڭدە بارلىق ئىشلىرىڭدا ياخشىلىققا ئېرىشىپ، ئازاپ چەكمەيسەن، ئاتىسىنىڭ بالىغا كورسەتكەن مېھىر - شەپقىتى شۇكى، بالىنى توغرا يولغا سېلىپ، يامان يولدىن ساقلاپ، زامانىنىڭ قولىدىن كۆلپەت، ئازاپ - ئوقۇبەتلەرگە، خەلقنىڭ قارغىش - نەپرەتلىرىگە دۇچار بولۇش، خار - زەبۇن ئۆتۈشتىن ساقلاپ قېلىشتۇر. نەسىھەتلىرىمنى قەلبىڭنىڭ قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپ، ئەمەل قىلغىن. ئەگەر سەن ياشلىق غورۇرى بىلەن بۇ نەسىھەتلىرىمنى ئاڭلىساڭ ۋە قوبۇل قىلساڭ، مەن ئاتىلىق مەجبۇرىيىتىمنى ئۆتىگەن ۋە مېھىر - شەپقىتىمنى يەتكۈزگەن بولىمەن. سەن ئاڭلىمساڭ ۋە قوبۇل قىلمىساڭ، ئەقىل - ھوشى بار ئەۋلاتلار ئاڭلاپ قوبۇل قىلىپ، دۇنيادا ئۆزىنى خار - زارلىق، ھالاكەتتىن قۇتقۇزىدۇ. نادان - ئەقىلسىز پەرزەنتلەر ئاتا - ئانىنىڭ نەسىھىتىنى ئاڭلىمايدۇ، قوبۇل قىلمايدۇ. تېخى ئۆزلىرىچە "بىزنىڭ بىلگەنلىرىمىزنى قېرى ئاتا - ئانىلىرىمىز بىلمەيدۇ" دېيىشىدۇ. مۇنداق قاراشتا بولغان پەرزەنتلەر غايەت ئەقىلسىز نادانلاردۇر.

ئەي ئوغلۇم، مەن سېنى تەربىيىلەشكە ئۆمرۈمنىڭ يار بەرمەيدىغانلىقىنى كورمەكتىمەن. ئاتا ۋە ئۇستاز بولۇپ سېنى تەربىيىلەش ئۈچۈن بۇ كىتابنى يېزىپ ساڭا يادىكار قىلدىم، قىسقا ۋە پايدىلىق قىلدىم. چۈنكى ھەرنەرسىنىڭ قىسقا، پايدىلىق بولغىنى — ئۇزۇن، پايدىسىز بولغىنىدىن ياخشى.

ئەي ئوغلۇم، بۇ جاھان زىرائەت مەيدانى. يەرگە نىمە تېرىساڭ، شۇنىڭ مەھسۇلاتىنى يىغىۋالىسەن، دۇنيادا ياخشى ئىشلارنى قىلساڭ، ئاقىۋەتتە ياخشى نەتىجىگە ئىگە بولىسەن، يامان ئىشلارنى قىلساڭ، يامان نەتىجە ئازاۋىغا دۇچار بولىسەن.

ئەي ئوغلۇم، ئەقىللىق بولغىن، ياخشى ئىشلارنى قىلغىن. دۇنيا خەلقىنىڭ بىر ئادىتى بار: قەدرۇ - قىممەتلىك نەرسىلىرى بولسا، ئۇنى قەدىرلىك كىشىسىگە بېرىدۇ. مېنىڭ دۇنيادا غايەت قەدىرلىك نەرسەم — بۇ نەسىھەتلىرىمدۇر. ئەڭ قەدىرلىك ئادىمىم — سەندۇرسەن. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى چاغلىرىدا بۇ قىممەتلىك نەسىھەتىمنى قەدىرلىك پەرزەنتىم ساڭا بەردىم. ئىنساندىكى ئەقىل ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى تەبىئى ئەقىل. مۇنداق ئەقىل ھەممە ئادەمگە نېسىپ بولۇۋەرمەيدۇ، ناھايىتى ئاز ساندىكى ئادەملەرگە نېسىپ بولىدۇ. يەنە بىرى كەسپىي ئەقىل، بۇ — ئوقۇش، ئۆگىنىش يولى بىلەن ھاسىل بولىدۇ. ئەگەر تەبىئى ئەقىل ساڭا نېسىپ بولۇپ، ئۇنىڭغا مەرىپەت يولى بىلەن ھاسىل بولغان ئەقىل قوشۇلسا، سەن ئۈچۈن نىمە دېگەن بەخت - سائادەت - ھە؟ بۇ ئىككى كامالەت ساڭا يار بولسا، زامانەڭدە مىسلىسىز - تەڭداشسىز ئادەم بولىسەن، مۇبادا ساڭا تەبىئى ئەقىل نېسىپ بولمىسا، كەسپىي مەرىپەت ئەقلىنى، ئىلىم - بىلىم، ھۈنەر ھاسىل قىلىشقا ئىجتىھات قىل، ئىلىم - پەن، ھۈنەر - سانائەت ئۆگىنىشكە تىرىشقىن. ئىلىم - پەن، ھۈنەر ئۆگىنىشكە تىرىشمىساڭ، ھەر ئىككى كامالەتتىن مەھرۇم قالىسەن. مەن ئۆمرۈمدە نېمىنى ئادەت قىلغان بولسام ۋە نىمىنى بىلگەن بولسام ساڭا ئېيتتىم (بۇ كىتاپتا بايان قىلدىم). مىلادى 1080 - يىلى (ھىجرىيە 473 - يىلى) بۇ كىتاپنى يېزىپ پۈتتۈردۈم. ئىنسانىيەت ھاياتىدا — تورمۇشىدا ۋە ئاخىرەت كۈنىدە ھەر بىر ئادەمگە زۆرۈر بولغان ئىجتىمائى، ئەخلاقىي، ئىلىم - مەرىپەت، ھۈنەرنى بايان قىلدىم".

AltunOq

شەمسۇلمائالى ۋەشمىگىر قابۇس بۇ ئەسىرىدە ئىجتىمائى، ئەخلاقىي مەسىلىلەرنى ئۆز ئىنىمى، ھاياتىي تەجرىبىلىرىگە ئاساسلىنىپ باپلار بويىچە بايان قىلىش بىلەن ياش ئەۋلاتلارنىڭ ئاتا - ئانا ھەققىنى تونۇش، ئاتا - ئانا ۋە قېرى كىشىلەرنى ھۆرمەت قىلىش لازىملىقى؛ تۇرمۇشتا خورلانماسلىق، ھالال تۇرمۇش كەچۈرۈش ئۈچۈن كەسىپ، ھۈنەر ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرلۈگى؛ كىشىلەر بىلەن سۆزلەشكەندە، رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەپ - قائىدىلەر؛ يىگىتلىك، قېرىلىق چاغلىرى؛ ياشلىقنى بىھۇدە ئۆتكۈزمەسلىك؛ يېمەك - ئىچمەكتە ھېيىزى - سەھەتىنى ساقلاشتىكى مۇھىم قائىدىلەر؛ ھاراق - شاراپ ئىچمەسلىك ۋە ئۇنىڭ ئادەم ئەزالىرىغا زىيانلىق ئىكەنلىكى؛ مۇساپىرلار، مېھمانلارغا ھۆرمەت قىلىش لازىملىقى؛ مۇئامىلە، يۈرۈش - تۇرۇش ئۇچرىشىشلاردا كىشىلەر بىلەن ئويۇن - چاخچاق قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدىغانلىقى؛ نىكاھلىنىش (خوتۇن ئېلىش، ئائىلە بەرپا قىلىش)، ئەر - ئاياللارنىڭ جىنسىي مۇناسىۋەت مەسىلىلىرىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتىلار؛ جىما (جىنسىي مۇناسىۋەت) نىڭ پايدا - زىيانلىق ھالەتلىرى؛ ھاممام (مۇنچا) غا چۈشۈش تەرتىپلىرى؛ ئۇخلاشنىڭ پايدىلىق - زىيانلىق ھالەتلىرى؛ مال - مۈلۈك ھاسىل قىلىش يوللىرى؛ ئىقتىساتچىلىقنىڭ ياخشىلىقى، بېخىللىقنىڭ يامانلىقى، ئامانەتكە خىيانەت قىلماسلىق، ئۆي - جاي، باغ - ۋاران سېتىۋېلىشنىڭ قائىدىلىرى؛ ئۆيلىنىشتە دىققەت قىلىدىغان نۇقتىلار؛ پەرزەنت. ئەۋلاتلارنى تەربىيىلەشنىڭ زۆرۈرىيىتى؛ دوستلۇقنىڭ شەرتلىرى، دۈشمەندىن ساقلىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتى؛ خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىش لازىملىقى، ئەپۇ قىلىش (كەچۈرۈش) نىڭ پەزىلىتى، ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلەشنىڭ پەزىلىتى؛ سودا - تىجارەت قىلىشتا بىلىشكە تېگىشلىك مەسىلىلەر، تېبابەت ئىلمىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە تەبىپ - دوختۇرنىڭ كېسەلگە قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇشى لازىملىقى، تەبىپلەرنىڭ ئەدەپ - قائىدىلىرى؛ ئاسترونومىيە

ئىلمى؛ شېئىر ۋە شائىرلىقنىڭ ئۇسلۇبى، مۇزىكا ئىلمى، مۇزىكانتلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ئەدەپ، خۇسۇسىيەتلەر؛ پادىشالارنىڭ خۇسۇسىيىتى، ۋەزىرلىك قائىدىلىرى، ھەربى سەركەردىلىك، دىخانچىلىق سانائىتى، سېخىلىقنىڭ پەزىلىتى ۋە بېخىللىق-خەسىسلىكنىڭ يامانلىغى، ئىسراپخورلۇقنىڭ ئاقىۋىتى-ھاراملىغى قاتارلىق مەسىلىلەرنى باپلار بويىچە جانلىق مىساللار بىلەن بايان قىلىدۇ.

كىتاپخانلارنىڭ دىققىتىگە شۇنى ئىلتىماس قىلىمىزكى، ئۇلۇغ ئالىم، پەيلاسوپ، ئەدىپ شەمسۇلمائالى ۋەشمىگىر قابۇس بۇ ئەسىرىدە "ئەي ئوغۇل" دېگەن خىتاپ بىلەن سوزلەيدۇ. ئۇنىڭ مۇنداق ئۇسلۇپتا مەرىپەت-نەسىھەت سوزلىشى بىرتەرەپتىن بىۋاستە ھالدا ئوغلى گىلانشانى كوز ئالدىدا تۇتقان بولسا، ئومۇمى ھالدا پۇتۇن جەمىيەت ئەۋلاتلىرىنى خۇددى ئوزىنىڭ پەرزەنتى ئورنىدا كورۇپ، مېھرى-شەپقەت، كويۇمچانلىق بىلەن "ئەي ئوغۇل" دەپ سوز باشلايدۇ.

بۇ ئۇسلۇپنىڭ ئەۋلاتلارنى تەربىيىلەشتە قەھرى-غەزەپ بىلەن خىتاپ قىلىشتىن تەسىرى چوڭقۇر، نەتىجىلىك ياخشى ئۇسلۇپتۇر. چۇنكى، "ئىنسان — ئېھسانىنىڭ قۇلى" دېگەن مەسەل بار. ياخشى سوز ۋە ياخشى نىيەتلىك نەسىھەت ھامان كىشىلەرگە ئوبدان تەسىر كورسىتىدۇ. يامان سوز، قەھرى-غەزەپ ياش ئەۋلاتلارنى بۇزىدۇ. گەپ ئوتمەيدىغان بەگىۋاش قىلىپ، ھاياسىزلىققا ئېلىپ بارىدۇ.

ئۇلۇغ ئالىم، مۇتەپەككۇر شەمسۇلمائالىنىڭ ۋاپاتىغا ھازىر 9 ئەسىر ئوتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ بۇ نەسىھەتنامە ئىلمى ئەسىرى جەمىيەتنى ۋە ياش ئەۋلاتلارنى تەربىيىلەشتە يەنىلا قىممەتلىك ۋە ئەھمىيەتلىكتۇر.

«قابۇسنامە» — 18-ئەسىرلەردە مەلۇم بىر كىشى تەرىپىدىن چاغاتاي تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان بولسىمۇ، پارس تىلىدىكى ئەسلى نۇسخىسىغا سېلىشتۇرغاندا نۇرغۇن سوز-ئاتالغۇلار ۋە

ئادەتتىكى ئىبارىلەرمۇ خاتا تەرجىمە قىلىنغانلىقى، مۇھىم ئورۇنلىرى چۈشۈرۈپ قويۇلغانلىقى — تاشلاپ كېتىلگەنلىكى بىلىندى. شۇڭا بۇ نۆۋەت پارس تىلىدىكى نۇسخىسىدىن بىۋاستە ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىندى. تەرجىمە قىلىش جەريانىدا ئاپتور تەرىپىدىن مىسال كەلتۈرۈلگەن قەدىمقى زامان ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدىن ئېلىنغان ھېكايىلار قىسقارتىلدى، شۇنىڭدەك «پادىشالىق“ ”ۋەزىرلىك“، ”ھەربىي ئىشلار — لەشكىرىي سەركەردىلىك“ ھەققىدىكى بابلىرى قالدۇرۇلدى.

جەمئىيەتكە ۋە ياش ئەۋلاتلارغا تەربىيىۋى ئەھمىيىتى بولار دېگەن مەقسەتتە بۇ مەرىپەتلىك نەسىھەتنامە — كىلاسسىك ئەسەرنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدىم. سەۋىيەمنىڭ چەكلىك بولۇشى سەۋەبلىك ھەر خىل سەۋەنلىكلەرنىڭ بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا كەڭ كىتابخانلارنىڭ يېقىندىن ياردەم بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

ئابدۇرەشىت ئىسلامى

بىرىنچى باپ. ئاتا-ئانا ھەققىنى تونۇش ۋە ئورنىغا كەلتۈرۈش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، بىلىشىڭ كېرەككى، تەڭرى بۇ جاھاننى ئاۋات قىلىشنى ئىرادە قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ نەسلىنى كۆپەيتىش ۋە بىر-بىرىگە باغلىنىشلىق قىلىش ئۈچۈن، شەھۋەت (ئىسپىرما) نى ياراتتى. ئاتا-ئانىلارنى پەرزەنتنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە سەۋەپ قىلدى.

ئەي ئوغۇل، ئاتا-ئانىنىڭ ھەققى ۋە ھورمىتىنى ساقلىغايسەن، ئۆز ئەسلى-زاتىڭنى ئۇلۇغلىغايسەن. ئاتا-ئاناڭنى ھورمەت قىلساڭ، ئۆز ئەسلىڭنى ھورمەت قىلغان بولىسەن. ئاتا-ئانامنىڭ مەندە نېمە ھەققى بار دېمە، چۈنكى ئاتا-ئاناڭ سېنى دۇنياغا كەلتۈردى. ئاتا-ئاناڭ بولمىسا، سەن دۇنياغا كەلمەس ئىدىڭ. ئاتا-ئاناڭ ۋۇجۇدىدىن سېنى تۇغۇپ، چەكسىز جەۋرى-جاپالار بىلەن ئاسراپ، تەربىيىلەپ، ئەڭ چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن سېنى ئۇستۇرۇپ ئادەم قىلىپ، كىشىلىك قاتارىغا قوشتى. ئەگەر ئاتا-ئاناڭ سېنى شۇنداق يېتىشتۈرمىسە، سەن نەدىن كەلگەن بولاتتىڭ ۋە قانداق بولۇپ بۇ يىگىتلىك — ياشلىق ھالىتىگە يېتەتتىڭ؟

ئەمدى ساڭا زورۇرى، ئاتا-ئاناڭنى ئۆز جېنىڭنى قانداق سويسەڭ شۇنداق سويۈپ قەدىرلىگەيسەن، ئاتا-ئانىنى ھورمەتلىمىگەن — قەدرىنى بىلمىگەن پەرزەنت تەڭرى بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەپ بولغۇچى نەرسىنى بىلمىگەن بولىدۇ.

ئاتا-ئانىغا بوي سۇنماق پەرزدۇر. ئاللاتائالا: ”تەڭرىگە ۋە تەڭرىنىڭ پەيغەمبىرىگە، ئۆزەڭلاردىن بولغان پەرمان ئىگىسىگە بوي سۇنۇڭلار“ دەيدۇ. خۇدانىڭ بۇ ئەمرىدىكى ”پەرمان ئىگىسى“ ئاتا-ئانىنى كورسىتىدۇ. ئاللاتالا يەنە ئاتا-ئانىنى خور-

AltunOq

لىماسلىقنى، ئۇلارغا گۈزەل، ياخشى، يۇمشاق سوزلەشنى بۇيرۇيدۇ. ئەگەر ئاتا-ئانا ھەققىنى دىن يۈزسىدىن كورمسەڭمۇ ئەقىل يۈزسىدىن ئويلاپ كور، ئاتا-ئاناڭ سېنىڭ دۇنياغا كېلىشىڭگە ۋە ئوسۇپ يېتىلىشىڭگە، تەربىيلىنىشىڭگە سەۋەپچى بولغان تۇرسا، سەن ئۇلارنى ھورمەتلەپ، خىزمىتىنى ياخشى قىلمساڭ، ياخشى پەرزەنت ۋە ياخشى ئادەم بولمىغان بولىسەن. ھەرقانداق ئادەم ئاتا-ئانىسى ھەققىنى ئادا قىلمىسا، باشقا كىشىلەرنىڭ ھەققىنى ئەسلا ئادا قىلالمايدۇ. مۇنداق ئادەم ياخشىلىقنىڭ قەدرىنى بىلمەيدىغان يامان ئادەم ھېساپلىنىدۇ. يامان ئادەمگە باشقىلارنىڭ ياخشىلىق قىلىشىمۇ دۇرۇس ئەمەس.

سەن ئەگەر پەرزەنتىڭدىن ھورمەت ئۇمت قىلساڭ، ئالدى بىلەن ئوزەڭ ئاتا-ئاناڭغا ھورمەت قىلىشىڭ لازىم. بالىلىرىڭ ئاتا-ئاناڭغا قىلغان ھورمەت ۋە خىزمىتىڭنى كوروپ، ساڭا ئىززەت-ئىكرام ۋە ياخشى خىزمەت قىلىدۇ. چۈنكى، بالا ئاتا-ئانىنىڭ قىلمىشىنى كوروپ ئوگىنىدۇ. سەن بىر مېۋىلىك دەرەخكە ئوخشايسەن، بالىلىرىڭ شۇ مېۋىلىك دەرەخنىڭ مېۋىسى. ئاتا-ئاناڭنىڭ خىزمىتىنى قانچىلىك ياخشى قىلساڭ، شۇنچىلىك رازىلىقىنى — دۇئاسىنى ئالىسەن. ئاتا-ئانىنىڭ دۇئاسى ئىجاۋەتتۇر. ئاتا-ئاناڭ سەندىن رازى بولسا، تەڭرىمۇ سەندىن رازى بولىدۇ. ئەي ئوغۇل: "ئاتا-ئانام ئولسە ئۇلاردىن ماڭا مال-مۈلۈك، پۇل مىراس قالاتتى" دېمە، ھەتتا بۇنداق يامان خىيالنى كوڭلۇڭگىمۇ كەلتۈرمە. ئاتا-ئاناڭ ئولۇشتىن بۇرۇن سەن ئولسەڭ قانداق قىلىسەن؟

ئەي ئوغۇل، ئوزەڭنى يۇقىرى مەرتىۋىلىك كىشىگە سىلىشتۇرۇپ قايغۇرما، ھەرقاچان ئوزەڭدىن توۋەن مەرتىۋە، توۋەن تۇرمۇشتىكىلەرگە قاراپ ئوز تۇرمۇشۇڭغا شۈكرى قىل. ئەگەر سەن يوقسۇل ئىكەنسەن، ئەقىل-ئىلىمىڭ، ھۈنەر-كەسپىڭ بولسا، بايسەن. چۈنكى، ئەقىل-بىلىم — مال-مۈلۈك، بايلىقتىن ياخشى. ئەقىل-بىلىم بولسا، بايلىق ئوزى كېلىدۇ. لېكىن ئەقىلنى، بى-

لىمنى پۇلغا سېتىۋېلىشقا بولمايدۇ، بىلىم بولمىسا مال-مۈلۈك، بايلىق قولدىن كېتىدۇ، تۈگەيدۇ. ئەمما ئەقىل-بىلىم داۋاملىق سەن بىلەن بىللە تۇرىدۇ.

ئەقىل-بىلىمىڭ بولسا، ھۈنەر-سانائەت ئۆگەنگىن. ئەقلىڭ، بىلىمىڭ ۋە ھۈنىرىڭ بار ئىكەن، ئەدەپ-ئەخلاقىڭ ياخشى بولسۇن، چۈنكى، "ئەدەپ — ئەقىلنىڭ سۈرىتى-شەكلى" دۇر.

ئىككىنچى باپ. ھۈنەر-سانائەتنىڭ نەسەپتىن ياخشىلىقى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل بىلگىنكى، ھۈنەر-سانائەت بىلەن ئىپتىخارلىنىش نەسەپ بىلەن پەخىرلىنىشتىن ياخشى. ھۈنەر ئۆگىنىشكە تىرىشقىن، ھۈنىرى يوق كىشىنىڭ ھېچ ئادەمگە پايدىسى يوق، بەلكى ئۆزىگىمۇ پايدىسى يوق. ھۈنىرى يوق ئادەم گويا ئاق تىكەنگە ئوخشايدۇ. تىكەننىڭ ھېچ ئادەمگە سايىسى چۈشمەيدۇ. ھەرقانداق ئادەمگە ھۈنەر زۆرۈر. ھۈنىرى يوق ئادەم ھايۋان دەرىجىسىگە چۈشۈپ قالىدۇ. بەلكى ھايۋان ھۈنەرسىز ئادەمدىن ياخشىراق. چۈنكى ھايۋان خەلققە مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ. ھۈنەرسىز ئادەمنى "ئىنسان سۈرەتلىك ھايۋان" دېيىلگەندۇر. ئەي ئوغۇل، "مەن پالانى ئۇلۇغ، ياخشى كىشىنىڭ ئەۋلادى" دەپ يۈرمەي، ھۈنەر ئۆگەنگىن. "شان-شەرەپ — ئەقىل ۋە ئىلىم، ئەخلاق بىلەن كېلىدۇ".

ئەي ئوغۇل، ئاتا-ئاناڭدىن قالغان نام (نەسەپ) بىلەن ئەمەس، بەلكى، ئۆز ھۈنەر-كەسپىڭ ۋە ئەقىل-پاراسىتىڭ بىلەن ئىپتىخارلان. چۈنكى، ئاتا-ئاناڭ ساڭا چىرايلىق قىلىپ، ئەھمەد، ياكى مەھمۇد، ئابدۇللا، ئابدۇراخمان دەپ ئات قويغان بولسا، بۇ ئاتلار ساڭا شەرەپ بولالمايدۇ. سەن ئۆزۈڭ تىرىشىپ ھا-

سىل قىلغان ئالىم، پەيلاسوپ، دوختۇر، ئۇستاز-مۇئەللىم ياكى ھۇنەرۋەن دېگەن ئىسىملارنىڭ ساڭا مەنسۇپ بولۇشى شەرەپلىكتۇر، تىرىشىپ ياخشى، شەرەپلىك نامغا ئېرىشكىن. يامان ئىسىم بىلەن مەشھۇر بولۇشتىن ساقلانغىن.

كىمكى ئۆزى نادان (ئىلىمسىز، ھۇنەرسىز) بولسا ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدۇ. نادان ئادەمنىڭ سوھبىتىدىن يىراق بولۇش كېرەك. چۈنكى، بىلىمسىز ئادەمدىن ساڭا نۇقسان يەتمىسۇن. ئالىم ۋە ھۇنەرۋەن ئادەمنىڭ سوھبىتىنى غەنىمەت بىلىش كېرەك.

ئەي ئوغۇل، ھۇنەرلەر ئارىسىدا قايسى ھۈنەر ياخشىراق؟ ھۇنەرلەر ئارىسىدا "ناتىقلىق" (سۆزلەش ماھارىتى) ياخشىدۇر. ئىنسان پۈتۈن مەخلۇقلار ئىچىدە ئون نەرسە بىلەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ ئون نەرسىنىڭ بەشى ئوچۇق، بەشى مەخپىي. مەخپىلىك ئىنساننىڭ ئىچكى دۇنياسىدا بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى ئورتاق ھېس؛ بۇ، تاشقى ئالەمدىن خەۋەرنى ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا يەتكۈزىدۇ. ئىككىنچىسى خىيال؛ بۇ، خەۋەرگە شەكىل بېرىدۇ. ئۈچىنچىسى پىكىر؛ ئۇ، شەيئىنىڭ ئاقىۋىتىگە نەتىجە بېرىدۇ. تۆتىنچىسى ۋەھىم (ئويلاش)؛ بۇ شەكىللىگە بېرىلگەن نەرسىنىڭ ياخشى-يامانلىقىنى پەھىم قىلىدۇ. بەشىنچىسى "ھاپىزە" ئەستە ساقلاش، پىكىر قىلىشتىن ھاسىل بولغان يىغىندا خەۋەرنى ۋە شەكىللەرنى ساقلايدۇ.

تاشقى جەھەتتىكى بەش نەرسىنىڭ بىرى، ئاڭلاش؛ ئىككىنچىسى، كۆرۈش؛ ئۈچىنچىسى، تۇتۇپ بىلىش؛ تۆتىنچىسى، تېتىش؛ بەشىنچىسى، پۇراش؛ بۇ نەرسىلەرنىڭ بەزىسى ھايۋانلاردىمۇ بولىدۇ. ئەمما ئادەمدە بولغان دەرىجىدە ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم گوياكى پۈتۈن ھايۋانات ئۈستىدىكى پادىشاغا ئوخشايدۇ. بۇ يەردە بايان قىلىنغان ئىنساندا بولغان 10 ئالەمنىڭ خۇلاسىسى ئىنساننىڭ سۆزلەش خۇسۇسىيىتىدۇر. پەھىم ئىنسان سۆزىنىڭ قانداق مەناسى بولۇشىغا قارالدۇر، خىيال

ئاڭلىغان نەرسىگە شەكىل بېرىشكە قورالدۇر، باشقىلىرىنىمۇ شۇ-
لارغا قىياس قىلىش لازىم. ئەي ئوغۇل، تىرىشىپ تىلىڭنى سۆز-
لەش ماھارىتى بىلەن ۋە پاساھەت (ئوچۇق، ئېنىق، گۈزەل سۆز-
لەش) بىلەن بېزىگەيسەن، خەلققە تاتلىق تىل بىلەن گۈزەل
سۆزلەشنى ئادەت قىلغايسەن. ھەر كىمنىڭ تىلى تاتلىق، گۈزەل
بولسا، دوستلىرى كۆپ بولىدۇ. ئالىملار، پەيلاسوپلار ئېيتقانكى،
"كىمنىڭ تىلى تاتلىق بولسا، دوستلىرى كۆپ بولىدۇ." سۆزگە
ئۇستا كىشى ھەر بىر سۆزنى ئورنىنى تاپمىسا ئېيتمايدۇ. چۈن-
كى ھەر بىر سۆز ئۆز جايىدا سۆزلەنمىسە، ھەرقانچە گۈزەل
بولسىمۇ تېتىقسىز ئاڭلىنىدۇ. بەزى سۆزلەر بولىدۇكى، ئۇنىڭ
سەۋەبىدىن سۆزلىگۈچى جەۋرۇ-جاپاغا يولۇقىدۇ، ھەر بىر سۆز-
نى ئۆز ئورنىدا سۆزلەشنى بىلىش كېرەك. ھېكمەت ئالىملىرى
سۆزنى شارابقا ئوخشىتىدۇ. شاراب خۇمار كەلتۈرىدۇ (شاراب
ئىچىپ ئادەتلەنگەن ئادەمنىڭ يەنە ئىچكۈسىنى كەلتۈرىدۇ). ئىچ-
كەندىن كېيىن باش ئاغرىتىدۇ، بەدەنگە زىيان يەتكۈزىدۇ.
سورىماستىن ئىلگىرى سۆزلىمە، زورۇر بولمىغان ئورۇنسىز، بىھۇ-
دە سۆزدىن ساقلىنىشىڭ كېرەك. ھەر بىر ئاڭلىغان سۆزۈڭنى
سۆزلەۋەرمە. بەزى سۆزنىڭ ئاساسى ئىگىسى يوق بولۇپ قالسا، يال-
غاندىن ئىغۋا تارقاتقان بولىسەن. بىر كىشى سەندىن نەسىھەت
ئاڭلاشنى خالىمىسا، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلما. بولۇپمۇ نەسىھەتىڭ-
گە ئەمەل قىلمايدىغان كىشىگە نەسىھەت قىلما. ئەگەر بىر كىشى-
گە نەسىھەت قىلساڭ ئادەم كۆپ يەردە قىلما. چۈنكى، خەلق
ئارىسىدا نەسىھەت قىلساڭ، ئۇ كىشىنىڭ بارلىق ئەيىبلىرىنى بې-
شىغا ئۇرغاندەك بولىسەن. "كۆپ كىشىنىڭ ئارىسىدا نەسىھەت
قىلىش — ئادەمنىڭ بېشىغا ئۇرغانلىق بولىدۇ." ئادەم ياشلىق
ۋاقتىدىن باشلاپ توغرا نىيەت ۋە ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربى-
يىلىنىشى لازىم. ياشلىق ۋاقتىدىن باشلاپ توغرا تەربىيىلەنمىگەن
ئادەم ئەگرى ئۆسۈپ قېرىغان دەرەخكە ئوخشايدۇ. ئەگرى ئۆ-
سۈپ قېرىغان دەرەخنى تۈزلەشكە بولمايدۇ. ئۇنى پالتا بىلەن

كېيىپ ئۇتۇن قىلىشقىلا بولىدۇ. سۆزنىڭ ئۆز ئورنى تېپىلغان-
دا، بېخىللىق قىلماي سۆزلەش كېرەك. تۆھمەت ئېھتىمالى
بولغان يەردە ئولتۇرما، يامان يولدا يۈرگەن كىشىگە ھەمرا بول-
ما، چۈنكى، ئۇ سېنى يامان يولغا باشلايدۇ. يامانلىقنىڭ كاساپىتى
تېگىدۇ. خۇش تەبىئەتلىك ئىكەنسەن، خۇش تەبىئىتىڭنى ھېچقا-
چان ئۆزگەرتمە. بىر كىشى غەم-قايغۇغا يولۇقسا، سەن شاتلان-
ما، خەلق قايغۇغا دۇچكەلسە، سەنمۇ تەڭ قايغۇرغىن. ئۆزەڭدىن
تۆۋەن كىشىلەرگە زورلۇق قىلما، ئادالەتلىك بول، چوڭلاردىن
زورلۇق كۆرمەيسەن. خەلققە توغرا سۆزلە، سەنمۇ خەلقتىن توغرا
جاۋاپ ئاڭلايسەن. ياخشىلىقنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن كىشىگە ياخ-
شىلىق قىلما، ياخشىلىقنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن ئادەمگە ياخشىلىق
قىلىشىڭ شورلۇق يەرگە ئۇرۇق چاچقانغا ياكى شورلۇق يەرگە
كۆچەت تىككەنگە ئوخشايدۇ. ياخشىلىق قىلىشقا تېگىشلىك ئورۇن
ۋە ئادەمگە ياخشىلىقىڭنى ئايىما، ئەگەر كىشىلەرگە ياخشىلىق قى-
لىش قولۇڭدىن كەلمىسىمۇ، يامانلىق قىلما. خەلقنى ياخشىلىق
قىلىشقا دالالەت قىل. چۈنكى، كىشىلەرنى ياخشىلىق قىلىشقا دا-
لالەت قىلغان كىشى ياخشىلىقنى قىلغانغا ئوخشاش. ئەگەر كىشى-
گە ياخشىلىق قىلغان بولساڭ، "مەن پالانى كىشىگە ئەجەپ ياخ-
شىلىق قىلغان ئىكەنمەن" دەپ ئېچىنما. كىشىگە خىيانەت قىلىش-
تىن ساقلان. شۇنداق ھالەتلەر بولىدۇكى، بەزى يامانلىقنىڭ
جازاسى مۇشۇ دۇنيادىلا يېتىپ كېلىدۇ، بەزى ياخشىلىقنىڭ مۇ-
كاپاتىمۇ كېلىدۇ. ئەگەر كىشىگە خىيانەت قىلىپ ئۇنىڭ كۆڭلى-
نى ئاغرىتساڭ سېنىڭ كۆڭلۈڭگىمۇ شۇنداق زەخمەت — ئاغرى-
نىش كېلىدۇ. بەلكى سەن يەتكۈزگەن ئازار-زەخمەتتىن ساقا-
ئېغىرراق يېتىدۇ. خەلق قايغۇلۇق بولسا، سەنمۇ قايغۇلۇق بول،
بىراۋ سېنىڭ سەۋەبىڭ بىلەن خوشاللانسا سەنمۇ خوشال بول-
سەن. مەلۇمكى، ياخشىلىق ۋە يامانلىق قىلساڭ، جازا ۋە مۇكا-
پاتىنى بۇ دۇنيادا كۆرىسەن، مۇبادا بۇ دۇنيادا كۆرمىسەڭ،
ئاخىرەتتە چوقۇم كۆرىسەن. بۇ سۆزنى ھېچكىم ئىنكار قىلالمايـ

دۇ، ياخشىلىق ۋە يامانلىق ئەسلا بەدەلسىز قالمايدۇ.

ئەي ئوغۇل، ئىمكانىيەتلا بولسا، ياخشى ئىشلارنى قىلغىن، ياخشىلىق قىلىش جەريانىدا ھەرقانچە جەۋرى-جاپا چەكسەڭمۇ زىيىنى يوق. ئۇنىڭ ئاقىۋىتى راھەتلىك بولىدۇ، ياخشىلىق قىلىشتىن توختىما. كوپ ياخشىلىق قىلدىم، پايدىسىنى كورمىدىم دېمە. بۇنداق دېيىش ناھايىتى خاتا. خەلق ئىچىدە: "ياخشىلىق يەردە قالمايدۇ" دېگەن سوز بار. خەلق كوزىگە ياخشىلىق بىلەن كورۈنگىن، يامانلىق بىلەن كورۈنۈشتىن ساقلان. ھېچقاچان بۇغداي كورستىپ، ئارپا ساتما. قارىماققا خەلققە ياخشى كورۈنۈپ، ئارقىدىن يامانلىق قىلما. ئەگەر قارىماققا ياخشىلىق قىلغاندەك كورۈنۈپ، ئارقىدا يامانلىق قىلساڭ مۇناپىقلىق قىلغان بولىسەن. ھەرقانداق ئىش قىلساڭ ئادالەت (توغرىلىق، راستلىق) بىلەن قىل. زالىملىق قىلما، زالىملىق قىلساڭ ئۆزەڭگە قايتىدۇ، قىلمىشىڭغا يىقىپ جازاسىنى كورىسەن.

ئەي ئوغۇل، بىلىشىڭ كېرەككى، ئادەمنىڭ ئىككى ھالىتى بار، ھېچۋاقىت ئۇنىڭدىن خالى بولمايدۇ. بىرى خوشاللىق، بىرى قايغۇ. ئەگەر خوشال بولساڭ ياكى قايغۇغا دۇچ كەلسەڭ، شۇنداق ئادەمگە ئېيتقىنكى، سېنىڭ خوشاللىقىڭ بىلەن ئۇ خوشال بولسۇن، قايغۇڭ بىلەن ئۇ قايغۇلانسۇن. شۇنداقتىمۇ خوشاللىق، قايغۇلۇق ھالىتىڭنى كىشىگە بىلدۈرمىگىنىڭ ياخشى. چۈنكى، ھەر كىم ھەر خىل سوز قىلىپ، قايغۇڭنى ئاشۇرىدۇ، ئەھۋالىڭنى يامانلاشتۇرىدۇ. يەنە ياخشىلىق ۋە يامانلىق ئەھۋالىڭغا تېز سويۈنمە ۋە ھودۇقما. تېز سويۈنۈش، ھودۇقۇش باللارنىڭ ئىشىدۇر. ئازغىنا بىر ۋەقە ئۈچۈن تەبىئىتىڭنى ئۆزگەرتمە، ئەقىل ئىگىلىرى بۇ ھالنى خۇپ كورمەيدۇ. ھەرقانداق خوشاللىق كەلسە، ئالدىراپ سويۈنمە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قايغۇسى بولىدۇ. ھەرقانداق كوڭۈل يېرىملىق، خاپىلىق كەلسە، رەنجىپ كەتمەي ئۆزەڭنى چىڭ تۇتۇپ يۈرگىن، ئاخىرىدا شاتلىق كېلىدۇ. ھەققانى (توغرا) ئىشلارنى ئىنكار قىلىشتىن

ساقلىنىشىڭ لازىم. بىرنەرسىنى ۋە بىرەر ئىشنى پۈتۈن خەلق ياخشى دېسە، ئەلۋەتتە ئۇ ياخشى. سەن ئۇنى يامان دېمە. يامان دېسەڭ توغرا ئىشنى يامان دېگەن بولىسەن.

كىشى بىلەن قاتتىق - ۋاقىراپ سۆزلەشمە. سۆزلىگەندە ئاڭ-لىغىدەك سۆزلىسەڭ كۇپايە قىلىدۇ، تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەش. ئەگەر بىر كىشى ساڭا قاتتىق سۆزلىسە، سەن ئۇنىڭغا مۇلايىملىق بىلەن جاۋاپ قايتۇر. ئەخمەق (نادان) لار ساڭا قوپاللىق قىلسا، سەن ئۇنىڭغا جاۋاپ بەرمە. چۈنكى، دانالار ئېيتقانىكى، "ئەخ-مەققە بېرىلىدىغان — جاۋاپ سۈكۈتتۇر!" بىر كىشى ياخشىلىق قىلسا، ئۇنىڭ ياخشىلىغىنى ئۇنتۇما. ئۇنىڭ ياخشىلىغىنى قايتۇرالمىساڭ-مۇ ئۇنتۇپ قالما! ئۇرۇق - تۇققانلىرىڭغا ۋە يېقىن دوستلىرىڭغا قولۇڭدىن كەلگىنىچە ياخشىلىق قىل.

بىر شەھەر ياكى بىر يېزىدا تۇرساڭ ئۇ شەھەر - يېزىنىڭ قې-رى كىشىلىرىگە ھۆرمەت قىل، چۈنكى، دۇنيادىكى بارلىق مىل-لەت ۋە دىنلاردا قېرى كىشىلەر ھۆرمەتلىنىدۇ. بولۇپمۇ ئۆز خەلقىڭنىڭ قېرىلىرىغا ھۆرمەت قىلىشىڭ زۆرۈر. قېرى كىشىلەر-نىڭ پەند-نەسىھەتلىرىدىن مەھرۇم بولما. ئەگەر قېرى كىشىلەردە بىرەر ئەيىپ كۆرسەڭ، ئۇنىڭغا كۆز سالما، ياخشىلىق تەرىپىگە كۆز سال. ئىلمى - ھېكمەت كۆزۈڭ بىلەن قارىساڭ ئاجايىپ ئىبرەتلەر ھاسىل قىلالايسەن.

بىر ئادەم بىر يامان ئىش قىلسا، ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن قارىغىن. ئۇ ئۇنداق قىلدى، مۇنداق قىلدى، دەپ ئەيىپلىمە. ئۆزەڭنىڭ ئاشۇنداق يامان ئىش قىلمىغىنىڭغا شۈكرى قىل. ئەي جېنىم ئوغلۇم، ئەگەر تونۇمىغان كىشى بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ قالساڭ، ئۇنىڭدىن تېز ئايرىلغىن. خاتىرجەم - ئامان بولىسەن. چۈنكى ئۇ سىنالمىغان، ناتونۇش ئادەم بولغانلىقتىن گۇمان - شۈبھىدىن خالى بولغىلى بولمايدۇ. مەسىلەن، بىر كىشى ساڭا يېمەك ئۈچۈن بىر نەرسە بەرسە، سەن ئۇ يېمەكلىكتىن گۇمان قىلساڭ ئۇنى يېمە، چۈنكى زەھەر دەپ گۇمان قىلىنغان نەرسە

نى يىمەك ئەقىل ئىگىسىنىڭ ئىشى ئەمەس. ئەگەر ئۇ نەرسە زەھەرلەنگەن نەرسە بولمىسىمۇ، گۇمان بىلەن يېگەن نەرسە زىيانلىق. كىشىنىڭ مال-مۈلكىدە سېنىڭ ھەققىڭ يوق. كىشىنىڭ ياخشى ئىشلىرىغا قارا. كىشىنىڭ تۇرمۇش ھاياتىغا چىدىماسلىق، كورەلمەسلىك قىلما. ئۆزەڭ تىرىشساڭ مال-مۈلۈك، بايلىق ھاسىل قىلىش ئىقتىدارىڭ بار. ئاچ قېلىشقا رازى بولساڭ بولغىنكى، ئىلىمسىز، ھۈنەرسىز قېلىشقا رازى بولما. دانا كىشىلەرنى تاپساڭ ئۇنىڭدىن ئىلىم، ھۈنەر ئۆگەنگىن. ئىلىم، ھۈنەر قانداق كىشىدە بولسا، ئار كورمەي ئۆگەنگىن. ”غەزنە ۋەيرانىلەردە، ئىنجۇ، گوھەر سەدەپتە“ بولىدۇ. سەدەپكە قارىماي، ئىچىدىكى ئىنجۇ، گوھەرگە قارىغىن.

خەلق ئىچىدە ياخشى ئىشلارنى كورسەڭ، ئۇنى ئۆگەنگىن ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغىن، يامان ئىشلارنى كورسەڭ، ئۇنىڭدىن ساقلانغىن. قانداق نەرسە خەلققە پايدىلىق بولسا، ساڭا ھەم پايدىلىق. خەلققە زىيانلىق نەرسە ساڭا ھەم زىيانلىق.

دائىم ئۆزەڭگە ئۆزەڭ نەسىھەت قىل، ئۆزەڭنى تۈزۈك تۇتقىن. ئۆزەڭنى تۈزۈك تۇتۇش شۇكى، ئۆزەڭ ئۆگىنەلەيدىغان ئىشقا ئەقلىڭنى — ئىلمىڭنى سەرپ قىلغىن. زورۇر نەرسىنى ئۆگەنگىن. ئۆگىنىشكە ۋاقىت يوق دىمە، ھېچقانداق ۋاقتىڭنى بوش-بىكار ئۆتكۈزمە. ئەگەر ھۈنەر ئۆگىنىشتە بىر ھۈنەرۋەن ئادەم تاپالمىساڭ، يەنە بىر ھۈنەر بىلمەس كىشىنىڭ ئەھۋالىغا قارا، ئۇنىڭ قىلغان يارىماس ئىشىنى كورۇپ، ئۇنىڭدىن ياخشى ئىشلەشكە ئىجتىھات قىل، ھۈنەرۋەن بولىسەن.

ھەر بىر كىشىگە لازىمكى، ئىشنىڭ چوڭ-كىچىكىنى سۈرۈشتۈرۈپ يۈرمەي، ھۈنەر-بىلىم ئاشۇرۇشقا تىرىششى كېرەك. لوقمان ھېكىمدىن: ”ئەدەپ-ئەخلاقنى كىمدىن ئۆگەندىڭىز؟“ دەپ سورىغاندا، ”ئەدەپسىزلەردىن ئۆگەندىم“ (ئەدەپسىزلەرنىڭ قىلمىشلىرىنى كورۇپ، ئۇنىڭدىن ئۆزەمنى ساقلىدىم) دىگەن.

ئادەم نەسلى - نەسەبى (ئاتا - بوۋىلىرى) بىلەن باشقىلار-

دىن ئۇلۇغ بولالمايدۇ. ئۇلۇغلۇق ئىلىم ـ بىلىم، ھۈنەر بىلەن بولىدۇ.

مەلۇمدۇركى، ئىنسانلارنىڭ دۇنيادا كوپ مەقسەتلىرى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسان ئىلىم ـ بىلىم، ھۈنەر، پەزىلەت ۋە ئېقتىدار ھاسىل قىلسۇن. شۇنداق قىلغاندىلا مەقسەتلىرىگە يېتىدۇ. چۈنكى، ئىلىم، ھۈنەر، پەزىلەت ئاشۇرۇش — ئۆز دەۋرىمىدىكىلەردىن ئارتۇق بولاي دىگەنلىكتۇر. ھەر كىم ئىلىم، ھۈنەر، پەزىلەت ئۈگىنىشتىن ئۆزىنى تارتسا (ئۈگەنمىسە)، ئاجىزلىق، بىچارىلىققا رازى بولغانلىقتۇر، مۇنداق قىلىش — غەيرەتسىزلىك ۋە ھىممەتسىزلىكنىڭ ئالامىتىدۇر. غەيرەتسىز، ھىممەتسىز كىشى ھىچقاچان ئۇلۇغلۇق (يۇقۇرى مەرتىۋە) گە ئېرىشەلمەيدۇ.

ئەي ئوغۇل، ئىجتىھات قىل، تىرىشقىن، ھورۇنلۇق قىلما، بەدەننى ئەتىگەڭ، ھەر خىل مەشغۇلات بىلەن چىنىقتۇرۇش غايەت پايدىلىقتۇر. ئەگەر بەدىنىڭ بوشاڭلىق، ئاجىزلىق كورسەتسە، سەن ئۇنى ئىختىيارىغا قويۇپ بەرمە. بەدىنىڭنى خىزمەت قىلدۇر، تېنىڭنى ھورۇنلۇققا ئۈگەتمە، ئەگەر ئۆز ھالىغا قويۇپ بەرسەڭ، سۇسلۇق ـ بوشاڭلىق پەيدا بولۇپ، بارا ـ بارا بەدىنىڭ ساغا بوي سۇنمايدۇ.

بەدەننىڭ ھەركىتى ئۆز تەبىئىتىدىن ئەمەس. ئۇ، سېنىڭ بۇيرۇغۇڭ بىلەن ھەركەت قىلىدۇ. بەدىنىڭنى ئۆزەڭگە بوي سۇندۇرغىن. بەدىنىڭنى ھورۇنلۇق ـ بوشاڭلىققا ئادەتلەندۇرسەڭ، ساڭا بوي سۇنمايدۇ، سەن ئۇنىڭغا بوي سۇنىسەن.

ئەگەر بىر كىشى ئۆز ـ ئۆزىنى باشقۇرالمىسا، باشقا كىشىنى ئۆزىگە قانداق بوي سۇندۇرالسۇن؟ ئەگەر سەن قانداق يول بىلەن بولسۇن بەدىنىڭنى ئۆزەڭگە بوي سۇندۇرالساڭ، باشقا ئادەملەرنىمۇ بوي سۇندۇرالايسەن. ھەرقاچان ئۆز بەدىنىڭنى ئۆزەڭگە بوي سۇندۇرساڭ ۋە ھۈنەر (ئىلىم ـ كەسىپ) ئۈگەنسەڭ، جەزمەن بىلىشىڭ لازىمكى، ئىككىلا جاھاندا خاتىرجەم بولىسەن. شۇنداق ئىكەن، ئىلىم ـ ھۈنەر ئۈگىنىشنى ۋە بەدىنىڭنى ئۆزەڭ-

گە بويسۇندۇرۇشنى دۇنيادا ئامانلىق ئۈچۈن غەنىمەت بىل، ئەي جىنىم ئوغلۇم، تېخى يەنە بىرنەچچە گۈزەل سۈپەتلەر بار، كىشى ئۇ سۈپەتلەر بىلەن سۈپەتلىنىپ، ئۇ سۈپەتلەرگە ئىگە بولسا، خۇدا ۋە خەلق ئالدىدا يارامىلىق كىشىلەردىن بولىدۇ. ئۇ سۈپەتلەر: 1) ئىلىم؛ 2) ئەدەپ؛ 3) كەمتەرلىك؛ 4) تەقۋادارلىق (يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىماق)؛ 5) سۆز-ھەرىكەتتە توغرىلىق؛ 6) دىن-دىنايەتتە پاكلىق؛ 7) خەلقنى رەنجىتمەسلىك؛ 8) زىيان-زەخمەت يەتكەندە سەۋرلىك بولۇش. بۇ ئىشلارنىڭ تايىندىغان كۈچى ھايادۇر. "ھايا ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر." ھەرقاچان ئادەمدە ھايا بولسا، ئىمانمۇ بولىدۇ. ھايا بولمىغان ئادەمدە ئىمانى كامىللىق بولمايدۇ. ئىمانى بار ئادەمنىڭ ھەممە ئىشلىرى ياخشى بولىدۇ. لېكىن، ئادەم ۋاقتىنىڭ ئوغلى بولۇشى كېرەك، يەنى ھەر ئادەم ئۆزى ياشىغان ۋاقىتقا قاراپ ئىش قىلىشى كېرەك. بىر ئىشنى قىلىش بىلەن زىيان كېلىدىغان بولسا، ئۇ ئىشنى قىلمىغان ياخشى.

ئەي ئوغۇل، تارتىنچاق بولمىغىنكى، ئىشلىرىڭدا يېتەرسىزلىك بولمىسۇن ۋە پايدىلىق ئىشىڭدا زىيان بولمىسۇن. كۆپ ئىشلار بولىدۇكى، تارتىنىپ تۇرساڭ، مەقسىدىڭ ھاسىل بولمايدۇ. بۇنداق ئىشلاردا تارتىنماسلىق كېرەك. ئەمما مەنىسىز سۆز-ھەرىكەتتىن، ھەسسىلىكتىن ۋە خىيانەتچىلىك، يالغانچىلىقتىن ھايا قىلىش كېرەك. يامان ئىشلارنى قىلىشتىن ئۇيالماق كېرەك. بىراق، گويا بولمايدىغان سۆز-ھەرىكەتلەردە ھايا قىلىپ، تارتىنىپ تۇرساڭ، مەقسىدىڭ ھاسىل بولمايدۇ، "تارتىنىش رىزىققا توسالغۇ بولىدۇ". ھايا قىلىدىغان ۋە ھايا قىلمايدىغان ئورۇننى بىلىش كېرەك. ساۋاپ ۋە پايدا بولىدىغان ئورۇنلاردا ھايا قىلىشقا بولمايدۇ. ئەمما، خەلق ئالدىدا، تەگرى ھوزۇرىدا، خەلق سۆيگەن ئۇلۇغلار ئالدىدا ھايا قىلىش كېرەك. ئاقىل-دانا كىشىلەرنىڭ ھەركىتى ئەنە شۇدۇر.

ئەي ئوغۇل، ئىلىم ۋە مەرىپىتى يوق كىشىنى ئادەم ئورنىدا

قويما ۋە ئادەم قاتارىدا ھساپلىما، مۇنىداق ئادەم بىلەن ھەم-
سوھبەت بولما، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ نادانلىقىنى ئىلىم ئورنىغا قو-
يىدىغان ئادەملەر بىلەن ھەمسوھبەت بولماسلىق لازىم. بۇ "مۇ-
رەككەپ نادانلىق" دېيىلىدۇ. ئەگەر سوھبەتلەشسەڭ، بىلىملىك،
ياخشى كىشىلەر بىلەن سوھبەتلەش. چۈنكى، بىلىملىك، ياخشى
ئادەملەر بىلەن ھەمسوھبەت بولساڭ، ھەر جەھەتتە ساڭا پايدى-
سى بار. مەسىلەن. قىزىل گۈل يېغى ئەسلىدە ياغاچنىڭ يېغى،
گۈل چېچىكى بىلەن ھەمسوھبەت بولغانلىقتىن "گۈل يېغى" دەپ
ئاتىلىدۇ. ھەزرىتى مۇھەممەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام "بىر ئادەم
بىر جامائەت بىلەن 40 كۈن بىللە يۈرسە، شۇ جامائەتنىڭ
جۈملىسىدىن بولىدۇ" دەپتىكەن.

ھەرقاچان ياخشى ئىشقا دۇچكەلسەڭ ياكى ياخشى كىشىلەرنىڭ
ياخشى ئىشلىرىنى كورسەڭ ئىنكار قىلما، ياخشىلىقىنى ئۇنتۇما،
سەندىن ئۈمىت قىلغان ئىشلىرىغا ھىممەتسىزلىك قىلما.

ئەي ئوغۇل، گۈزەل ئەخلاق بىلەن سۈغىرىلغىن، يامان ئەخ-
لاق (خۇي-ئادەت) لەردىن يىراق بول، سوز ياكى ھەركىتىڭ
ئارقىلىق بىرەر كىشىگىمۇ زىيىنىڭ يەتمىسۇن، خەلق ئارىسىدا
يامان دەپ ئاتالما. سېنى كىشىلەر ماختىسۇن. چۈنكى، ئاقىل
كىشىلەر سېنىڭ كوركەم ئەخلاقىڭ ۋە ئىلىم-پەزىلىتىڭنى كو-
رۇپ ماختايدۇ. ئەمما نادانلار سېنىڭ يامان ئىشلىرىڭنى كو-
رۇپ ماختايدۇ. بۇ ئىككى خىل ئادەملەر، يەنى ئالىملار ۋە نا-
دانلار بىر-بىرىگە قارشىدۇر. چۈنكى، ئالىمغا خاس بولغان
ئىشنى نادانلار ياخشى كورمەيدۇ. نادانلارنىڭ ئىشىنىمۇ ئالىم-
لار ياخشى كورمەيدۇ. نادانلار ئالىملارغا دۈشمەن. چۈنكى،
نادان كىشى ئالىم بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئىلىمنىڭ ئەسلىنى بىل-
مەيدۇ. ئالىم-ئاقىل كىشى ئۆزىنىڭ تەبىئىتىگە مۇۋاپىق ئىشنى
سەندە كورۇپ، سېنى ماختايدۇ. نادان - جاھىل كىشى ئۆزىگە
مۇۋاپىق ئىشنى سەندە كورۇپ، سېنى ماختايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن
نادانىنىڭ ماختىشىدىن ساقلىنىشىڭ كېرەك. نادانىنىڭ سېنى ماخ-

تىشى ئالىمنىڭ نەپرەتلىنىشىنى كەلتۈرىدۇ. بۇ سوزنىڭ ھەقىقە-
تىنى بىلدۈرىدىغان مۇنداق بىر ھىكايە بار: يۇنان ئالىملىرى-
دىن بىرىگە بىر كۈنى شەھەر خەلقىدىن بىر ئادەم كېلىپ سالام
بېرىپتۇ ۋە ئالىمنىڭ سوھبىتىدە ئولتۇرۇپتۇ. بۇ ئادەم: "ئەي
دانا ئالىم، پالان كىشى سىزنى ياقتۇرىدىكەن، شۇڭا ھەر بىر يىـ
غىندا سىزنى ماختايدۇ" دەپتۇ. بۇ كىشى ئېيتقان ئادەم ئەسلى
نادان ئادەم ئىكەن. ئالىم بۇ سوزنى ئاڭلاپ كوڭلى يېرىم بولۇپ-
تۇ-دە، خاپا بولۇپ يىغلاپتۇ. ئۇ كىشى بۇ ھالىنى كورۇپ
ئەجەپلىنىپتۇ ۋە: "ئەي دانا ئالىم، مەن ساڭا نىمە دىدىم، سەن
خاپا بولۇپ يىغلىدىڭ. ئەگەر ساڭا ناماقۇل سوزنى قىلىپ
قويغان بولسام، ئەپۇ قىل" دەپتۇ. ئالىم ئۇنىڭغا: "سەندىن ما-
ڭا ھىچقانداق ناماقۇل سوز ۋە زىيان يەتمىدى. لىكىن، مىنى
بىر نادان ماختىغان ئىكەن، مەن نادانغا ياخشى كورۇنىدىغان
بىر ئىش قىلغان ئوخشايمەن، ئۇ نادان يامان ئىشىمنى ياقتۇ-
رۇپ مىنى ماختاپتۇ. ماڭا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق خارلىق بولارمۇ؟
كاشكى ئۇ نادان ياخشى كورۇپ ماختىغان ئىشنى بىلسەم تووۋە
قىلغان بولاتتىم. نادانىنىڭ مىنى ماختىشىغا قارىغاندا مەن تېخى
جاھىل ئىكەنمەن. ئەگەر جاھىل بولمىسام، نادانلارغا لايىق
ئىش قىلمىغان بولاتتىم. نادان ھەرقاچان ئوزىگە ئوخشاش نا-
داننى ماختايدۇ" دەپتۇ. يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش بىر مەسەل
بار: مۇھەممەت بىننى زەكەرىيا دىگەن ئالىم بىر كۈنى شاگىرت-
لىرى بىلەن مەھەللە ئىچىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقاندا تاسادىپى
ئالدىدىن بىر مەجنۇن (ساراڭ) ئادەم چىقىپ كېلىپ، ئۇنىڭ
يۈزىگە قاراپ كۈلۈپتۇ. مۇھەممەت بىننى زەكەرىيا ئويىگە قاي-
تىپ كېلىپ دەرھال ئەفتىمون① قاينىتىپ ئىچىپتۇ. شاگىرتلىرى
بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. مۇھەممەت بىننى زەكەرىيا جا-
ۋاپ بېرىپ: "ئۇ ساراڭنىڭ يۈزۈمگە قاراپ كۈلگىنى ئۇچۇن

---

① ئەفتىمون — سېرىق ئوت. بۇنىڭ شەرۋىتى سەۋداغا پايدىلىق.

AltunOq

ئەفشمون قاينتسپ ئچتىم. چۈنكى، ئۇ ساراڭ مەندە ئۇزىگە لايىق بىرنەرسە كورمسە كۆلەمتى؟ ھەر بىر قۇش ئۇز جىنسى بىلەن ئۇچىدۇ" دەپتۇ.

ئەي ئوغۇل، بەك يۇۋاش بولما ۋە بەك جىددى (ئوتكۈن) بولما. ئارتۇقچە يۇۋاش بولساڭ، خەلق سېنى باسىدۇ، زىيادە ئوتكۈن بولساڭ، خەلق سەندىن قاچىدۇ. "يۇۋاش بولساڭ باسار-لار، يامان بولساڭ ئاسارلار". يۇۋاشلىق ۋە ئوتكۈنلۈكنىڭ ئا-رىسىدا موتىدىل بول، شۇندىلا خەلققە دوست بولالايسەن. خەلق-قە دوست بولساڭ، ھاجەتلىرىڭ ھاسىل بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كې-يىن سېنى يامان ئىشلارغا باشلمايدۇ.

ئەي ئوغۇل، كىشىنى رەنجىتمە، ھەتتاكى بىراۋ سېنى ئورۇن-سىز رەنجىتسىمۇ، سەن ئۇنى رەنجىتمە، ئىسىل يىگىتلىك شۇدۇر. شەھەر ۋە يېزىدا تۇرساڭ، ياخشى كىشلەرنىڭ مەھەللىسىدە تۇر. ياخشى كىشلەرنىڭ ساڭا زىيىنى يەتمەيدۇ. تەجرىبىلىك، شەپقەت-لىك دوستلارنىڭ نەسىھىتىنى قوبۇل قىل، ئۇلار ساڭا شەپقەت قىلىدۇ. شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان دوستلارنىڭ قېشىغا خاس چاغ-لاردا بېرىپ نەسىھەتلىرىنى ئاڭلىغىن، خاس چاغدا ئاڭلىغان نەسىھەت كوڭۈلگە ياقىدۇ. جامائەت ئارىسىدا ئاڭلىغان نەسىھەت قۇلاققا كىرمەيدۇ. بارلىق ئىلىم-ھۈنەرلەرنى ئۆگىنىپ بولدۇم دىمە. بۇنداق دېيىش ئوپ-ئوچۇق نادانلىق. ئەگەر نادانلىق-تىن خالاس بولاي دىسەڭ، قانچىلىك ھۈنەر-ئىلىم، پەزىلىتىڭ بولسا، ھامان بىلمەيمەن دىگىن، چۈنكى، ھۈنەر-پەزىلەت ئىگە-لىرىگە بىلمەيمەن دىگەندىن ئۇلۇغ پەزىلەت يوق.

ھىكايەت نۇشىرۋان زامانىدا، نۇشىرۋانغا بۇزۇر جۇمھۇر ئىسىملىك بىر دانا، ئالىم كىشى ۋەزىر ئىدى. رۇم (روما) دىن بىر ئەلچى كەلدى. نۇشىرۋانغا ئەلچىنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر يەتكۈزۈلدى. ئەلچى كىرىپ نۇشىرۋان بىلەن كورۈشكەندە، پارسى-لارنىڭ رەسمى-يوسۇنى بويىچە ئىززەت-ھورمەت قىلىنىپ، سو-ئال-جاۋاپلار تامام بولۇپ، ئەلچىنىڭ قايتىش ۋاقتى بولغىچە

نۇشرۋان ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ھەم ۋەزىرى بۇزۇر جۇمھۇرنىڭ ئىلمىنى، ئىقتىدارىنى بىلدۈرۈشنى خالىدى:

— ئەي دانا، — دىدى نۇشرۋان بۇزۇر جۇمھۇرغا، — ئالەمدە مەۋجۇت نەرسىلەرنى بىلەمسەن؟

نۇشرۋاننىڭ شۇنداق سوراشتىن مەقسىدى بۇزۇر جۇمھۇرنى بىلىمەن دەپ ئېيتقۇزۇش ئىدى. ئەمما، دانا ۋەزىر — بۇزۇر جۇمھۇر كامىل ئەقلى بىلەن:

— ياق پادىشاھىم، بىلمەيمەن، — دىدى.

نۇشرۋان بۇ جاۋابنىڭ ئۆز مۇددىئاسىدەك بولمىغانلىقى ئۈچۈن، كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلىدى. يەنە:

— كىم بىلىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق بىر كىشى بىلىدۇكى، — دىدى بۇزۇر جۇمھۇر، — ئۇ، پۈتۈن ئالەمگە باراۋەر بولالىسا. لېكىن پۈتۈن ئالەمگە باراۋەر ئادەم ئانىسىدىن تېخى تۇغۇلمىدى.

نۇشرۋان بىلدىكى، بۇزۇر جۇمھۇر دانانىڭ بۇ سۆزلىرى ئىنتايىن ئاقىللىق بىلەن ئېيتىلغان. رۇم ئەلچىسىمۇ بۇزۇر جۇمھۇرنىڭ سۆزىنى ماقۇل كۆردى.

ئەي ئوغۇل، ئۆز-ئۆزەڭنى بىلمەسلەر ۋە ئىقتىدارسىزلار مەرتىۋىسىدە تۇت. يەنى، ھەرقانچە بىلسەڭمۇ مەندىن ئارتۇق بىلىدىغانلار بار، دەپ قىياس قىل. "بىلمەيمەن دېيىش — ئىلىمنىڭ يېرىمىدۇر." ئالىم كىشىنىڭ ھۈنىرى شۇكى، سۇقرات ھېكىم شۇنداق ئۇستازلىقى ۋە شۇ قەدەر ئىلمى بىلەن: "مەندىن كېيىن كەلگەن ئالىملار ۋە ئۇلۇغلار سۇقرات زور دەۋا قىلغان ئىكەن دەپ مېنى ئەيىبلەشلىرىدىن قورقمىسام ھېچنەرسە بىلمەيمەن، دەپ ئېيتاتتىم ۋە ئۆزەمنى ئاجىز دەيتتىم. ئەمما نىمە دەيمەنكى، ماڭا ئوخشاش كىشىنىڭ سۆزى بۇ ئەمەس، چۈنكى بۇ سۆز زور دەۋادۇر" دىگەن ئىدى. ئەبۇ شۇكرى سۇلايمان بىننى سەئىدمۇ بۇ توغرىدا پارسچە بىر ياخشى بېيت ئېيتقان:

مەنكى ئىبنى سەئىد سۇلايمانەم،
مەخزەنى دانىشى خۇراسانەم.
تا بەدانىجا رەسىد دانىشمەن،
كى بەدانىشتەم كى نادانەم.

تەرجىمىسى:

مەن سەئىد ئوغلى سۇلايمان ئىدىم،
خۇراسان ئىلىمىنىڭ غەزنىسى ئىدىم.
يەتتى شۇ يەرگە مېنىڭ ئىلىم-دانىشىم،
ئەمدى بىلدىمكى، بىلىمسىز نادان ئىدىم.

ئەي ئوغۇل، ئەمدى ئەگەر ئىلىمدە ۋە كەسپ-ھۈنەردە كامىل بولساڭ ۋە ھەرقانچە بىلىملىك بولساڭ، ئوز بىلىمىڭدىن مەغرۇرلانما. بىر ئەقىللىق كىشى بىلەن كېڭەش-مەسلىھەت قىلغىن، مەسلىھەتلەشمەي ئىش قىلما، ئوز رەيى بىلەنلا ئىش قىلغۇچىلاردىن بولما. مەشھۇر مەسەلدۇركى: "كېڭەش قىلىشقا كىشى تاپالمىساڭ، بوركۇڭ بىلەن كېڭەش". مەسلىھەت-كېڭەشنى ئەيىپ دەپ ھىساپلىما، پىكىر — مېنىڭ پىكرىم دىمە، يەنى ئوز بىلگىنىم بىلەن ئىش قىلىمەن، كىشىنىڭ بىلگىنى ماڭا كېرەك ئەمەس، دىمە. چۈنكى كوپ ۋاقىتلاردا ئوز پىكرى بىلەن ئىش قىلغان كىشى ئاخىرى پۇشايمان قىلىدۇ. ئەقىللىق قېرىلار، شەپقەتلىك دوستلار بىلەن كېڭىشىپ ئىش قىل. كورمەمسەن، ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ تۇرۇقلۇق تەڭرى ئۇنىڭغا مەسلىھەت بىلەن ئىش قىلىشقا پەرمان قىلىپ: "ئەي مۇھەممەت، ئىشلىرىڭدا ساھابىلىرىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشكىن" دىدى. تەڭرى ئوزىنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ئىشلىرىنى مەسلىھەتسىزمۇ توغرا قىلالايتتى، ئەمما پەيغەمبەرنىڭ ئۈممىتىگە سۈننەت (يول، تەلىم) بولسۇن دەپ مەسلىھەتلىشىشكە بۇيرۇدى. "ئەي ھەبىبىم (دوستۇم)،

ھەر ئىشنىڭ ساھابىلىرىڭ بىلەن كېڭىشىپ ئىشلىگىن، تەدبىر قىلـ
ماق سەندىن، توغرا قىلماق مەندىن" دىگەن ئىدى. ئەي ئوـ
غۇل، بىلگىنكى، ئىككى كىشىنىڭ ئەقلى بىر كىشىنىڭ ئەقلى
بىلەن باراۋەر ئەمەس. چۈنكى، ئىككى كۆز بىلەن كۆرۈشكە
بىر كۆز بىلەن كۆرۈش تەڭ ئەمەس. بىلىشىڭ كېرەككى، بىر
تىۋىپ ئاغرىپ قالسا، ئۆزىگە ئۆزى داۋا قىلالمايدۇ. چۈنكى ئۇ،
ئۆزىنى ـ ئۆزى داۋالىسا، كېسەلنى ئېغىرلاشتۇرۇۋالىدۇ. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئىككىنچى بىر تىۋىپتىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا مۇھتاج
بولىدۇ. ئەگەر داۋالاشقا ياردەم سورىغۇچى تىۋىپ داۋالىغۇچى
تىۋىپتىن ئالىم بولسىمۇ، كېسەللىكى سەۋەپلىك ئۆزىگە ـ ئۆزى داـ
ۋا قىلىشقا قادىر بولالمايدۇ، باشقا ئىشلارمۇ شۇنداق. ھەر كىم
بىر ئىش ۋاقتىدا نىمە قىلىشنى بىلەلمىسە، باشقا كىشىلەرنىڭ
ياردىمىگە مۇھتاج بولىدۇ. ئەي ئوغۇل، جىنسداشلىرىڭنىڭ بىرەر
ئىشتا ساڭا ھاجىتى چۈشسە، شۇ ئىشنىڭ ھاسىل بولۇشى ئۈچۈن
تىلىڭ بىلەن بولسۇن ياكى كۈچ، قەدىمىڭ بىلەن بولسۇن، ئىقتىسات
ياكى ئابرويۇڭ بىلەن بولسۇن ئۇنى ھەل قىلىشقا تىرىشقىن.
سەندىن ياردەم تەلەپ قىلغۇچى ئەگەر دۈشمىنىڭ بولسىمۇ يارـ
دەم قىلىشنى رەت قىلما، ياخشىلىقنى ئايىما، ئېھتىمالكى ئۇنىڭ
دۈشمەنلىكى دوستلۇققا ئۆزگىرىدۇ.

ئەي ئوغۇل، ھەرقاچان سۆزنى چۈشىنىدىغان كىشىلەر ۋە ئاـ
لىملار زىيارىتىڭگە كەلسە، ئۇلارغا غايەت ھۆرمەت قىل، ئۇلارـ
نىڭ كەلگەنلىكىنى غەنىمەت بىل. چۈنكى، ئۇلارنىڭ سېنى زىـ
يارەت قىلىپ كېلىشى سېنى ئۇلۇغلىغانلىقى. ئۇلارنى ھۆرمەتلىـ
سەڭ، ياخشى ئادەملەر ھەر قاچان سېنى ھۆرمەتلەشكە ئامراق
بولىدۇ. ياخشى كىشىلەر بىلەن مەجلىسداش بولساڭ، سەنمۇ ياخـ
شى كىشىلەردىن بولىسەن. ياخشى كىشىلەرنىڭ سۆھبەت ـ مەجلىسـ
دە بولساڭ، گۇستاخلىق قىلما. ھەرقانچە بىلىملىك بولساڭمۇ
ئۇلۇغلارغا ھۆرمەت قىلىپ ئەدەپ ساقلا. كىشىنىڭ ئاغزىدىن چىقـ
قان ھەر بىر سۆزى گوھەر ۋە ھېكمەت بولسىمۇ، ئەگەر گۇستاخـ

AltunOq

لىق قىلسا، ھىكمىتى، قىممىتى قالمايدۇ، سوزىنىڭ ساپاسى بولمايدۇ. گۇستاخ بولماي دىسەڭ سوزلەشنىڭ شەرتلىرىگە رىايە قىل.

ئۈچىنچى باپ. سوزلەشنىڭ شەرتلىرى ۋە ئەدەپلىرى ھەققىدە

ئاۋال بىلىش كېرەككى، گۈزەل - ياخشى سوزلەش ھەر كىمگە ۋاجىپ (زورۇر). ياخشى سوزلەرنى ئاڭلاش ۋە پەملەش لازىم. يەنى ئوزەڭ ياخشى سوزلەش ۋە سوزلىگەن كىشىنىڭ سوزىنى ياخشى پەملەش زورۇر ئىش. ئەي ئوغۇل، ئەمدى سەن ئوزەڭمۇ ياخشى سوزنىڭ ياخشىسىنى سوزلىگىن، يالغان سوزلەشتىن ساقلانغىن، ھەرگىز يالغان سوزلىمە. خەلق ئىچىدە يالغانچى دەپ نامىڭ چىقمىسۇن. خەلق ئىچىدە ھەققانى سوزلۈك، توغرا دەپ مەرۇپ - مەشھۇر بولۇشقا تىرىشقىن. ئەگەر ھەق - توغرا سوز بولسىمۇ يالغانغا ئوخشاپ قالىدىغان بولسا، مۇنداق سوزنى سوزلىمە، يەنى كىشىلەر ئىشەنمەيدىغان سوزلەرنى سوزلىمە. چۈنكى، توغرا سوز يالغان سوزگە ئوخشاپ قالسا، يالغان بولىدۇ. بەزىبىر ھاللاردا بىر يالغان سوز ھەق - توغرا سوزگە ئوخشىسا، ھەق سوزدىن ئوتۇپ كېتىدۇ.

ھىكايەت: ئەمىر شاپۇر بىننى پەزىلنىڭ مەجلىسىدە ماڭا مۇنداق بىر ۋەقە دۇچكەلگەن ئىدى: ئاللاتائالانىڭ بۇيرۇغان پەرزلىرىدىن ھەج تاۋاپ قىلىشتىن باشقىسىنى ئادا قىلىدىم (بىجىردىم). ئاخىرى ئاللاتائالا ھەج تاۋاپ قىلىشنىمۇ نېسىپ قىلدى، ھەج زىيارىتىنى ئادا قىلدىم. ھەجدىن ئوز مەملىكىتىمگە قايتىپ كەلدىم. غازات قىلىشنى ئارزۇ قىلدىم. دەسلەپتە ھىندىستان تەرەپكە يۈرۈش قىلىپ، كوپ غازات قىلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن رۇم تەرىپىگە بېرىپ غازات قىلىش ئارزۇسىدا بولدۇم،

تەييارلىق كۆرۈپ، كوھىستاندىن رۇمغا يۈرۈش قىلدىم. ئۇ ۋاقىتتا رۇمنىڭ چېگرىسى گەنج دېيىلىدىغان بىر مەملىكەتكىچە قەدەر سوزۇلاتتى. گەنجىگە ئەمىر شاپۇر بىننى پەزىل پادىشا ئىدى. ئۇ، زىرەك، باتۇر، ناتىق ۋە دىنىي ئېتىقادى توغرا، پاك، يىراقنى ئويلاپ ئىش قىلىدىغان بىر ئادەم ئىدى، دۆلەتنى پادىشالار نىزامى بويىچە باشقۇراتتى. دېمەك، مەن ئاشۇ پادىشانىڭ مەجلىسىگە باردىم. پادىشا مېنى قوبۇل قىلىپ ناھايىتى خۇش كۆردى، ئىززەت-ئىكرام قىلدى. سوھبىتىمىز ئارىسىدا ھەر توغرىدا سۆزلەندى، مەندىنمۇ ھال سورىدى. سورىغانلىرىغا لايىقىدا جاۋاپ بەردىم، جاۋاپلىرىمنى ئەقلىغا مۇۋاپىق كۆرۈپ ھۆرمەت قىلدى. بىرنەچچە زامان ئۇنىڭ يېنىدا تۇردۇم. ئۆز مەملىكىتىمگە قايتاي دەپ رۇخسەت سورىسام قوبۇل قىلمىدى. مەن ئۇنىڭدىن مۇنداق ئىززەت-ئىكرام كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن رۇخسەتسىز كېتىشنى لايىق كۆرمىدىم، يەنە ئۇنىڭ يېنىدا بىرنەچچە كۈن تۇردۇم. ھەر بىر يىمەك-ئىچمەكتە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولاتتىم. كۆپىنچە سوھبەتلىرى مەن بىلەن بولاتتى. دۇنيانىڭ ئەھۋالىدىن، پادىشالار ۋەقەسى — ھېكايەتلىرىدىن، تارىختىن سۆز سورايتتى. مەن بىلگىنىمچە بايان قىلاتتىم. شۇ ئارىدا سۆزدىن سۆز چىقىپ، بىزنىڭ مەملىكىتىمىز ھەققىدە، كوھىستان، گۇرگان (جۇرجان) ۋە تەبەرىستان مەملىكەتلىرى ھەققىدە سۆزلەر بولدى ھەم مەملىكەتنىڭ ئاجايىپ-غارايىپلىرىنى سورۇشتۇردى:

— مەملىكىتىڭىزدە قانداق ئاجايىپ-غارايىپ نەرسىلەر بار؟

— گۇرگان يېزىلىرىدىن بىر يېزا بار، — دېدىم مەن، — ئۇنىڭ چېتىدە بىر بۇلاق بار. ھەر قاچان ئاياللار ئۇ بۇلاققا سۇغا كەلسە بىر ئايال چىلەك كۆتەرمەستىن بىللە كېلىدۇ. چىلەك كۆتەرمەي بوش كەلگەن ئايال يولدىكى قۇرۇتلارنى سۇ كۆتەرگەن ئايال قۇرۇتنى دەسسىۋەتمىسۇن دەپ، يولدىن يىراق قىلىدۇ. مۇبادا بۇ ئايال چىلەكنى سۇغا تولدۇرۇپ ماڭغاندا بىر قۇرۇتنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈپ قويسا، چىلەكتىكى سۇ نىجىس

(ناپاك) بولىدۇ. قۇرۇتنى بىرنەچچە قېتىم دەسسەپ قويسا، سۇ شۇنچە قېتىم ناپاك بولىدۇ. شۇ سەۋەبلىك سۇغا ئىككى ئايال بىللە كېلىدۇ.

پادىشا شاپۇر بۇ سوزنى ئاڭلاپ مەندىن يۇزىنى ئورۇدى. بىر مۇددەت مەن بىلەن سوزلەشمىدى. مەن بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلمىدىم.

پادىشانىڭ بىر ۋەزىرى بار ئىدى، ئىسمىنى دەيلمى دەيتتى. ۋەزىر يېنىمغا كېلىۋىدى، ئۇنىڭدىن پادىشانىڭ مەن بىلەن سوزلەشمەس بولۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى سورىدىم.

— پادىشانىڭ سەندىن كوڭلى قالغان بولسا كېرەك، — دېدى ۋەزىر، — چۈنكى، پادىشا خاپا بولۇپ مۇنداق ئېيتتى: "شۇنچە كامالەتلىك كىشى مېنىڭ سوھبىتىمدە بالىلارنىڭ سوزىنى قىلدى، نېمە ئۇچۇن ئالىم تۇرۇپ مېنىڭ مەجلىسىمدە يالغان سوزلەيدۇ؟"

مەن ۋەزىردىن شۇ سوزنى ئاڭلاپ، توغرىلىقىمنى ئىسپاتلاش ئۇچۇن دەرھال گورگانغا ئەلچى ئەۋەتىپ، خەت بىلەن گورگاننىڭ ئەرباپلىرىغا ئەھۋالىنى بىلدۇردۇم ۋە "ماڭا بىر گۇۋانامە يازدۇرۇپ، گورگاننىڭ رەئىسلىرى، ئولىما ۋە قازىلىرى موھۇرلىرىنى بېسىپ ئىمزا قويۇپ ئەۋەتسۇن" دېدىم. ئەلچى بېرىپ كەلگىچە تولۇق 4 ئاي ئوتۇپ كەتتى. گورگاندىن بۇ ھەقتە گۇۋانامە كەلدى، پادىشاغا يەتكۈزۈلدى. پادىشا كورۇپ كۇلدى ۋە:

— سېنىڭدەك كىشى مېنىڭ ئالدىمدا يالغان ئېيتماس دەپ بىلەتتىم، لېكىن بىر ھەق سوز بولۇپ، بۇ قەدەر ئىسپات، گۇۋاچىلار بىلەن 4 ئاي داۋامىدا ئۇنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىغۇدەك ئەھۋال بولسا، ئۇ سوزنى تىلغا ئېلىش تامامەن لازىم ئەمەس ئىدى، ئۇ سوزنى مەن ساڭا زورلاپ ئېيتقۇزمىغان ئىدىم. ئوزەڭ سوزلىدىڭ، ئىسپاتلاش ئۇچۇن بۇ قەدەر مۇشەققەتكە گىرىپتار بولدۇڭ، — دېدى.

ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، سۆز تۆت تۈرلۈك بولىدۇ: بىر تۈرلۈك سۆز باركى، بىلىپ قويۇشۇڭ كېرەك، ئەمما سۆزلىمە؛ يەنە بىر تۈرلۈك سۆز بار، بىلمە ھەم سۆزلىمە؛ يەنە بىر تۈرلۈك سۆز بار، بىلىۋال ھەم سۆزلە. يەنە بىر تۈرلۈك سۆز باركى، سۆزلەيسەن، بىلمەيسەن.

بىل، سۆزلىمە دېگىنىم شۇكى، بىراۋنىڭ ئەيىۋىنى بىلسەڭمۇ سۆزلىمە، بۇ غەيۋەت دېيىلىدۇ. ئەقىللىق ئادەملەر مۇنداق غەيۋەت سۆزنى بىلسىمۇ سۆزلىمەس. بىلمە، سۆزلىمە دېگىنىم شۇكى، ئۇنى سۆزلىسەڭ دىنىڭغا ۋە دۇنياۋىي ئىشلىرىڭغا زىيان كەلتۈرىدۇ. بۇنداق سۆزنى بىلىش ۋە سۆزلەشتىن ساقلىنىشىڭ كېرەك، بۇ سۆز يالغان سۆزدۇر. بىل ۋە سۆزلە دېگىنىم، كىشىنىڭ دىنىغا ۋە دۇنياسىغا پايدىلىق سۆزلەر. تەڭرى ئۆز قۇرئانىدا بۇيرۇغانكى، "تاشقى جەھەتتە مەنالىرى قارىمۇ - قارشى ۋە تەلەپپۇزلىرى بىر - بىرىگە ئوخشاش" ئايەتنىڭ تەپسىرىدە ئالىملار ئارىسىدا ئىختىلاپ تۇغۇلغان. بۇ ئايەتلەرنىڭ مەنالىرىنى تەگىدىن باشقىلار بىلمەيدۇ. مۇنداق ئايەتلەرنى ئوقۇساڭ، مەناسىنى بىلمىسەڭ ساڭا ھېچ زىيىنى يوق. بۇ تۆت خىل سۆزنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئىككى سەۋىيىسى بار: گۈزەل، ياخشى ئىبارە ياكى يامان ئىبارە بىلەن سۆزلىنىدۇ. ھەرقاچان خەلققە سۆزلىسەڭ گۈزەل، يېقىملىق تەلەپپۇز بىلەن سۆزلىشىڭ كېرەك، شۇنداق بولغاندا، سۆزۈڭنى خەلق قوبۇل كورىدۇ. خەلق سىنىڭ قانچىلىك كىشى ئىكەنلىكىڭنى سۆزۈڭدىن بىلىۋالىدۇ. بىلىش لازىمكى، ئادەم — سۆزى ئاستىدا يوشۇرۇنغان بولىدۇ، سۆزلىمەي تۇرۇپ كىم ئىكەنلىكى بىلىنمەيدۇ. ھەزرىتى ئىبلى ئىبىتقانكى: "ئادەم — تىلىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنغان بولىدۇ." ئادەم سۆزلىگەندە، ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكى سۆزىدىن مەلۇم بولىدۇ.

ئەي ئوغۇل، ھەر سۆزنى ئورنى كەلگەندە، ۋەقەلىككە مۇۋاپىق گۈزەل ئىبارە بىلەن سۆزلىگىن، قاتتىق سۆزلىمە، قوپال

سوزلىمە. گۈزەل، كوركەم سوزنىڭ سوزلىگۈچىگىمۇ پايدىسى بار؛ ئاڭلىغان كىشىنىڭمۇ دىلىغا هوزۇر بېغىشلايدۇ. يامان سوزنىڭ سوزلىگۈچىگە زىيىنى بار، ئاڭلىغان كىشىگە ياقمايدۇ. مەسىلەن: هېكايىدىتە بايان قىلىنىدۇكى، پادىشاھ هارۇن رەشىد باغداتتا بىر كېچىسى چۈش كورۇپتۇ، چۈشىدە ئاغزىدىكى چىشلىرىنىڭ هەممىسى چۈشۈپ كەتكەنىمىش. ئۇ بىر تەبىر ئالىمى چاقىرتىپ بۇ چۈشىنىڭ تەبىرىنى سوراپتۇ.

— بۇ چۈشىنىڭ تەبىرى شۇكى، — دەپتۇ تەبىرچى ئالىم، — بارلىق تۇققان - قېرىنداشلىرىڭىز سىزدىن ئىلگىرى ۋاپات بولىدۇ.

هارۇن رەشىد بۇ ئالىمنىڭ تەبىرىدىن رەنجىپتۇ، تەبىرچىنى قامچا بىلەن ئۇرۇشقا پەرمان قىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا خىتاپ قىلىپ:

— ئەي سوز بىلمەس نادان! سەن كىم ئىدىڭ، مېنىڭ بۇ چۈشۈمگە قارىتا يۈزۈمدىن - يۈزۈمگە قوپاللىق بىلەن شۇنداق دەمسەن؟ قەۋم - قېرىنداشلىرىم مەندىن ئىلگىرى ئولۇپ كەتسە، ئۇ ۋاقىتتا مېنىڭ هالىم نىمە بولىدۇ، دۇنيادىن ماڭا نىمە لەززەت - راھەت كېلىدۇ؟ — دەپتۇ.

ئىككىنچى بىر تەبىر ئالىمى چاقىرتىلىپ، ئۇنىڭغا ئوز چۈشىنى سوزلەپتۇ.

— ئەي خەلىپە، — دەپتۇ ئىككىنچى ئالىم، — بۇ چۈشىنىڭ تەبىرى شۇكى، هەزرەتلىرى بارلىق قەۋم - قېرىنداشلىرىدىن ئۇزۇن ئومۇر كورىدىكەنىلا.

خەلىپە هارۇن رەشىد بۇ ئالىمنىڭ سوزىنى خۇش كورۇپتۇ ۋە:

— "ئەقىلىنىڭ يولى بىردۇر." ئىككى سوزنىڭ مەنىسى بىر، لېكىن ئىبارىلىرى باشقىدۇر، — دەپ ئىككىنچى تەبىر ئالىمغا يۈز ئالتۇن مۇكاپات بۇيرۇپتۇ.

بىرىنچى ئالىمنىڭ تەبىرىمۇ شۇ مەنادا ئىدى، ئەمما توپال ئىبارە بىلەن سوزلىگەچ، يۈز قامچا يېدى. ئىككىنچى ئالىم گۈزەل ئىبارە بىلەن بايان قىلىپ، يۈز ئالتۇن مۇكاپات ئالدى.

دىمەك، سۆز بىلەن سۆزنىڭ پەرقى بار.

ئەي ئوغۇل، سۆزنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا قاراپ، مەنىسىنى بىلىپ سۆزلە. بىر كىشى سۆزىنىڭ مەنىسىنى بىلىپ سۆزلىمىسە، تۇتى قۇشقا ئوخشاش بولىدۇ. چۈنكى، تۇتى قۇش ئادەمگە ئوخشاش چىرايلىق، ئېنىق سۆزلەيدۇ، ئەمما ئۆزى سۆزلىگەن سۆزىدىن خەۋەرسىز. بۇنىڭغا ئوخشاش ئادەمنى "سۆز سۆزلىدى" دېيىلىدۇ، "سۆز بىلىدۇ" دېيىلمەيدۇ. سۆزنى بىلىپ سۆزلىسە، ئاڭلىغانلار ئۇ سۆزدىن بىرنەرسىنى بىلىۋالالايدۇ. ئەگەر بىلمەي سۆزلىسە، ئاڭلىغۇچى ئۇنىڭ سۆزىدىن بىرنەرسە پەملىيەلمىسە، سۆزلىگۈچى ھايۋانغا ئوخشاش بولىدۇ. سۆز — ئۇلۇغ، شەرەپتۇر، سۆزنى ئۇلۇغ بىلىشىڭ كېرەك. سۆز شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلۇغكى، ئىنساننىڭ كۆڭلىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇ ئەزىز نەرسىنىڭ ئورنى كەلگەندە بىلگىنىڭنى ئايىماي سۆزلە، ئورنى كەلمىگەندە ياخشى سۆزۈڭنى زايە قىلما. مەناسىز سۆزلەرنى سۆزلىمە، ئەقلىڭگە ۋە ئىلمىڭگە زىيان كەلمىسۇن. ھەرنەرسە ئۈستىدە سۆزلىسەڭ توغرا سۆزلە، ئورۇنسىز دەۋا قىلما، پايدىلىق سۆزلەرنى قىلىشنى ئادەتلەن. ئەگەر بىر ئىلىمدىن خەۋىرىڭ بولمىسا، ئۇ ئىلىمدىن پايدا ئۈمىت قىلما. بىلگىنىڭنى ئەمەلگە ئاشۇرغىن. ئىران ۋەزىرى بۇزۇر جۇمھۇرنىڭ يېنىغا بىر ئايال كېلىپ بىر مەسىلە سوراپتۇ. بۇزۇر جۇمھۇر خاپا بولۇپ: "بۇ مەسىلىنى بىلمەيمەن، مەندىن سورىما" دەپتۇ. بۇ ئايال بۇزۇر جۇمھۇرغا: "بۇ مەسىلىنى بىلمىسىڭىز پادىشانىڭ شۇنچە مائاشىنى نىمە ئۈچۈن يەيسىز؟" دەپتۇ. بۇزۇر جۇمھۇر: "ماڭا بىلگىنىمگە مائاش بېرىدۇ، بىلمىگىنىم ئۈچۈن مائاش بەرمەيدۇ" دەپتۇ. مەزكۇر ئايالنىڭ مەسىلىسىگە جاۋاپ بەرمەپتۇ. ئەي ئوغۇل، كىشىنىڭ خاپا بولۇپ تۇرغان ۋاقتىدا مەسىلە سورىما. ئەگەر سېنىڭ خاپا بولۇپ تۇرغان ۋاقتىڭدا بىراۋ مەسىلە سورىسا، سۆزگە قاراپ جاۋاپ بەر، ئەقلىڭ يەتمەس سۆزنى سۆزلىمە، كۈچۈڭ يەتمەس ئىشقا ئېسىلما. ھەر ئىشتا ئوتتۇراھاللىقنى كۆزدە

تۇتۇش كېرەك. چۈنكى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ھەدىسىدە: "ئىشـ
لارنىڭ ئوتتۇراھال بولغىنى ياخشى" دېگەن ئىدى. ئەگەر بىر
ئىش قىلغاندا ياكى سۆزلىگەندە ئالدىراڭغۇلۇق، يەڭگىللىك قىلىـ
ما، ئالدىراپ ئىش قىلما، ئالدىراپ سۆزلىمە، ئېغىر ـ بېسىق، سەۋـ
رىلىك بول. يوشۇرۇن ئىش بولسا، ئۇنى بىلىشتىن ساقلا پايـ
دا ـ زىيان بولمىسا، ئۇنى بىلىشكە ھەۋەس قىلما ۋە بىر جاماـ
ئەت ئىچىدە، بىر مەجلىستە يېنىڭدىكى كىشى بىلەن پىچىرلاپ
سۆزلەشمە. چۈنكى، ئادەملەر بىر ـ بىرىگە يامان گۇماندا[1] بوـ
لۇشتىن خالى ئەمەس. ياخشى گەپنى سۆزلىسەڭمۇ خەلق يامان
سۆزگە ئايلاندۇرۇپ گۇمان قىلىدۇ، "بۇ سۆزدە بىر سىر بار،
پىچىرلاپ سۆزلەشتى" دەيدۇ. جامائەت بار يەردە، مەجلىستە بىرـ
سىگە سۆزۈڭ بولسا، ئاشكارا سۆزلە، زۆرۈر بولمىسا، پىچىرلاپ
سۆزلىششىنىڭ ھېچ پايدىسى يوق. ئەگەر بىرەر ئىش ئۈستىدە
گۇۋالىق بەرسەڭ، بىلگىنىڭچە توغرا گۇۋالىق بەر. يالغان گۇۋالىق
بەرمە، گۇۋالىق بەرگەندە بىر تەرەپنى قوللاپ گۇۋالىق بەرمە،
ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن راست، توغرا گۇۋالىق بەر. ئەگەر
بىرەر خەۋەر ئاڭلىساڭ، ياخشى ئاڭلا. ئاڭلا ـ ئاڭلىمايلا (چۈـ
شەنمەي) تۇرۇپ كىشىگە سۆزلىمە. سۆزلىشىدىغان سۆزۈڭ ئۈستىدە
ئاۋال پىكىر قىل، ئاندىن كېيىن سۆزلە، شۇنداقتا سۆزۈڭدىن
پۇشايمان قىلمىغايسەن. ئالدىراپ سۆزلەشتە پۇشايمان قىلىش
ئېھتىمالى بار. پايدىلىق سۆزنى سۆزلە، زىيانلىق سۆزنى سۆزلىمە.
ھەر تۈرلۈك سۆزنى ئاڭلىساڭ گوياكى ئاجىزلىقتىن كۈچلەنگەنـ
دەك ئاڭلىغىن. بۇ سۆزلەر مەيلى كىرەككە كەلسۇن ـ كەلمىسۇن،
جىمىڭ، تېنىڭ بىلەن ئاڭلا. چۈنكى، سۆز بىر سەدەپكە ئوخـ
شاش. ئۇ كۆكگۈل دەرياسىدىن چىقىدۇ. ئەگەر ھەر بىر سەدەپـ
نىڭ ئىچىدە ئىنجۇ (مەرۋايىت) بولمىسىمۇ، ئەمما ئىنجۇ بولۇش
ئېھتىمالى بار. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر سەدەپكە دىققەت بىلەن
قاراش لازىم. يەنى كۆپ سۆز ئارىسىدا پايدىلىق سۆز بولۇشى ئېھـ
تىمال. پايدىسىز سۆزنى سۆزلىمە. بىر ئىشنى بىلىدىغان كىشىگە

ئۆچۈرسىلاڭ، ئۆزەڭنى بىلمىسىز دەرىجىدە تۇت. چۈنكى، بىر بى-
لىم ئىگىسىگە يولۇققاندا "سەن بىلگەننى مەنمۇ بىلىمەن" دى-
سەڭ، 3 تۈرلۈك پايدىدىن مەھرۇم بولىسەن: بىر پايدىسى شۇ-
كى، ئەگەر مەن بىلمەيمەن دىسەڭ، بۇ بىلىملىك ئادەم ئۇ ئىش-
نى سەن بىلگەندەك ئىشلىسە، مەنمۇ بۇنىڭغا ئوخشاش بىلىدىكەن-
مەن دەپ تەشەككۈر ئېيتىسەن. ئىككىنچى پايدىسى شۇكى، ئەگەر
سەندىن ئارتۇق ۋە ياخشىراق ئىشلىسە، ساڭا يېڭى بىر ئىلىم ھا-
سىل بولىدۇ، كەمچىلىكىڭ تۈزىتىلىدۇ. ئۈچىنچى پايدىسى شۇ-
كى، ئەگەر ئۇ ئىشنى سەندىن كەمرەك، ناچارراق ئىشلىسە،
سېنىڭ ئۇ كىشىدىن كاملىراق ئىكەنلىكىڭ ئاشكارا بولىدۇ. شۇ-
ڭا، بۇ پايدىلارنى قولدىن بەرمەسلىك كېرەك. ئەگەر بىر سۆزنى
ئاڭلىساڭ، ئالدىراپ ئۇ سۆزنى مەناسىز دەپ ھىساپلاپ ئەيىپ
قىلما ياكى ياخشى سۆز دەپ ئالدىراپ ماختىما. ئۇ سۆزنىڭ
ئەيىۋىنى، پەزىلىتىنى تەتقىق قىل. ئەيىپلەشكە لايىقمۇ ياكى
مەدھىيىلەشكە لايىقمۇ، بىلىپ ھۆكۈم قىل، ھېكمەت (ئىلىم) دائى-
رىسىدىن چەتنەپ كەتمىگەيسەن. ھەر بىر سۆزۈڭنى خەلقنىڭ
ئىرادىسىگە قارشى سۆزلىمە. ئەگەر بىر گۇرۇھنىڭ ئىچىدە بول-
ساڭ، سۆزۈڭنىڭ توغرىلىقى ئۈچۈن قانچىلىك دەلىل - پا-
كىت كەلتۈرسەڭمۇ سۆزۈڭنى ئاڭلىمىسا، قارشىلىق كۆرسىتىپ قو-
بۇل قىلمىسا، مۇنداق شارائىتتا مەزكۇر گۇرۇھنىڭ ئىرادىسىگە
مۇۋاپىق سۆزلىشىڭ لازىم. شۇ يول بىلەن ئۇلار ئارىسىدىن جې-
نىڭنى قۇتقۇزغايسەن. ھەرقانچە سۆز ئەھلى (ناتىق) بولساڭمۇ،
ئۆزبىلگىنىڭدىن ئۆزەڭنى تۆۋەن كۆرسەت. شۇندىلا سۆزۈڭ ئېتىۋارلىق
بولىدۇ. ئۆزەڭنى سۆزۈڭدىن ئۇلۇغ كۆرسەتمە، سۆزۈڭدىن ئۆ-
زەڭنى ئۇلۇغ كۆرسەتسەڭ سۆزۈڭ خار بولىدۇ. خەلق ئالتۇن،
گۆھەرنى ۋە يالغان تاشلارنى تونۇغۇچى سەرراپتۇر. ئۆزەڭنى
قانچىكى تۆۋەن تۇتساڭ ياكى يۇقۇرى تۇتساڭ، خەلق سېنىڭ
مىقدارىڭنى بىلىدۇ. مەسىلەن، بىرنەرسىنىڭ باھاسى مىڭ ئاق-
چا بولسا، دەسلەپتە بەش ئاقچىدىن باشلاپ باھا قويۇپ، ئارت-

Altun0q

تۇرۇپ ـ ئارتتۇرۇپ مىڭ ئاقچىغا يەتكۈزىدۇ. ئەگەر بىرنەرسە
بەش ئاقچىلىق بولسا، ئۇنى مىڭ ئاقچا دەپ باھا كورسەتسە،
ھېچكىم ئۇ نەرسىنى بەش ئاقچىدىن يۇقۇرى ئالمايدۇ. سوزنىڭ
مىقدارى، قىممىتىمۇ شۇنداق. لېكىن، ئۇمتىنىڭ ئېتىدىن چۈشۈپ
پىيادە قالما. ھەرقانداق يەردە بولساڭ كوپ ئاڭلىغۇچى، ئاز
سوزلىگۈچى بول. ئەقىل ئىگىلىرى: "سۈكۇتتە تۇرۇش، جىم تۇرۇش —
ئىككىنچى سالامەتلىكتۇر" دەيدۇ. چۈنكى، كوپ كىشىلەر سوز
سەۋەبىدىن كېسەل بولىدۇ. ئاز سوزلەش — ئەقىللىقلىقنىڭ ئالامە-
تى، كوپ سوزلەش — نادانلىق (بىلىمسىزلىك) نىڭ ئالامىتى.
ئەگەر بىر نادان ئادەم جىم ئولتۇرىدىغان، ئاز سوزلەيدىغان
بولسا، خەلق ئۇنى ئەقىللىقلاردىن سانايدۇ. قانچىلىك ساپ كو-
ڭۈللۈك ۋە ئەقىللىق ئادەم دەپ خەلق ئىچىدە مەرۇپ ـ مەش-
ھۇر بولساڭمۇ، ئوزەڭنى مەدھىيىلىگۈچى بولما، كىشى ئوزى ئۈچۈن
گۈۋالىق بەرسە، گۈۋالىغى قوبۇل قىلىنمايدۇ، ئېتىۋارغا ئېلىنماي-
دۇ، سېنى خەلق مەدھىيىلىسۇن. سوز سوزلىمەكچى بولساڭ دىق-
قەت قىل، سوزۇڭگە خېرىدار بارمۇ ـ يوق؟ ئەگەر سوزۇڭنى
ئاڭلاپ قوبۇل قىلغۇچىلار بولسا، سوزلە. بولمىسا سوزلىمە، چۈن-
كى سوزۇڭدىكى خىتاپلىرىڭنى ئاڭلاپ قوبۇل قىلغۇچى بىرمۇ
كىشى بولمىسا، سوز سوزلەش توغرا ئەمەس. مەسىلەن: مەجلىس-
تە بىراۋ سوزلىسە ئاڭلاپ ئولتۇرغىن، ئۇ كىشى سوزىنى تۈگەت-
كەندىن كېيىن ئاندىن سەن سوزلە. سوز قوشۇپ كىشىنىڭ سو-
زىنى ئۈزۈۋەتمە. ئادەم بىلەن ئادەم بول، مەرت كىشى بىلەن
مەرت بول. دۇنيادا ئادەم كوپ، مەرت كىشى ئاز. ئەي ئوغۇل،
سوز ئاڭلاشتىن زېرىكمە. سوز ئاڭلاش بىلەن سوزگە ئۇستا بول-
غىلى بولىدۇ. مىسالى شۇكى، بىر بالا ئانىسىدىن توغۇلۇپلا بىر
چەت سەھرا ياكى يەر ئاستىدا، ئادەم يوق يەردە تۇرسا، ئا-
دەم ۋە ئانىسى بىلەن، شۇ بالىنى تەربىيىلىگۈچى تەربى-
يىچى بىلەن سوزلەشمەي تەربىيىلەنسە، ئۇ بالا چوڭ بولغاندا
تىلسىز بولىدۇ، ھېچ سوز بىلمەيدۇ. ئەمما كىچىك ئىككى بالىنىڭ

تىلى چىقىشتىن بۇرۇن بىر يەردە ئوسسە، باشقا ئادەمگە ئارىلاشمىسا، ھېچ بىر ئادەمنىڭ سوزىنى ئاڭلىمىسا، ئۇ بالىلار بىر-بىرى بىلەن سوزلىشىۋەرسە، ئاخىرى ئوزلىرىگە خاس بىر تىل تۇزۇشىدۇ، ئۇ تىلنى بۇ ئىككى بالىدىن باشقا ئادەم بىلمەيدۇ.
ئەي ئوغۇل، خەلقنىڭ سوزىنى ئاڭلاپ قوبۇل قىلغىن. خۇسۇسەن قەدىمقى ئوتكەن پادىشالار ۋە ھوكۇما - پەيلاسوپلارنىڭ سوزىنى جان - دىلىڭ بىلەن ئاڭلىشىڭ كېرەك. بىلگىنىكى، نۇشىرۋان ئادىلنىڭ سوزلىرى ئىبىسىگە كېلىپ بۇ كىتاپتا بايان قىلدىم، سەن ئۇ سوزلەرنى ئوقۇغايسەن ۋە نەسىھەت دەپ بىلىپ، لازىم بولغاندا پايدىلانغايسەن. ئەي ئوغۇل، مەن تارىخ كىتابلىرىدا كوردۇمكى، ئەرەپ سۇلالىسىدىن مەمۇن خەلىپە نۇشىرۋاننىڭ تەربىيىسىنى كورۇشنى ئارزۇ قىلىپ، نۇشىرۋاننىڭ قەۋرىسى ئۇستىگە بېرىپ، قەۋرىنى ئاچتۇرۇپتۇ. نۇشىرۋاننىڭ پۇتۇن تېنى تۇپراققا ئايلانغان ئىكەن. بۇ تۇپراققا ئايلانغان تەن تەخت ئۇستىدە ياتقىدەك. ئۇ، تەخت ئۇستىدە بىر خەت كورۇپتۇ. خەت پارس تىلىدا يېزىلغان ئىكەن. مەمۇن خەلىپە خەتنى ئەرەپ تىلىغا تەرجىمە قىلىشنى بۇيرۇپتۇ. خەتنىڭ تۇركچە تەرجىمىسى: "ئەي زامانە پادىشالىرى، بىلىشىڭ لازىمكى، سەندىن ئىلگىرى مەن پادىشا ئىدىم. تەڭرىنىڭ بارلىق بەندىلىرى مېنىڭ ئادالىتىمدىن پايدىلاندى. ھەركىم ئىشىگىمگە كەلسە، شەپقىتىمدىن مەھرۇم بولمىدى. قاچانكى ئەجەل قولىدا مېنىڭ ئاجىزلىق ۋاقتىم كەلدى. "مەن ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ دۇنيا خەلقىگە پايدام يەتسە ئىدى" دەپ كېچە - كۇندۇز ئويلىدىم. ئاخىرى بۇ تامغا بىرنەچچە نەسىھەت يازدۇرۇپ قويۇشتىن باشقا چارەم بولمىدى. مەندىن كېيىنكى بىر پادىشا بۇ نەسىھەتلەرنى كورۇپ ئەمەل قىلسا، ئۇ پادىشا مەندىن بەھرىمەن بولۇپ پايدىلىنار. چۈنكى، تىرىك ۋاقتىمدا ئىشىگىمىزگە كەلگەن كىشى گوھەر، ئالتۇن، مال - مۈلكىمىزدىن مەھرۇم بولماس ئىدى. بۇگۇن زىيارىتىمگە كەلگەن كىشى ھەم نەسىھىتىمىز گەۋھىرىدىن مەھرۇم بولمىغاي.

ئونىنچى باپ. نۇشىرۋاننىڭ ۋەسىيەت - نەسىھەتلىرى ھەققىدە

نۇشىرۋان — پادىشا ئىدى. ئۇ، ئۆز ۋەسىيىتىدە شۇنداق دىگەن:
كۆرۈپ تۇرۇۋېسەڭكى، كېچە - كۈندۈز بىر - بىرىنىڭ ئارقىسى-
دىن قوغلاپ بارىدۇ. ئادەم بىر ھالەتتىن يەنە بىر ھالەتكە
ئۆزگىرىشكە دۇچكەلگەندە خاپا بولۇپ كۆڭۈلسىز بولمىغاي. يە-
نى شاتلىق كېتىپ قايغۇ كەلسە، قايغۇ كېتىپ شاتلىق كەلسە،
ئۇنىڭغا ئېتىۋار قىلما. ھۈنەرسىز (پەزىلەتسىز، بىلىمسىز) ئادەمنى
دوست تۇتما. بۇنداق كىشى دوستلۇققا ۋە دۈش-
مەنلىككە يارىماس. ھەرقاچان بىر ئىشنى بىر قېتىم ئىشلەپ
سەسكەنسەڭ، ئۇ ئىشنى قىلما. ئۆزى بىرنەرسە بىلمەي ئۆزىنى
بىلىملىك ھىساپلايدىغان ئادەمدىن ساقلان. ئۆز نەپسىڭگە ئادىل-
لىق قىل، يەنى ئۆزەڭنى قولۇڭدىن كەلمەيدىغان ئىشقا تەكلىپ
قىلما. توغرا - ھەق سۆز ئاچچىق بولىدۇ، شۇنداقتىمۇ ھەق -
توغرا سۆزلە. ئەگەر دۈشمەن ئىچكى سىرىمنى بىلمىسۇن دىسەڭ،
دوستۇڭغا سىرىڭنى ئېيتما. ئۇلۇغ كىشىلەرنى پەس كۆرمە. ھۈ-
نەر - پەزىلەتسىز ئادەملەرنى تىرىك ھىساپلىما. ئۇ-
لارنى ئۆلۈك دەپ بىل. ئەگەر تۇرمۇش مەئىيشىتىمدە تارلىق -
قىسىلىش بولمىسۇن دىسەڭ، ئىشلىگەن ئىشىڭنى ئىگىسىگە يارى-
تىشقا تىرىش. ئەگەر قايغۇلۇق بولماي دىسەڭ، پايدىسىز ئال-
دى - ساتتى قىلما. يەنى ئالدىن پايدا - زىياننى تەكشۈرۈپ
كۆرۈپ، پايدىلىق بولسا، ئال ۋە سات. ھىممەتسىز كىشىنىڭ نېنى-
نى يېگەندىن ئاچ يۈرگەن ياخشى. تەجرىبە - سىناقتىن ئۆتمە-
گەن ئادەم مىڭ تۈرلۈك خەيرىخاھلىق قىلسىمۇ ئۇنىڭغا ئىشەن-
مە، تايانما. ئۆزەڭدىن تۆۋەن ئادەمگە مۇھتاج بولماقتىن قىيىن
ئىش يوقتۇر. دۇنيا خەلقى ئارىسىدا پاسىق، كەمتەر ئادەم — تە-

كەببۇر زاھىدتىنمۇ ياخشىراقتۇر. كېلىچەكتىكى غايىپ نازى - نې-
مەتلەرگە ئېرىشىپ، قولۇڭدىكى نەق نېمەتنى بېرىۋېتىش غايەت
زىيانلىقتۇر. ئەمما، توغرا ئىشلاردا شۇنداق قاراش كېرەك، ھا-
رام نەرسىلەرنى بېرىپ، كېلىچەكتىكى ھالال نەرسىلەرنىڭ ئۈمى-
دى بىلەن بولغاندا، ھارامدىن نەچچە باراۋەر ھالال نەرسە قولغا
كېلىدۇ. بىر كىشىدىن بىر ھاجەت تىلىسەڭ، ئۇ ھاجەتنى راۋا
قىلىش قولىدىن كېلىدىغان ئىمكانىيىتى تۇرۇقلۇق ھاجىتىڭنى
ئادا قىلمىسا، مۇنداق ئادەمدىن خەسىس - پەسكەش ئادەم بول-
ماس. بىراۋ سېنىڭ ئالدىڭدا دوستلۇق ئىزھار قىلىپ، ئارقاڭدىن
يامان دەپ يۈرسە، ئۇنىڭدىن مۇناپىقراق يەنە كىم بار؟ بىر ئا-
دەمنى جەمىيەت ئەدەپلىكە ئۆگەتمىسە، سەن ئۇنى ئەدەپكە ئۆ-
گىتىمەن دەپ مۇشەققەت چەكمە، مۇشەققىتىڭ زايا بولىدۇ. يەنى
بىر ئادەم دۇنيادا تۇرۇپ ياخشى - يامانني كۆرۈپ، ئۆزى ئىب-
رەتلەنمىسە، ئۇنى تەربىيىگە كىرگۈزۈش مۈشكۈل. نادان ئادەمنى
ياخشى سۆز بىلەن ياخشىلىققا ئۆگىتىمەن دەپ ئاۋارە بولما.
چۈنكى، دانالار ئېيتقانكى: "نادان ئادەمنىڭ ئۆزىگە ئۆزى
قىلغان ئىشىنى ئەقىللىق ئادەم دۈشمىنىگىمۇ قىلمايدۇ." ئەگەر
خەلق سېنى ياخشى ئىشلىرىڭ بىلەن ياد ئەتسە، مەدھىيىلىسە،
سەن كىشىنىڭ يامانلىقىنى سۆزلىمە. ئەگەر دوستلىرىم، يولداش-
لىرىم كۆپ بولسۇن دېسەڭ، ئاداۋەت تۇتما. ئەگەر دۇنيادا زەخ-
مەت (جاپا) چەكمەي دېسەڭ ۋە ئىنسانىي ئۆمۈر كەچۈرەي دې-
سەڭ، ئۆز ئىشىڭ بىلەن شۇغۇللىنىپ، باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئارى-
لاشما. ئەگەر خەلق مېنى ساراڭ دېمىسۇن دېسەڭ، ھاسىل بول-
مايدىغان نەرسىنى ئىزلىمە. ئەگەر ھۆرمەت - ئابرۇيۇم تۆكۈلمى-
سۇن دېسەڭ، ھايانى ئۆزەڭگە كەسىپ قىل. ئەگەر ئالدانمايمەن
دېسەڭ، تەجرىبە قىلىنغان ئىشنى تاشلاپ، تەجرىبە قىلىنمىغان
ئىشلارغا قول تىقما. ئەگەر ھۆرمەت پەردەم يىرتىلمىسۇن
ۋە خەلق مېنى خارلىمىسۇن دېسەڭ، قول ئاستىڭدىكىلەرنى توغ-
را، پاك تەربىيىلىگىن. ئەگەر پۇشايمانغا دۇچار بولۇشتىن خاتىر-

AltunOq

جەم بولاي دىسەڭ، نەپسىڭگە ئەگىشىپ خىيالىڭغا كەلگەن ئىشنى قىلىشقا كىرىشمە. ئەگەر زىرەك ئادەملەر جۇملىسىدىن بولاي دىسەڭ، ئۆزەڭنى باشقىلارنىڭ ئەينىكىدە كورۇپ باق، يەنى بىراۋنىڭ ھەركىتىگە قاراپ ياخشى - يامانلىغىنى كورۇپ، يامان ئىش بولسا ئۇنى قىلىشتىن ساقلان، ئۆزەڭدە بولسا، دەرھال تۈزەت. ئەگەر ياخشى ئىش بولسا، سەن ئۇ ئىشلارنى قىلغان بولساڭ، ياخشىلىغىڭنى داۋاملاشتۇرغىن، ئەگەر يامان ئىش بولىدىكەن، ئۇنى سەن قىلما. ئەگەر خەۋپسىز بولاي دىسەڭ، خەلق بىلەن چېكىشمە، يەنى نىزالاشما ۋە خەلقنى رەنجىتكۈچى بولما. ئەگەر خەلق ئىچىدە ھورمەتلىك بولاي دىسەڭ، ئۆزەڭ خەلقنىڭ ھورمىتىنى ساقلا. ئەگەر خەلق مېنىڭ سوزۇم بىلەن ئىش قىلسۇن دىسەڭ، ئاۋال ئۆزەڭنىڭ سوزىگە ئۆزەڭ ئەمەل قىل. ئەگەر كامالەتلىك كىشىلەردىن بولاي دىسەڭ، كامالەتنىڭ نۇرىنى (تەنتەنىسىنى) كورسەتمەكچى بولغانلاردىن ئۆز سىرىڭنى يوشۇر. ئەگەر خەلق ئارىسىدا ھەممىدىن ئۇلۇغ بولاي دىسەڭ، نېمىتىڭنى مول قىل، نان - تۇز ھەققى ئۈچۈن ئىسمىڭ ئۇلۇغ بولىدۇ. ئەگەر مەرت بولاي دىسەڭ، كىشىدىن تاما قىلما، كوڭلۇڭدىن تامانى چىقىرىۋەت. ئەگەر بىراۋدىن قەرز ئالساڭ، شەك - شۈبھىسىز ئۇ ئادەمگە قۇل بولىسەن. ئەگەر ئادالەتلىك قىلغۇچىلاردىن بولاي دىسەڭ، قول ئاستىڭدىكىلەرنى ئوبدان تۇت، باشقىلارنىڭ زۇلمىدىن ئۇلارنى ساقلا، ھىمايە قىل. ئەگەر ئاۋام خەلقنىڭ ۋە نادانلارنىڭ تەنىسىدىن قۇتۇلاي دىسەڭ، ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىغا تەئەرۇز قىلما. ئەگەر يېتىشكەن كىشىلەردىن بولاي دىسەڭ، ئۆزەڭگە لايىق كەلمىگەن ئىشنى خەلققىمۇ لايىق دەپ قارىما. ئەگەر كوڭلۈمگە ئازار - زەخمەت يەتمىسۇن دىسەڭ، نادانلار بىلەن جىدەللەشمە. ئەگەر خەلقنىڭ سۆيۈملۈگى بولاي دىسەڭ، قولۇڭدىن كەلگەن ياخشىلىقنى خەلقتىن ئايىما. ئەگەر زىيان ۋە زىياندىشتىن يىراق بولاي دىسەڭ، قولۇڭنى قىسقا تۇت (خەلققە زىيان يەتكۈزمە).

نۇشىرۋان ئادىلىنىڭ نەسىھەتلىرى شۇ يەردە تامام بولىدى. ئەي ئوغۇل، بۇ نەسىھەتلەرنى خار، ئاددى كورمە. بۇ سوزلەردىن ھېكمەت پۇرىقى كېلىدۇ، سەلتەنەت خۇش پۇرىقى پۇرايدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ سوزلەرنى پەيلاسوپلار، ئالىملارنىڭ سوزى دەپ ئېتىقات قىل، ياشلىقىڭدا بۇ سوزلەرنى ئوزلەشتۇرسەڭ، قېرىلىق چاغلىرىڭدا تەشۋىشكە قالمايسەن.

بەشىنچى باپ. يىگىتلىك ۋە قېرىلىق ھاللىرى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، گەرچە يىگىت بولساڭمۇ، قېرىلارچە ئەقىللىق بول بۇ، يىگىتلىكنى تاشلا دېگىنىم ئەمەس، بەلكى ئوز - ئوزەڭنى خۇش تۇت، نادان بولما، ناچار - يامان تەبىئەتلىك بولما. يىگىتلىك ۋاقتىدا ئادەمدە بىر خىل ساراڭلىق بولىدۇ. مەسىلەن، ئەرەستالىس ھېكىم: "ياشلىق — ساراڭلىقنىڭ بىر تۈرى" دېگەن ئىدى، ئەقلىڭدىن ئېزىپ نادان يىگىتلەر جۈملىسىدىن بولما. چۈنكى بالايى - ئاپەت نادانلىقتىن كېلىدۇ. ئومرۇڭنىڭ لەززىتىنى يىگىتلىكتە كورگىن. قېرىغانىدا بۇ لەززەت تېپىلمايدۇ، گەرچە تاپساڭمۇ يىگىتلىك چاغىدىكىدەك بولمايدۇ. ئەي يىگىت، تەۋپىق (توغرا يول) ئىزلە، ئەجەلنى ئۇنتۇپ قالما، ئەجەل ھەركىمگە كېلىدۇ، ئەجەل ياشقا قارىمايدۇ. ھەركىم ئانىدىن تۇغۇلدى، ئەلۋەتتە ئولسە كېرەك. شۇنداق ھېكايە قىلىنىپتۇكى، باغدات شەھرىدە بىر ياماقچى بار ئىكەن. ئۇنىڭ دۇكىنى قەۋرىستانغا يېقىن ئىكەن. دۇكانغا بىر خالتا ئېسىپ قويۇپ، ھەرقاچان خەلق بىر مېيىتنى دەپنە قىلىشقا ئېلىپ كەلسە، خالتىغا بىر تاش سالىدىكەن. ھەر ئايدا بىر قېتىم خالتىدىكى تاشلارنى ساناپ، بۇ ئايدا باغدات شەھرىدە نەچچە ئادەم ئولگەنلىگىنى ھېساپلاپ كورىدىكەن. ئاخىرى ياماقچى ۋاپات بوپتۇ. بىر

كىشىنىڭ ياماقچىغا ھاجىتى چۈشۈپ دۇكانغا كەلسە، دۇكان ئېتىكلىك تۇرغىدەك. ئۇ:

— ياماقچى قەيەرگە كەتتى؟ — دەپ سوراپتۇ خوشنىسىدىن.

— ياماقچى خالتىغا كىردى، — دەپتۇ خوشنىسى.

— بۇ نىمە دېگىنىڭ؟ — سوراپتۇ ئۇ كىشى.

— بۇ دېگىنىم، — دەپتۇ خوشنىسى، — ياماقچى ھەر بىر ئۆلۈك ئۈچۈن خالتىغا بىر تاش سېلىپ، ھەر ئايدا باغدات شەھىرىدە قانچە ئادەم ئۆلگىنىنى ھېساپلاپ تۇراتتى، ئەمدى، ئۇنىڭ ھېساپ تاشلىرى ئەجەل خالتىسىغا كىردى (ۋاپات بولدى).

ئەي ئوغۇل، غاپىل (بىپەرۋا) بولما، يىگىتلىكىڭگە ئالدانما، ھەرقانداق ھالەتتە ئاللاتائالانى ئۇنتۇما. تەڭرىنى كۆپ ياد ئەتسەڭ گۇنادىن خالاس بولىسەن. ھەرقانداق ھالەتتە ئەجەلنى يېقىن بىل. گۇنا يۈكلىرىنى بوينۇڭغا يۈكلىمە. گۇنا ئىچىدە قالساڭ، باغداتتىكى ياماقچىدەك بىر كۈنى تۇيۇقسىز ئەجەل خالتىسىغا كىرىسەن. كۆپرەك قېرى كىشىلەر بىلەن سوھبەتلەشكىن. يىگىتلەر بىلەن كۆپ سوھبەتلەشمە، ھەتتا يىگىتلەر بىلەن بولغان سوھبىتىڭدىمۇ قېرىلار بىللە بولسۇن. چۈنكى، يىگىتلەر يىگىتلىك ۋاقتىدا ئىچىملىك ئىچمەي مەس ھالدا يۈرىدۇ. ئۇلار شاراپسىز مەسلىك، غاپىللىق، مەغرۇرلۇق بىلەن بىر خاتا سۆز قىلسا، قېرىلار ئۇنى مەنئى قىلىدۇ، نەسىھەت قىلىدۇ، قېرىلار يىگىتلەردىن كۆپرەك بىلىدۇ. ھالبۇكى، يىگىتلەردە ئۆز بىلىمىنى قېرىلاردىن ئارتۇقراق بىلىدىغان بىر ئادەت بار. قېرىلارنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشىدۇ. ئەمما، ئەمەلىيەتتە ياشلار قېرىلاردىن كۆپ بىلمەيدۇ. ئەي ئوغلۇم، تامامەن ئۆزىنى يوقىتىپ، ئەخلاق دائىرىسىدىن پۈتۈنلەي چىقىپ كەتكەن يىگىتلەر جۈملىسىدىن بولما. قېرىلارنى ھۆرمەت قىل، قېرىلار بىلەن بىللە ئولتۇرۇشقاندا يادىڭغا كەلگەننى سۆزلىمە، قېرىلار سۆز سورىسا، ئويلىماي دەرھاللا جاۋاپ بەرمە، ئەگەر قېرىلار سوئال سورىسا، ئەدەپ شۇكى، سەن جاۋاپ بەرمەي، بۇ سوئالنىڭ جاۋاۋىنى

ئۇزلىرى بىلىلا، دىگىن، چۈنكى، قېرىلارنىڭ سوزىنى ئاڭلاپ جىم ئولتۇرۇش — ئەقىلدىندۇر. ئەگەر ئالدىراپ سوزلەپ جاۋاپ بەرسەڭ، كېيىن خىجىل بولىسەن.

ھىكايەت: بىر شەھەردە يۈز ياشقا كىرگەن، چىرايى ئۆزگەرگەن، بېلى پۈكۈلگەن بىر كىشى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ قېرى كىشى مۈكچىيىپ كېتىۋاتسا، بىر يىگىت ئۇنى كورۇپ چاخچاق تەرىقىسىدە سوراپتۇ:

— ئەي بوۋا، ھاسىنى قانچە پۇلغا ئالدىڭىز، قەيەردە ساتىدىكەن؟ ماڭا ئېيتىپ بېرىڭ، مەنمۇ بىرنى ئالاي.

يىگىتنىڭ مەقسىدى قېرى كىشىنىڭ پۈكۈلگەن بېلىنى مەسخىرە قىلماقچى ئىكەن.

— ئەي يىگىت، — دەپتۇ قېرى كىشى دەرھاللا، — ئەگەر ئومرۈڭ ئۇزۇن بولسا، ساڭا بۇ ھاسىنى بىكارغا بېرىدۇ، سېتىۋېلىشىڭ ھاجەت ئەمەس، لېكىن، بۇ ھاسا ساڭا نېسىپ بولماس (ياشلىقىڭدا ئولەرسەن).

يىگىت ناھايىتى ئۇيىتىپتۇ. بۇنداق خاتا سوز سوزلىگىنىگە پۇشايمان قىپتۇ. بۇ سوز خەلق ئارىسىدا يادىكار بولۇپ قاپتۇ.

بىلىش كېرەككى، قېرىلارنىڭ مەرىپىتى ياشلارنىڭ مەرىپىتىدىن ئارتۇقراقتۇر. بۇ يەردە ئېيتىلغان "قېرى" — قېرى ئالىم، دانا قېرىلارنى كورسىتىدۇ. ئومرىنى ئىلىم-مەرىپەت يولىدا، ئۇلۇغ ئالىملار سوھبىتىدە ئوتكۈزگەن ئالىم-مەرىپەتلىك قېرىلاردۇر. نادان، ئومرىنى نادانلىقتا ئوتكۈزگەن قېرىلار بۇنىڭ دائىرىسىگە كىرمەيدۇ، نادان قېرىلارنى مەدھىيىلەشكە بولمايدۇ (ئەرزىمەيدۇ). ئەگەر مەرىپەتلىك، ئالىم يىگىت بولسا، نادان قېرىدىن ئارتۇق ۋە ئۇلۇغدۇر. يىگىتلىك ۋاقتىڭدا مەرىپەتلىك قېرىلارغا ئەگەشكىن. قېرىغىنىڭدا يىگىتلەردىن ئوزەڭنى قاچۇرمىغايسەن. يىگىتلىك چاغلار ئوتۇپ قېرىلىق ۋاقتى كەلسە، يىگىتلىك ۋاقتىڭدىكى گۈزەللىك، خۇشاللىق، شوخلۇقنى ئۇمىت

Altun0q

قىلما، ياشلىقنى ھەۋەس قىلما. قېرىلىقتا يىگىتلىك ھەۋەس قىلغان كىشىنىڭ ھالى كېمە ئۈستىگە ساراي بىنا قىلغان كىشىنىڭ ھالىغا ئوخشايدۇ ياكى قېرى كىشىنىڭ يىگىتلىك قىلىشىنى جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ قاچقان قوشۇننىڭ قېچىپ كېتىۋېتىپ كاناي چالغىنىغا ئوخشاشتۇر. ياشانغۇق قېرىلار جۈملىسىدىن بولمىغىن، ناپاك، پاسىق قېرىلاردىن قورققىن. يىگىتلەردىن قېرىلارنىڭ قەدىردانى، ۋاپادارلىقى ئۇلۇغراقتۇر. چۈنكى، يىگىتلەر قېرىلىقتىن ئۈمىت كۈتىدۇ. ئەمما قېرىلارنىڭ ئۆلۈمدىن باشقا ئۈمىتلىرى بولمايدۇ. بۇ ھال شۇنىڭغا ئوخشاشكى، زىرائەت پىشىپ ئاقارسا، ئۇنى دېخان ئورىدۇ. ئەگەر دېخان ئورمىسا، توكۇلۇپ كېتىدۇ. مېۋە پىشقاندىن كېيىن دەرەخ ئۈستىدە تۇرمايدۇ، توكۇلىدۇ. بىر شائىر ئېيتقانكى:

ئاي، كۈن ئۈستىدە گەر پايتەختىڭ بولسىمۇ،
ئالەمدە سۇلايماندەك بەختىڭ بولسىمۇ،
تاشلار تۈگەنسە ئۆمرى، رەخشىڭ بولسىمۇ،
پىشقان مېۋىسىن تاشلار دەرەختىڭ بولسىمۇ.

ھېكايەت: قىر - داللاردا ياشايدىغان بىر تۈركىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن. ئاتا - ئانىسى ۋاپات بولۇپ، بۇ ئىككى بالا يېتىم قاپتۇ. سەھرادا تۇرماي، شەھەرگە كەپتۇ. بۇلار كەلگەن شەھەر دەريا بويىدا ئىكەن. چوڭ ئوغۇل شەھەرمۇ - شەھەر كېزىپ سودىگەرچىلىك قىلىشقا ھەۋەس قىلىدىكەن. بىرقانچە زامان شەھەر ئايلىنىپ يۈرۈپتۇ، ئاخىرى ئۇرۇق - تۇققانلىرىنى كورۇش ئۈچۈن قايتىپ كەپتۇ. ئىنىسىنىڭ شەھەردە سودىگەرچىلىك قىلىپ يۈرۈپ، چوڭ سودىگەرلەردىن بولۇپ قالغانلىقىنى كورۇپتۇ. شەھەردە ئىنىسى ھەيۋەتلىك سارايلارنى بىنا قىلدۇرغان ئىكەن. چوڭ ئوغۇل ئۆز - ئۆزى بىلەن كېڭەش قىلىپ: "ئىنىم ھەيۋەتلىك سارايلارنى بىنا قىلدۇرۇپتۇ. لېكىن ئۇ باش

قا شەھەرلەرگە كېتىشنى ئىختىيار قىلسا، بۇ سارايلارنى بىللە ئېلىپ كېتەلمەيدۇ. مەن بىر كېمە ئۈستىگە ساراي بىنا قىلدۇراي، قەيەرگە كەتسەم ئېلىپ كېتىش مۇمكىن بولسۇن ۋە مۇنداق سارايلىرىمنىڭ بارلىقىنى ھەممە ئادەم كۆرسۇن، شۆھرىتىم ئالەمگە تارقالسۇن، دەپتۇ. ئۇ كېمىسىنىڭ مۇنداق زور بىناسىنى كۆتىرەلمەيدىغانلىقىنى بىلمەپتۇ، ئاخىرى ئۇ كېمە ئۈستىگە ئۆي-ساراي بىنا قىلدۇرۇپتۇ. بىنا پۈتكەندىن كېيىن دەريا تەرەپكە راۋان بوپتۇ. بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن، كېمە سۇغا چۆكۈپ غەرق بوپتۇ. ئىچىدىكى بارلىق مال-مۈلۈك، نەرسە-كېرەكلەر قولدىن كېتىپتۇ.

ئەي ئوغۇل، يىگىت ئىكەنسەن، يىگىت بول، قېرىدىغاندا قېرىلارچە ھەركەت قىل. قېرىلىقتا يىگىتلىك زەۋق، ئەيش-ئىشرەتلەرگە ھەۋەس قىلما. قېرىدىغاندا پەرھىزكارلىقنى ئاشۇرغىن

ئەي ئوغۇل، قېرىلىقتىن، يىگىتلىكتىن شىكايەت قىلدىم. بۇ سۆزلەرنى قوبۇل قىلغايسەن، ئوغۇللىرىڭغا، ئوغلۇڭنىڭ ئوغلى (نەۋرىلىرىڭ) گە نەسىھەت قىلغايسەن.

ئەي ئوغۇل، قېرىدىغاندا بىر يەردە تۇرغىن، چۈنكى، قېرىلىقتا سەپەر قىلىش — ئەقلى بار كىشىنىڭ ئىشى ئەمەس. خۇسۇسەن قېرىلىقتا كەمبەغەل بولساڭ سەپەر قىلما. ئىككى دۈشمەن بىلەن يولغا چىقماق خاتا: قېرىلىق ساڭا بىر دۈشمەن بولسا، كەمبەغەللىك ئىككىنچى بىر دۈشمەن. ئەگەر زورۇرىيەت تۇغۇلۇپ، ئىككىنچى بىر يۇرت-دىيارغا كەتسەڭ، ئۇ يەردە مەئىشىتىڭ كەڭ-پاراۋان بولسا، قايتا ئۆز يۇرت-شەھرىڭگە قايتما. چۈنكى، كىشىنىڭ مەئىشىتى قەيەردە ياخشى بولسا، شۇ يەردە تۇرۇش ياخشىراق، شۇ يەردە تۇرۇش لازىم. "تۇغۇلغان يېرىمدە ئۆلىمەن" دېيىش ھاجەتسىز. گەرچە ۋەتەن ئىككىنچى ئانا دېيىلسىمۇ ياكى ۋەتەننى سۆيمەك ئىمان جۈملىسىدىن دېيىلسىمۇ، بەختىڭ قەيەردە ئېچىلسا، شۇ يەردە ۋەتەن تۇت. كۆرمىدىڭمۇ، مۇھەممەت ئەلەيھسسالام مەككىدە تۇغۇلغان، لېكىن ئۇنىڭ ئىشلىرى

مەدىنىدە غەلىبىگە ئېرىشتى، مەككىنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىنمۇ مەدىنىدە تۇردى. سەنمۇ پايدىلىق ئىش تاپقان يەردىن ئايرىلمىغايسەن. چۈنكى، تۇرمۇش مەئىشىتىڭ ياخشى ئۆتكەن يەرنى تاشلاپ كەتسەڭ ناشۈكۈرلىك بولىدۇ. بىر ياخشى نەرسىگە ئېرىشسەڭ، ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىسىنى تاپىمەن، دەپ قولۇڭدىكىدىن ئايرىلىپ قالمىغايسەن. ئەي ئوغلۇم، ئومرۇڭنى تەربىيىسىز ئۆتكۈزمە. شۇ چاغدىلا دوست-دۈشمىنىڭگە ھەيۋەتلىك كۆرۈنىسەن. قىممەتلىك ئومرۇڭنى ھاۋايى-ھەۋەس بىلەن زايا قىلما.

ئالتىنچى باپ. يېمەك-ئىچمەك ئەدەپلىرى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، خەلق ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى، خاس كىشىلەر يەنە بىرى، ئاما. مەجبۇرىيەت-تەكلىپ خاس كىشىلەرگە بولىدۇ. چۈنكى، ئاممىنىڭ ئىشلىرىدا تەرتىپ، تەكەللۇپ ئاز ياكى يوقتۇر. ئاۋام (ئاما) جۈملىسىدىن بولغان كىشى قىلىدىغان ئىشلىرىغا ۋاقىت بەلگىلىمەي، قاچان بولسا شۇ ۋاقىتتا ئىشلەيدۇ. خاسلار جۈملىسىدىن بولغان كىشى كېچە-كۈندۈز 24 سائەت ئىچىدە ھەر بىر ئىش ئۈچۈن بىر ۋاقىت بەلگىلەيدۇ. ئۇنىڭ ئىشلىرى بىر-بىرىگە ئارىلىشىپ كەتمەيدۇ. ھەر بىر ئىش رەت-رېتى بىلەن ئايرىم-ئايرىم بولىدۇ. ھەممە ئىشنىڭ بېشى يېمەكلىكتۇر. يەنە بىلىشىڭ لازىمكى، خاس كىشىلەر ۋە ئاۋام كىشىلەر 3 تۈرلۈك بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، بازار ئەھلى ۋە ئېلىم-سېتىم ئىشى بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار. مۇنداق ئادەملەرنىڭ كۆپرەكى ئاش-غىزانى ئاخشامدا يەيدۇ. مۇنداق ئاخشامدا تاماق يېيىش زىيانلىقتۇر. چۈنكى، تاماقنى يەيدۇ، ھەزىم قىلىنماستىن بۇرۇن ئۇخلايدۇ. خەلقنىڭ يەنە بىر تۈرلۈكى ئەسكەر ئەھلىدۇر. بۇلارنىڭ ئادىتى قاچان تاماق يېيىش توغرا كەلسە،

شۇ چاغدا يەيدۇ. چۈنكى، ئۇلار كوپىرەك سەپەردە بولۇپ، نەدە تاماق ئۇچرىسا شۇ يەردە يىمەي بولمايدۇ. ئەمما، خاسلارنىڭ ئادىتى بىر كېچە-كۈندۈزدە بىر قېتىم تاماق يېيىش. بۇ ئادەت — سالامەتلىكنى ئۈستىگەنلەرنىڭ ئادىتىدۇر. لېكىن، مۇنداق تاماقلىنىش — بەدەننى ئاجىزلاشتۇرىدۇ. كۈچ-قۇۋۋەتنى كېمەيتىدۇ.

ئەي ئوغۇل، تاماقلىنىشتا ياخشى تەرتىپ شۇكى، ئەتىگەندە سەپرانى دەپئى قىلغۇدەك ئازراق تاماق يەپ ئىشقا مەشغۇل بولۇش لازىم. تاكى پېشىن (چۈش) ۋاقتى بولغاندا تاماقلىنىش لازىم. يېگەن تاماق ھەزىم قىلغىدەك بولسۇن، ھەزىم قىلالمايدىغان دەرىجىدە كوپ يىمەسلىك كېرەك. ئەگەر بىرقانچە كىشى ياكى كوپ كىشلەر بىلەن بىللە تاماق يېيىش توغرا كەلسە، كوپچىلىك كىشلەر تاماققا ئولتۇرۇشتىن ئىلگىرى تاماققا ئولتۇرما. ئەگەر ئويۈڭدە مېھمان قوبۇل قىلساڭ، تاماق يەيدىغان مېھمانلار كېلىپ داستىخانغا ئولتۇرۇشتىن ئىلگىرى تاماقنى داستىخانغا ئەكىلىپ قويما. تاماق يېگەندە ئالدىرىماي، ئاستا-ئاستا يېيىشنى ئادەت قىل. تاماق يېگەندە بېشىڭنى توۋەن تۇتقىن. كىشىنىڭ يۈزىگە ۋە قولىغا ئالغان، ئاغزىغا سالغان لوقمىسىغا كوز سالما. كىشىنىڭ قولىدىكى لوقمىسىغا قاراش ناھايىتى چوڭ ئەيىپتۇر.

ھىكايەت: ساھىب كاپى دىگەن بىر پادىشا ئوتكەن ئىكەن. ئۇ پادىشا بىر كۈنى ئوزىنىڭ كاتىپ-خادىملىرى بىلەن تاماق يەپ ئولتۇرۇپ، بىرسىنىڭ قوشۇغىدا بىر تال قىل تۇرغانلىقىنى كورۇپتۇ ۋە ئۇ كىشىگە: "قوشۇغۇڭدا بىر تال قىل بار، ئېلىپ تاشلىۋەت" دەپتۇ. ئۇ كىشى قوشۇغىنى قويۇپ تاماق يىمەستىن ئورنىدىن قوپۇپ چىقىپ كېتىپتۇ، مەجلىس ئەھلى پەرىشان بوپتۇ. ئۇ كىشىنى پادىشا چاقىرتىپ: "نىمە ئۈچۈن تاماق يىمەي كەتتىڭ؟" دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى: "قولۇمغا

AltunOq

ئالغان لوقمىدا بىر تال قىلنى كورۇپ تۇرغان كىشىنىڭ تائامىنى قانداق يېيىشكە بولسۇن" دەپتۇ. پادىشا بۇ سوزنى ئاڭلاپ خىجىل بوپتۇ.

دىمەك، تاماق يېگەندە ئوز ھالىڭ بىلەن بول. باشقىلارنىڭ لوقمىسىغا قارىما، كىشىنىڭ ئالدىدىن لوقما ئالما. تۇرلۇك تاماق ھازىرلانسا، بىر-بىردىن يېيىش لازىم بولسا، بىر تۇرلۇك تائامنى خەلق يەپ بولۇپ توختىشىغا يەنە بىر خىل غىزانى ئالدىراپ ئېلىۋەت دىمە، ئۇ تائام داستىخاندا بىر ئاز تۇرسۇن، ئاندىن كېيىن ئىككىنچى تۇرلۇك تائامنى ئېلىپ كېلىش كېرەك. چۇنكى، بەزىلەرنىڭ بىرىنچى خىل تائامغا ئىشتىھاسى بولۇشى مۇمكىن. ئىككىنچى تائام تەبىتىگە ياقمايدىغان بولسا، يېيەلمەي ئاچ قالمىسۇن. تاماقنى بەزى ئادەملەر تېز، بەزى ئادەملەر ئاستا يەيدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن تاماقنى تېز ئېلىۋېتىش ياخشى ئەمەس. كوپچىلىك بىلەن تاماق يېگەندە، سېنىڭ ئالدىڭدا تاماق بولۇپ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا تۇگىگەن بولسا، ئۇلارنىڭ ئالدىغا تاماقتىن نېسىۋە بەرگىن. مېھمان بىلەن ياكى كوپچىلىك بىلەن تاماق يېگەندە خىزمەتچىلىرىڭنى چاقىرما ۋە خىزمەتچىلىرىڭگە ئاچچىقلانما. تاماق پىشىپتۇ، پىشماپتۇ، تۇزسىز، تۇزلۇق بولۇپ قاپتۇ، دەپ كايىما. بۇلار تاماق يېيىشنىڭ تەرتىپ - قائىدىسىدۇر.

يەتتىنچى باپ. شاراپ ئىچىش تەرتىۋى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، شاراپ ئىچىش ھەققىدە نىمە دېيىشىم كېرەك؟ چۇنكى، شاراپ ئىچىش شەكسىز ھارام. ئىنسانىنىڭ ئەقلىگە ۋە بەدىنىگە زىيانلىق. لېكىن ياش، ھاياسىز ۋە پاسىق يىگىتلەر كىشىنىڭ سوزىگە قۇلاق سالمايدۇ، ئوزلىرى خالىغان خاتالىقتىن كەچمەيدۇ. مەنمۇ يىگىت چېغىمدا ئاتا - ئانا ۋە پېشقەدەملىرىدىن شاراپ ئىچىش ھارام، ئىچمە، دەيتتى، مەن قوبۇل قىلمايت-

تىم. ئۇ مېنىڭ ياشلىق ھالىتىمدە ئاللاتائالانىڭ دەرگاھىدا،
خەلق ئالدىدا ئۆتكۈزگەن ئاسىلىق جىنايىتىم. كېيىن ئاللاتائالا
مەرھەمەت قىلىپ تەۋپىق بەردى......

ئەي ئوغۇل، ئەگەر ھېچقاچان ھاراق ـ شاراپ ئىچمىسەڭ،
ئاللاتائالا سەندىن رازى بولىدۇ ھەم خەلق ئىچىدە ئىسمىڭ
ئۇلۇغ، گۈزەل ئەخلاق ۋە ئىشەنچىگە سازاۋەر بولىسەن، خەلق
ئىچىدە مالامەتكە قالمايسەن، دىۋانە ـ ساراڭلارغا ئوخشاش تەل-
مۈرۈپ يۈرمەيسەن، مال ـ مۈلكۈڭ ئىسراپ بولۇپ تۈگىشىپ
كەتمەيدۇ. ئەگەر بۇ سۆزلىرىمنى قوبۇل قىلساڭ، مېنىڭ ۋە
خەلقنىڭ ئالدىدا سۆيۈملۈك بولىسەن. ئالىملار: "يالغۇزلۇق — يار-
ماس، يامان يولداشلاردىن ياخشىراق" دېگەن. ئىچىملىك بىلەن
مەشغۇل بولغان كىشىگە ھەمسۆھبەت بولمىغىنىڭ ئەۋزەل. شۇنداق
كىشىلەرگە ئارىلىشىپ قالساڭ (ئىچىپ قالساڭ)، توۋىنى كۆڭلۈڭ-
دىن چىقارما. ھەر زامان گۇناھىڭنى ئېسىڭگە چۈشۈرۈپ، تەڭرى-
تائالادىن ئەپۇ سوراپ، تەۋپىق تىلىگىن، شاراپ ـ ئىچىملىك ئى-
چىپ ئۆتكۈزگەن گۇناھىڭغا قاتتىق پۇشايمان قىل، قايتا ئىچمە،
ئۈمىت باركى، ئاللاتائالا ساڭا تەۋپىق بەرگەي. ياشلىقىڭغا مەغ-
رۇرلىنىپ ئىچىپ قالساڭ، ھەرقاچان تائامنى يەپلا ئىچىشكە
باشلىما، ئاۋال تاماق ھەزىم بولسۇن. تائام ئاشقازاندا ھەزىم بول-
ماي تۇرۇپ، شاراپ ھەتتا سۇ ئىچىشمۇ توغرا ئەمەس، ئەگەر
ئارتۇقچە ئۇسساپ كەتسەڭ، ھېچبولمىغاندا تائام يەپ ئىككى
سائەتتىن كېيىن سۇ ئىچ. تاكى تەبىئىتىڭ تائامدىن بەھر ئالسۇن
ۋە يېگەن تائامىڭ قۇۋۋىتى تەنگە سىڭسۇن. شاراپ ئىچىشكە
دۈچ كەلسەڭ، كەچقۇرۇن ئىچ، شاراپ تەسىرى بىلەن مەس بول-
غىچە كەچ كىرسۇن. خەلق سېنى مەس ياكى شاراپ ئىچكەن
ھالەتتە كۆرمىسۇن. شاراپ ئىچكەن ئەيىبىڭ باشقىلارغا كۆرۈن-
مىسۇن. چۈنكى، مەس بولۇپ لەلەڭشىپ، لاۋزىلىشىپ يۈرۈش
ناھايىتى زور ئەيىپتۇر. شاراپ ئىچكەندە كۆپ يېمە. ئۇلۇغ
ھۆكۈما، ئالىملار: "شاراپ ئىچكەندە كۆپ يېمەك — ئاشقازانغا

ئېغىر كېلىدۇ" دىگەن. شاراپنى خەلق كوپ يەردە، باغچىدا ئىچـ
مە، ئەگەر خەلق كوپ يەردە، باغچىلاردا ئىچسەڭ ئوز ئويۈڭـ
گە قايتىپ كەلگىچە رەسۋا بولىسەن، چۈنكى، كىشى ئوز ئويـ
دە ــ توت تام ئىچىدە ئوز مەملىكىتى ئىچىدىكى پادىشاغا ئوخـ
شايدۇ. شاراپ ئىچكەندە كوپ ئىچمە، شاراپنى كوپ ــ مەس
بولغىچە ئىچكەننىڭ ئىككى تۈرلۈك زىيىنى بار: بىرى ھەممە
ئەزالىرىڭ ئىختىيارسىز ھەركەتلىنىدۇ. تىلىڭ دىمەيدىغاننى دەيـ
دۇ. پۇتۇڭ بارمايدىغان جايغا بارىدۇ. قولۇڭ تۇتمايدىغاننى
تۇتىدۇ. كوزۇڭ قارىمايدىغانغا قارايدۇ. ئاغزىڭ يىمەيدىغاننى
يەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوز ئەزالىرىڭ بىلەن ئوزەڭنىڭ كىشىـ
لىك ئىززەت ـ ھورمىتىڭنى يەرگە ئۇرۇپ، رەسۋا بولىسەن. ئىكـ
كىنچى، شاراپ تەسىرى بىلەن مىڭە، جىگەر، يۈرەك زەھەرلىنىپ،
ساغلام بەدەننى زورلاپ كېسەلگە گىرىپتار قىلىسەن. ھەرقاچان
مەس بولساڭ، بەدەنلىرىڭ زەھەرلىنىپ كېسەلگە مۇپتىلا بولىسەن.
ئەقلىڭدىن ئايرىلىسەن. مۇبادا خاتالىشىپ مەس بولغىدەك ئىچـ
سەڭ "سۇبۇھى" (مەسلىكنى يوقىتىدىغان ئەتىگەنلىك شاراپ)
ئىچمە، بۇنىڭ زەرەرى ئىنتايىن يامان. كېچىدە ئىچكەن شاراپـ
نىڭ مىڭىدىكى تۇمانلىق گاز تەسىرى چىقماي تۇرۇپ، ئەتىگەنـ
لىك شاراپ ئىچسەڭ، ئىككى خۇمار گاز بىرلىشىپ مالىخولىيا
(ئەقلىدىن ئازغان نېرۋا كېسىلى) گە گىرىپتار بولىسەن. بۇ كېـ
سەل ــ ساراڭلىقنىڭ بىر تۈرىدۇر.

تەڭرى كېچىنى ئادىمىزاتنىڭ ئارام ئېلىپ راھەتلىنىشى ئۈچۈن
ياراتتى. ئەگەر شاراپخورلارغا يولۇقۇپ ئۇيقۇسىز قالساڭ، ئەتىـ
سى كۈندۈزدە ئۇخلىشىڭ لازىم. ئۇخلىمىساڭ ساڭا ئىككى زەخـ
مەت دۇچ كېلىدۇ: بىرى، مەسلىك خۇمارى، يەنە بىرى، ئۇخلىـ
مىغانىڭ ئاجىزلىغى، مۇنداق ھالەتتىن خۇدا ساقلىسۇنكى: ئوـ
زەڭنى بېشىڭ ئاغرىغان، كوز ـ قاياقلىرىڭ ئىششىغان، قول ـ پۇتلىرىڭ
تىترىگەن، بەدىنىڭدە قىلچە قۇۋۋەت قالمىغان، ئەقىل ـ ھۇش،
كۈچ ـ مادار يوق بىر نەرسىگە ئايلانغان ھالدا كورىسەن. ئەي

ئوغلۇم، مۇنداق يامان ئاقىۋەتلەرنى بىلىپ تۇرۇپ ئىچىشكە مەيىل قىلما، ئەسلا ئىچمە! مەنىسىز، قاباھەتلىك بىر ھارام قىلىقنى قىلىپ، بۇ قەدەر زەخمەتنى ئۆزەڭگە يۈكلىمە، كېيىن پۇشايمان قىلىسەن. جۈمە كېچىلىرى ئەسلا ئىچمە. شاراپ ئىچمىسەڭ پەرۋەردىگارىڭنىڭ ۋە خەلقنىڭ نەپرەتلىنىشىدىن خالاس بولىسەن، ئاللاتائالانىڭ قەھرى-غەزىپىدىن ساقلىنىسەن. ئەقلى-ھۇشۇڭ، بەدىنىڭ زەھەرلىنىپ كېسەلگە مۇپتىلا بولمايدۇ. ئەگەر بۇ قاباھەتلەرنى بىلمەي، ئويلىماي ئىچكەن بولساڭ، توۋە قىلغىن، توۋە قىلغىنىڭغا ئاپىرىن ۋە مۇبارەك بولسۇن.

سەككىزىنچى باپ. مۇساپىر ۋە مېھمانلارغا ھۆرمەت قىلىش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، بىلگىنكى، ئەگەر خەلقنى زىياپەتكە چاقىرساڭ، ھەر كۈنى چاقىرما، بولۇپمۇ يات كىشىلەرنى (سىرداش بولمىغانلارنى) زىياپەتكە چاقىرما. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، يات كىشىلەرنى چاقىرساڭ، كۈتۈۋېلىشتا ئاجىزلىق قىلىپ، مېھمانلىق ھەققىنى ئادا قىلالمايسەن. مېھمان چاقىرىش زۆرۈر بولسا، ھېچبولمىغاندا ئۈچ كۈندە بىر قېتىم چاقىرغايسەن (تەييارلىقسىز، ئالدىراپ مېھمان چاقىرما)، بىر ئايدا بىر نۆۋەت مېھمان چاقىرماقچى بولساڭ، ئالدىرىماي، 5 قېتىم چاقىرىشنى يىغىپ تولۇق تەييارلىق كۆرۈپ، بىر قېتىم چاقىرغىن. 5 قېتىم خىراجەت قىلىدىغان سەرپىياتنى يىغىپ، بىر قېتىم قىلغىن. تاكى سېنىڭ مېھماندارلىقىڭ ھەممە ئەيىپتىن خالى بولسۇن ۋە ئەيىپ ئىزلىگۈچىلەرنىڭ تىلى قىسقارسۇن. داستىخاندا نېمەتلىرىڭ مول بولسۇن. سېنى كۆرەلمەيدىغان ھەسەتخورلار نېمەتنىڭ كۆپلۈكىنى كۆرۈپ غەيۋەت قىلىشقا تىل ئۇزىتالمايدىغان بولسۇن. بەلكى ئىنساپقا كېلىپ، ئاپىرىن ئوقۇسۇن. ھەرقاچان مۇساپىر مېھمان-

AltunOq

لار كەلسە ئالدىغا چىقىپ كەمتەرلىك بىلەن ئىززەت قىلىش ۋە ھەر بىرىگە ئورۇن كورسەت. مېھمانلىرىڭ بىلەن يۇمشاق - مۇلايىم سوزلەشكىن. چۈنكى، تاتلىق سوز — تاتلىق يېمەكلىكلەر- دىن ئارتۇقراقتۇر. ئويۇڭگە كەلگەن مېھمان مەيلى دوستۇڭ، مەيلى دۇشمىنىڭ بولسۇن كىچە - كۈندۈز خىزمىتىدە بولۇشۇڭ لازىم. ھەرقا- چان مۇساپىر مېھمانلىرىڭ ئويۇڭگە كەلسە، ئەگەر يېمىش ۋاقتى بول- سا ئالدىغا مېۋە ئەكىلىپ قوي. بىرئاز سوھبەتلەشكەندىن كې- يىن، داستىخان يېيىپ تائام كەلتۈرگىن. مېھمانلارنى تائامغا تەك- لىپ قىلىپ قويۇپ چىقىپ كەت، بىللە قاراپ ئولتۇرما. ئەگەر مېھمانلار سېنى بىللە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلسا، سائادەت بىل، لېكىن: مەن ھەر بىرلىرىڭىزگە خىزمەت قىلاي، دىگىن. تەكرار تەكلىپ قىلسا، ئولتۇرۇپ تائام يىگىن، ئەمما مېھماندىن توۋەندە ئولتۇرغىن. ئەگەر مېھمان سەندىن بۈيۈك ئادەم بولسا، ئولتۇرماق ئەدەپ ئەمەس. مېھمانلارنى تائام يېيىشكە تولا قىستاش ۋە: ھەر بىرى- ڭىزگە لايىق تائام تەييار قىلالمىدىم، دىگەندەك سوزلەرنى ئېي- تىش ھىممەتلىك كىشلەرنىڭ سوزى ئەمەس. بۇ خىل سوزلەر مەزمۇندا مېھمانلارغا قويۇلغان نېمەتلەرنى نامايىش قىلىشتۇر. مۇنداق سوزلەر نەچچە يىلدا بىر قېتىم مېھمان چاقىرىدىغان كىشلەرنىڭ سوزىدۇر. مېھماننى تولا تەكەللۇپ بىلەن قىستاپ تەكلىپ قىلساڭ، ئۇيىلىپ تائام يېمەي، داستىخاندىن ئاچ كېتىدۇ. ئەگەر ئويۇڭگە مېھمان كەلسە ئالدىغا تائام كەلتۈرۈپ قويۇپ، كىرىپ - چىقىپ يىراق تۇرۇش لازىم. مېھمان تائام يەپ بولغاندىن كېيىن خۇشپۇراقلىق سۇ ئەكىلىپ، مېھماننىڭ قولىنى يۇدۇرۇش كېرەك. مېھماننىڭ خىزمەتكارلىرىنىمۇ ھورمەت- لەش لازىم. مۇمكىن بولسا سازەندە (مۇزىكانتلار) تەكلىپ قىلىپ، مېھمانلىرىڭنى خوشال قىلغىن. مېھماندا سېنىڭ ھېچ ھەققىڭ يوق، مېھماننىڭ ھەققى سەندە كوپتۇر. مېھمان قېشىدا بار - يوققا شاتلانما، شاتلىنىشقا تېگىشلىك نەرسىگە شاتلان. ئەرزىمەس نەر- سە ئۇچۇن قايغۇ - ھەسرەت چەكمە، مېھمان كۈتۈش خىزمىتىڭ

تامامىلانسا، مېھمانغا مىننەت يۈكلىمە، بەلكى سەن ئۇلاردىن مىننەتدار بول.

ئەي ئوغۇل، مۇساپىرلارغا ئوچۇق سوزلۇك ۋە تاتلىق سوزلۇك بولغىن، ئاچچىق سوزلىمە، كىنايە سوز قىلما. قۇدرىتىڭ يەتسە مۇساپىرغا ئىنئام ــ ئېھسان قىل. مېھمان ئالدىدا ئورۇنسىز كۇلمە. ئورۇنسىز كۇلۇش ــ ساراڭلىقتۇر، ئورۇنلۇق كۇلۇش ئاقىللىق ۋە ئەدەپتۇر. ئەگەر مۇساپىر ئىچىپ مەس بولۇپ كېتىشنى خالىسا، ئويۇڭدە تۇتۇپ قالما، كەتسۇن. مېھمان بار يەردە ئەھلى ـ ئايال، باللىرىڭغا ئاچچىقلانما، چۈنكى مېھماننىڭ كوڭلى سەندىن نەپرەتلەنمىسۇن. مۇبادا مېھماندىن يارىماس سوز ئاڭلىساڭ، نارازىلىق كورسەتمە. سەۋرى قىل، مېھماننى ھورمەتلە.

مېھماننى ھورمەتلەش توغرىسىدا مۇنداق بىر ھېكايە بار.

ئاببىاسلاردىن مۇئتەسىم خەلىپىنىڭ زامانىدا زور جىنايەتلىك بىر ئادەم تۇتۇپ كەلتۇرۇلۇپتۇ. خەلىپە بۇ جىنايەتكارنى ئولۇمگە ھوكۇم قىپتۇ ـ دە، دەرھال جاللاتلار كېلىپ جىنايەتكارنى ئولتۇرۇشكە تەييارلىنىپتۇ. ئۇ جىنايەتكار ــ دەرتمەن بىچارە پەريات قىلىپ:

ــ ئەي خەلىپە، ئاللا ۋە رەسۇلىللا ھەققى بىر يۇتۇم سۇ بېرىشكە رۇخسەت قىلىڭ، ــ دەپتۇ. خەلىپە رۇخسەت قىپتۇ. بىر قاچا سۇ ئەكىلىپ بېرىلىپتۇ. جىنايەتكار سۇنى ئىچىپتۇ ۋە ئەدەپ۔ قائىدە بويىچە مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئەي مومىنلەرنىڭ ئەمرى، ئاللا سىزنىڭ ياخشىلىقلىرىڭىزنى كوپ قىلسۇن. ئەمدى مەن سىزگە مېھمان بولدۇم. مېنى تەشنالىق ھالىتىدە بىر قاچا سۇ بىلەن مېھمان قىلدىڭىز. مېھماننى ئولتۇرۇش سىزدەك ئىسلام خەلىپىسىگە لايىق بولسا، مېنى ئولتۇرۇڭ، ئەگەر مېھماننى ئولتۇرۇش توغرا بولمىسا، مېنى ئەپۇ قىلىڭ، مەن توۋۋە قىلاي. مۇئتەسىم خەلىپە بۇ سوزنى ئاڭلاپ:

ــ سەن توغرا ئېيتتىڭ، مېھمان ھورمىتى ئۇچۇن سېنى ئو-

لۇمدىن ئازات قىلدىم، — دەپتۇ ۋە ئازات قىپتۇ.
مېھماننى ھۆرمەتلەش كېرەك دېگىنىمىزدە، بارلىق مېھمانلار ئەمەس، بەلكى ھۆرمەتلەشكە، ئۇلۇغلاشقا ھەقلىق مېھماننى ھۆرمەتلەش لازىم. ئەخمەق، نادان - ھاياسىز مېھمانغا ھۆرمەت قىلىشقا بولمايدۇ. ھەرقانداق نائەھلى - نادانىنى ھۆرمەتلىسەڭ ئۇيۇڭگە كىرىپ نازى - نېمەتلىرىڭنى يەپ بولۇپ، ئۇيۇڭدىن چىققاندا غەيۋىتىڭنى قىلىدۇ. گوشۇڭنى يەپ ئۇستۇڭدىن شىكايەت قىلىدۇ. مۇنداق ئادەملەرنى مېھمان قىلىشقا، ھۆرمەتلەشكە بولمايدۇ. ئەي ئوغۇل، مېھماننى تاللىۋېلىشنى بىلدىڭ، ئۆزەڭ باشقا كىشىلەرگە مېھمان بولساڭ قانداق مۇئامىلە قىلىشىڭ كېرەك؟ ئەگەر بىر ئادەم سېنى چاقىرسا، بولار - بولماس ئادەمنىڭ ئۆيىگە بارما. سېنىڭ ئۇلۇغلۇغىڭغا ۋە ھۆرمىتىڭگە زىيان يېتىدۇ. ئەگەر مېھماندارلىققا بارساڭ، بەك ئاچ قوساق بارما، بەك توقمۇ بارما. چۈنكى، مېھمان بولۇپ بېرىپ بىرنەرسە يېمىسەڭ، ئۆي ئىگىسىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولىدۇ. ئەگەر بەك ئاچ بېرىپ كوپ يېسەڭ، ئۆزەڭنى ئەيىپلەشكە سەۋەپ بولىدۇ، ئوتتۇرا ھال بارغىنىڭ ياخشى. مېھماندارلىققا بارساڭ، ئۆزەڭگە لايىق ئورۇندا ئولتۇرغىن. قايتا سېنى قوزغاتمىسۇن. يەنى ئاۋال يۇقۇرى ئولتۇرساڭ، كېيىن كەلگەن ئۇلۇغراق (چوڭراق) ئادەملەرگە ئورۇن بېرىش ئۇچۇن ياكى باشقا سەۋەپتىن مۇندا ئولتۇر، ئاندا ئولتۇر دېگەن سوز ئولۇمدىن يامان. داستىخان سېلىنغاندىن كېيىن، يېمەك - ئىچمەكتە ئۆي ئىگىسىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشما. خىزمەتكارلىرىغا، بالىلىرىغا بۇيرۇق قىلما. مۇنداق قىلىش — ھەددىدىن ئاشقانلىقتۇر. ئەگەر مېھماندارلىق ئۇستىدە شاراپ ئىچىپ قالساڭ، مەس ۋە خاراپ بولغىچە ئولتۇرما. شۇنداق ھالدا كەتكىنىكى، ئۆيۇڭگە قايتىپ كەتكىچە مەسلىگىڭنى كىشى بىلمىسۇن. چىرايىڭ ئادەم چىرايىدىن ئۆزگىرىپ كەتمىسۇن. بەزى ئادەملەر شۇنداق مەس بولىدۇكى، يۈزى ئادەم يۈزىدىن ئۆزگىرىپ قاۋان سۈرىتىدىنمۇ يامانلىشىپ كېتىدۇ.

مۇنداق مەسلىك - رەسۋالىقتىن ساقلان. شاراپ ئىچىپ قالساڭ، ئۇنى - ئىچىدىكىلەرگە قاراپ ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىپ ئۇرۇشما. چۈنكى، كىشىلەر: مەس بولۇپ قاپتۇ دەپ سېنى ئەيىپقا بۇيرۇيدۇ. ئەگەر بىر يۇتۇم ئىچىپ سوزلىسەڭمۇ، مەس ئىكەنلىكىڭگە ھوكۇم قىلىدۇ. چۈنكى، شاراپ ئىچكەن مەسنىڭ ھەربىر قىلىغى ساراڭغا ئوخشايدۇ. ئاقىللار ئېيتقانكى: "ساراڭلىق بىر قانچە تۈرلۈك بولىدۇ". مەسلىك ئەنە شۇ ساراڭلىقنىڭ بىر تۈرى. مەسلەن: كوپ كۈلۈش، بىر سوزنى قايتا - قايتا سوزلەش، ئادەمگە ئېسىلىۋېلىش، ئادەمنى رەنجىتىش، مەنىسىز كوپ سوزلەش، ئەدەپسىزلىك قىلىش، قاباھەتلىك (ناچار) سوزلەش، يىغلاش قاتارلىقلار مەسلەرنىڭ سۈپىتى بولۇپ يەنە بىر ھېساپتا ساراڭلىقتۇر. ئەگەر نەغمە - موزىكا ئاڭلىساڭ شەھۋانى نىيەتتە - بۇزۇق غەرەزدە ئاڭلىما.

توققۇزىنچى باپ. چاخچاقلىشىش ۋە شاخمات - دامكا ئويناش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ھەرگىز كىشىلەر بىلەن ئويۇن - چاخچاق قىلىشما. دانالار: "چاخچاقلاشماق — يامان ئىشلارنىڭ مۇقەددىمىسى" دەپ ئېيتىشقان ئىدى. مۇبادا چاخچاقلاشساڭ، مەسلىك ھالەتتە بولمىسۇن. بولۇپمۇ شاخمات - دامكا ئويىنىغاندا ئادەمدە كوڭۈل تارلىغى بولىدۇ؛ خانە - يوللار مەقسەتتىكىدەك كەلمىگەندە ياكى ئۇتتۇرۇپ قويغاندا، ئەلۋەتتە كىشىنىڭ كوڭلى تېخىمۇ تارىيىدۇ. بۇ ۋاقىتتا چاخچاق چىڭغا كېتىپ قېلىشى مۇقەررەر، ئەڭ ياخشىسى شاخمات - دامكا ئويناشنى ئادەتلەنمە، ئەگەر ئوينىساڭ پۇل تىكىپ ئوينىما، پۇل تىكىپ شاخمات - دامكا ئويىنىغانلىق قىمار بولىدۇ. قىمار — ھارامدۇر، قىمارۋازلىقتىن قەتئىي ساقلان. قىمارۋازلىق قىلىپ نام چىقارغان ئادەملەر بىلەن شاخ-

AltunOq

مات - دامكا ئوينىساڭ قىمارۋاز دەپ مەشھۇر بولىسەن. ئەگەر
چوڭ - ھورمەتلىك كىشىلەر بىلەن شاخمات - دامكا ئوينىساڭ،
ئۇلارغا يول قويۇشۇڭ لازىم. كوڭلى قالمىسۇن. ئەمما، مەغ-
رۇر، ھاياسىز، ئەدەپسىزلەر بىلەن ئوينىما. مۇنداق ئادەملەر
بىلەن ئوينىساڭ، ئويۇننىڭ ئاخىرى جەڭ - جېدەل ۋە ئادا-
ۋەتكە ئېلىپ بارىدۇ. ئۇتۇش شەرتى بىلەن ئوينىغاندا، يوققا،
بارغا قەسەم قىلما. خۇسۇسەن ئۇتۇش ئويۇنى ئوينىغاندا قەسەم
قىلىش زور خاتا ۋە گۇنادۇر. ئەگەر ئويۇن ئۈستىدە لەتىپە -
چاخچاق قىلىشساڭ، لەتىپە — لەتىپە قائىدىسىدە بولسۇن، بەزى
گىزەل ئىش، گۈزەل سوزلەر بىلەن بولسۇن. بۇ ئەيىپ ئەمەس،
بەلكى سوزلىگۈچى ۋە ئاڭلىغۇچىنىڭ كوڭلىگە ياقىدۇ. چۈنكى،
ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام بەزى چاغلاردا ساھابىلەرگە
ھەق سوزلەر بىلەن لەتىپە سوزلەيتتى. بۇ توغرىدا مەشھۇر
بىر لەتىپە بار: "ھەزرىتى ئائىشەنىڭ ئۆيلىرىدە بىر قېرى
خوتۇن بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇ قېرى خوتۇن: "يارەسۇلىللا،
ماڭا شاپائەت قىلسىلا. ئاللاتائالا مېنى جەننەتكە كىرگۈزسۇن"
دېدى. ھەزرىتى پەيغەمبەر: "قېرى خوتۇنلار جەننەتكە كىرمەي-
دۇ" دېدى، بىچارە قېرى يىغلاپ تاشلىدى. پەيغەمبەر كۈلۈپ:
ئەي موماي، كوڭۈلسىز بولماڭ، مېنىڭ سوزۇم ھەق سوزدۇر،
يالغان ئەمەس. قىيامەت كۈنى بارلىق خەلق مەيلى ياش، مەيلى
قېرى بولسۇن، گوردىن تىرىلىپ قوپقاندا ھەممىسى ياشلىق -
يىگىتلىك ھالىتىدە قوپار، تەڭرى بەندىلىرىنى جەننەتكە كىر-
گۈزگەندە ياش - يىگىتلىك ھالىتىدە كىرگۈزەر" دېدى. بۇ
قېرى خوتۇننىڭ كوڭلى ئېچىلىپ خوش بولدى. ئەي ئوغۇل،
لەتىپە - چاخچاق قىلىشقا بولىدۇ، لېكىن، لەتىپە - چاخچاق
مەناسىز - بىھۇدە بولمىسۇن. لەتىپە - چاخچاق قىلىشساڭ، ئو-
زەڭدىن توۋەن كىشىلەر بىلەن قىلىشما. خۇسۇسەن، لەتىپە -
چاخچاقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان كىشىلەر بىلەن چاخ-
چاقلاشساڭ، ھورمىتىڭگە نۇقسان يېتىدۇ، ھەرقاچان لەتىپە -

چاخچاق قىلشساڭ، ھەممىدىن - باراۋەرىڭدىكى كشىلەر بىلەن قىل. قايسى ھالدا بولسۇن، لەتىپە - چاخچاقنى ئاز سوزلىگەن ياخشى. لەتىپە - چاخچاقلشىشتىن ئېھتىيات قىل. چۈنكى، ئۇ، سېنىڭ قىممىتىڭ - ھورمىتىڭنى كەتكۈزىدۇ. ئويۇن - چاخچاق قىلىشش ئاقىلالارنىڭ ئىشى ئەمەس. ئاغزىڭغا كەلگەننى سوزلىمە، دۈشمىنىڭ بولسىمۇ بوھتان قىلما، سېنىڭ بوينۇڭغا ئۇنىڭ ھەققى يۈكلەنمىسۇن. دۈشمىنىڭنىڭ ئەيىۋىنى ئوچۇق بىلسەڭمۇ سوزلىمە. توغرا بولغان تەقدىردىمۇ تۆھمەتتىن خالى بولالمايسەن. "دۈشمەنلىك بىلەن سوزلەيدۇ" دەپ ساڭا تۆھمەت قىلىدۇ. كىشىلەر بىلەن ئۇچەكەشمە، دۈشمىنىڭ بىلەن سوزلەشكەندىمۇ يارىماس سوزلەر بىلەن سوكمە. دۈشمىنىڭ ناچار - يامان سوزلىسە، سەن ياخشى سوزلە، سېنىڭ ھورمىتىڭگە نۇقسان يەتمىسۇن.

شاراپ - ئىچكۈلۈك ئىچىش، لەتىپە - چاخچاقلىشىش، ئىشقۋازلىق قىلىش نادانلارنىڭ ئىشىدۇر، ھەربىر ئىشنى ئۆلچەم بىلەن قىلىش لازىم. ئەگەر ئاقىۋىتىنى ھىساپقا ئېلىپ قىلمىسا، ئادەم تېز رەسۋا بولىدۇ.

ئونىنچى باپ. ئىشق ۋە ئاشىقلىق ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ھەرگىز ئاشىق① بولمىغايسەن. چۈنكى، ئاشىقلىق ئەھۋالى ياماندۇر. ئەگەر ئاشىق بولساڭ، ھىچقاچان كوڭۈلگە ۋە ھاۋايى - ھەۋەسكە ئەگەشمە. يەنى، كوڭلۈڭ تارتسا، بېرىپ

① ئىشق — بىرەر گۈزەل ئادەمگە كوڭۈل باغلاپ، ئۇنى ياخشى كورۈپ قېلىش. ئاشىقلىق — بىرەر ھوسنى - جامال ئىگىسىنى — گۈزەلنى ياخشى كورۈپ، كوڭۈل باغلاپ، شۇنىڭ يولىدا ھەيران - سەرگەردان بولۇپ، شۇنى ئەسلەپ، شەھۋانى ئارزۇلار، خىيالى ھەۋەسلەرنى قىلىپ يۈرگۈچى كىشىنىڭ پائالىيىتى.

مەشۇغۇڭ (سويگىنىڭ) نى كورۇپ كەل. بۇ ھەۋەسكە بېرىلىپ كەتمە، چۈنكى، كوڭلىڭ سېنى ھاۋايى - ھەۋەسكە باشلايدۇ، ئاقىۋەتى نەپسى شەھۋانى يامان يولغا باشلايدۇ.

مۇنداق نەپسى شەھۋانى بۇزۇق يولغا مېڭىش — ئەقلى بار ئادەمنىڭ ئىشى ئەمەس. مۇمكىن قەدەر كوڭلۇڭنى ئىشققا باغلىما، چۈنكى، ئاشىقلىق بىر بالا. ئۇ، باشقا ھېچبىر بالاغا ئوخشىمايدۇ. مەسىلەن: ئاشىقمەن دىگۈچىنىڭ سويگىنى بىلەن بىر يىل كورگەن راھەتى بىر كۈنلۈك پىراق - جۇدالىق (ئايرىلىش) جەۋرى - جاپاسىغا ئەرزىمەيدۇ، ئاشىقنىڭ سويگىنى بىلەن ئۇچرىشىش ۋە ھىجران - پىراق بىلەن ئايرىلىش باشتىن ئاخىر تامامەن مېھنەت، دەرتتۇر. ئىشىق دەردى — داۋاسىز دەرتتۇر. چۈنكى، ئەگەر سويگىنىڭدىن ئايرىلساڭ ئازاپ - ئىچىدە قالىسەن، ئەگەر مەشۇغۇڭ (سويگىنىڭ) بىلەن ئۇچراشساڭ، ئۇ يامان خۇلقلۇق بولسا، (قەدرىڭنى بىلمىسە) تېخمۇ ئازاپ - خارلىق ئازاۋىنى چېكىسەن. سېنىڭ ئىشق باغلاپ ياخشى كورگەن مەشۇغۇڭ پەرىشتە - ھورسۇپەت بولسىمۇ، خەلق ئىچىدە مالامەت - نەپرەتتىن خالى بولالمايسەن. ئەگەر سېنىڭ ئاشىقلىغىڭنى خەلق بىلسە، سېنىڭ مەشۇغۇڭ ھەققىدە يارىماس - يامان سوزلەرنى قىلىشىدۇ. چۈنكى، بەزى ئادەملەرنىڭ ئادىتى دائىم كىشىلەردىن ئەيىپ ئىزلەشتۇر. دىمەك، ئوز - ئوزەڭنى ئىشق ۋە ئاشىقلىقتىن ياندۇرغىن. ئەقلى بار زىرەك ئادەم ئوزىنى ئىشقتىن يىراق تۇتىدۇ، ئىشقتىن ساقلىنىدۇ. بۇنىڭ يولى شۇكى، مەھبۇبىڭنى كورۇش ھەۋەسىنى كوپ قىلمىغايسەن. چۈنكى، ئادەم بىر گۈزەلنى بىر قېتىم كورۇش بىلەنلا ئاشىق بولمايدۇ. ئەگەر تەكرار كورسە ئىشق مۇستەھكەملىنىدۇ، "كوز كورگەنگە مەيل قىلىدۇ." كوپ كورگەندىن كېيىن ھېرىس (ئامراق) بولىدۇ. ئەگەر سەن كوڭلۈڭگە رۇخسەت بەرسەڭ، كوڭلۇڭ بىر كورۇش بىلەن قانائەتلەنمەيدۇ. يەنە بىر قېتىم كورۇشنى ئىزلەيدۇ، يەنە بىر كورسەڭ ئۇچىنچى قېتىم كورۇشكە ئىنتىلىدۇ. ئاخىرى توگىمەس دەرتكە

مۇپتىلا بولىسەن. بولۇپمۇ مەھبۇبىڭنى ئۆز كوزۇڭ بىلەن
كورسەڭ، قۇلىقىڭ بىلەن سوزىنى ئاڭلىساڭ، سەندىن ئارام ـ
راھەت كېتىپ، مېھنەت كېلىدۇ. سەن كىرگەن ئىشىق بازىرىدا
زەرەردىن باشقا نەرسە ھاسىل بولمايدۇ. مەھبۇبىڭنى كور-
گەن زامات كوڭلىڭگە توسالغۇ بولغايسەن. يەنە بىر كورەي
دىمە، مەشۇغىڭنىڭ ئىسمىنى ئېسىڭگە چۈشۈرمە، ئۆزەڭنى باشقا
ئىشلار بىلەن مەشغۇل قىلغايسەن، بەدىنىڭدىن شەھۋەتنى بوشات-
قايسەن. يەنى ئۆزەڭنىڭ ھالال ئاياللىڭ بىلەن جىما قىلغاي-
سەن تاكى كوڭلۇڭ ئارام تېپىپ باشقا خوتۇننى تەلەپ قىل-
مىسىڭ، قەلبىڭنى، كوزۇڭنى كوڭلۇڭ ھەۋەس قىلغان تەرەپكە
باغلىما. شۇنداق قىلساڭ مۇنداق ماجازى ـ شەھۋانى ئىشقتىن
خالاس بولىسەن. ئىشقتىن بۇ يول بىلەن قۇتۇلۇش قىيىندۇر،
ئەمما بۇنىڭ جاپاسى بىر ھەپتىلىكتۇر. بۇ بىر ھەپتىلىك جا-
پاغا چىدىساڭ، نەچچە يىللىق پىراق ۋە خەلق ئالدىدىكى
ئەپرەت ـ مالامەتتىن خالاس بولىسەن. بۇنى ھەركىم كوتىرەلمەيدۇ.
بۇ ئىشنى ھەرقانداق بىلەر ـ بىلمەس كىشى ئېيتالمايدۇ.
غايەت ئاقىل ـ دانا ۋە ئۆز ـ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا قادىر
بولغان كىشى بېجىرەلەيدۇ.

ئاقىللار: "ئىشق دىگەن بىر تۈرلۈك كېسەلدۇر، ئۇنىڭ دا-
ۋاسى تويغىچە تاماق يىمەسلىك، بەدەنگە ئېغىر ئەمگەك مەجبۇ-
رىيتى يۈكلەش، ئۆز ھالال جۈپتۈڭ (ئاياللىڭ) بىلەن كوپ جىما
قىلىپ ۋە يىراق يەرلەرگە سەپەر قىلىپ، بەدەننى ئۆز ھالىتىدىن
ئۆزگەرتىش. شۇنداق قىلغاندىلا بەدەندىكى ھاۋايى ـ ھەۋەس
پەسىيىپ، ئىشق دىگەن نەرسىنىڭ نىمە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەي"
دەيدۇ. بۇ، ناھايىتى توغرا تەدبىردۇر.

دوستلارنىڭ ئۆزئارا مۇھەببىتى بىر تۈرلۈك ئاشىقلىقتۇر،
ئۆزەڭگە بىر كىشىنى دوست تۇتۇشنى ئىزلىسەڭ شۇنداق كىشنى
دوست تۇتقىنكى، ساڭا ھەر زامان خەيرىخاھ بولسۇن، ياخشىلىق
قىلسۇن، مۇنداق كىشىگە دوستلۇق قىلساڭ بولىدۇ. ئۇلۇغ ئالىم-
لار ئېيتقانكى: ئادەمگە توت نەرسە لازىم: (1) دوستلۇق قىلىشنىڭ

سەۋەبىنى بىلىش؛ (2) ھايا ۋە ئەدەپ ئىگىلىرى ئارىسىدا ئۆمۈر كەچۈرۈش؛ (3) ئىلىم - مەرىپەت ئەھلى بولغۇچى كىشىلەرنىڭ نەسىھىتىنى قۇلاقتا تۇتۇش؛ (4) دوستىنى دوستلۇق ھۆرمەت ئورنى بىلەن دوست تۇتۇش. ئەمما نان، ئاش، مەنپەئەت دوستى بولمىسۇن. ھەقىقى دوست بولسۇن. جېنى ۋە كۆڭلىدىن ساڭا دوستلۇق قىلسۇن.

بۇ خىل دوستقا مۇھەببەت باغلىساڭ، توغرا - ھەقىقى دوست تۇتقان بولىسەن. ئەمما، دوستلۇق بىلەن ئاشىقلىق ئارىسىدا پەرق بار، ئاشىقلىقتا كىشىنىڭ ۋاقتى ھېچقاچان خوش بولمايدۇ، ئەمما دوستلۇقتا خوشاللىق بولىدۇ. ئاشىقلىق ئوتى دائىم يالقۇنلاپ كۆيدۈرۈپ، ھالاك قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ كۆيدۈرگۈچى ئوتتۇر، خۇسۇسەن قېرىغاندا ئاشىق بولۇش — زور ئاپەتتۇر. چۈنكى كىشى يىگىتلىك ۋاقتىدا ”ئاشىق“ بولسا، خەلق ئۇنى كەچۈرۈشى مۇمكىن، كوپ تەنە قىلمايدۇ. ئەمما، قېرىلار ئاشىق بولسا (يىگىتلەردەك ھەۋەس قىلسا)، ھېچقاچان كەچۈرمەيدۇ.

ئەي ئوغۇل، ئەگەر ئاشىق بولساڭ، سۆيۈشكە لايىق بولغانغا ئاشىق بول؛ ھۆسنى - جامالى، ئەقلى - كامالى، ئىلىم - مەرىپىتى بولسۇن. چۈنكى، ئىشق بىر ئوتتۇر، ئۇ گۈزەللىكتىن پەيدا بولىدۇ. كۆركەم خۇلق سۆزۈك - تاتلىق سۆزدۇر. ئۇ، مەرىپەتتىن ھاسىل بولىدۇ. سېنىڭ ئىشق باغلىغان مەشۇغۇڭدا بۇ ئىككى خىسلەت بولۇشى زۆرۈر. ئۇنىڭ گۈزەللىكى، ھۆسنى - جامالى سېنى كۆيدۈرسە، مەرىپىتىنىڭ سۈزۈك سۈيى ئوتىنى ئۆچۈرىدۇ، پەسەيتىدۇ. ئەگەر سۆيگىنىڭ غايەت گۈزەل، ھۆسنى - جاماللىق، بەك نازىنىن بولسا، خۇلقى - قىلىقى كۆركەم بولسا، خەلقنىڭ ساڭا نارازىلىقى بولمايدۇ، ئەپۇ قىلىدۇ، كەچۈرىدۇ. خەلق ھەر دائىم بىر - بىرىنىڭ ئەيىبىنى ئىزلەيدۇ.

ھېكايەت بىر ئادەم بىر كىشىدىن:

— سېنىڭ ئەيىبىڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— يوق، — دەپتۇ ئىككىنچىسى.
— ئەجەپكى باشقا كىشىلەردە ئەيىپ كوردۇڭمۇ؟
— كوردۇم.
— سەندىمۇ ئەيىۋى كوپ ئادەم يوق ئىكەن، — دەپتۇ سوئال سورىغۇچى.

بۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەر ناھايىتى كوپتۇر. ئۇلار ئوز ئەيىۋىنى كورمەيدۇ. باشقىلارنىڭ ئەيىۋىنى ئىزلەيدۇ. ئاگاھ بولغىنكى "خەلق مىنىڭ ئەھۋالىمدىن خەۋەرسىز" دەپ ئويلىما.

ئون بىرىنچى باپ. جىما ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى، جىما قىلماق دۇنيانىڭ ئۇلۇغ لەززەتلىرىدىن بىرىدۇر. لېكىن، بۇ جىما لەززىتىگە ئالدىنىپ جىما بىلەن كوپ مەشغۇل بولما. تېنىڭنىڭ بىناسى (تەن ساغلاملىغىڭ) ۋەيران بولمىسۇن. ئوزەڭنى باشقىۇرالمىساڭ، جىماغا كوپ بېرىلىپ كەتسەڭ، بولۇپمۇ مەستلىك ھالەتتە جىما قىلساڭ، ۋۇجۇدۇڭ (تېنىڭ) خاراپ بولىدۇ. چۈنكى، جىما ۋاقتىدا مىڭىدىن بىر لەززەت كېلىدۇ، مەستلىكتە جىما قىلساڭ، بۇ لەززەت بولمايدۇ، يۈرەك، جىگەردىن ئوررۇنسىز تەبىي زور قۇۋۋەت سەيلان قىلىپ، بەدىنىڭ ئاجىزلىشىدۇ. بۇ ھال داۋاملىشىۋەرسە ئاقىۋەت بەدىنىڭ ئاجىزلىشىپ، تۈرلۈك كېسەللىكلەر سېنى بېسىۋالىدۇ، خاراپ بولىسەن. بەك تەقەززا بولساڭ، ساق ۋاقتىڭدا جىما قىلىش كېرەك، مۇنداق ساق ھالەتتە بولىدىغان جىما ئايرىم كۈنلەردە بولۇشى كېرەك. ۋاقىتسىز - قالايمىقان جىما قىلىش ھايۋانلارنىڭ ئىشىدۇر. جىمانى بەدەندە قۇۋۋەت تولۇق بولۇپ كوڭۇل تەقەززا قىلغان چاغدا قىلىش مۇۋاپىق. كوڭۇل، بەدەندىكى قۇۋۋەت تەقەززا قىلماي تۇرۇپ زورلىنىپ جىما قىلىش، ئىسسىق مۇنچىدا، ئىسسىق كۈنلەردە ياكى قاتتىق سوغاق كۈنلەردە جىما قىلىش — بەك زىيانلىقتۇر. بولۇپمۇ قېرىغاندا مۇن-

داق چاغلاردا جىما قىلىش ئىنتايىن زىيانلىق. باھارنىڭ دەس-
لەپكى كۈنلىرىدە، سالقىن ياز كۈنلىرىدە جىما قىلىش لازىم.
چۈنكى بۇ تەبىئەت دۇنياسى ياشناپ - ئۇسۇپ بېرىۋاتقان
پەسىل بولۇپ، ھاۋا ناھايىتى پايدىلىق بولغاچقا، ئادەم تەبى-
ئىتىدىمۇ ئورلەش، يېڭىلىنىش بولىدۇ. ياز تەبىئىتى موتىدىلدۇر.
ئىنسان بەدىنىدىمۇ قۇۋۋەت، قان، خۇشلۇق ئارتۇق بولىدۇ.
قاندىن شەھۋەت كۆپىيىدۇ. مۇنداق ئەھۋالدا جىمانىڭ لەززىتى
كۆپ بولىدۇ. بەدەنگە، مېڭىگە زىيان يەتمەيدۇ.

جىمانىڭ بەزى پايدىلىرىمۇ بار. كىشىنىڭ كۆڭلىدە قالايمىقان
تەپەككۇر، ئوي - خىياللار بولسا، ئۇنى دەپئى قىلىدۇ. كىشى-
نىڭ كۆڭلىدە ھارامغا (زىناغا) مەيل قىلىش بولسا، ئۆزىنىڭ
ھالال ئايىلى بىلەن جىما قىلسا، كۆڭلىدىن بۇزۇق خىيال،
ۋەسۋەسە يوق بولىدۇ، بەدەنگە چىققان بەزى جاراھەت - يار-
لارغىمۇ پايدىسى بار. لېكىن، جىما كۆپ قىلىنسا، بەدەننى
ئاجىزلاشتۇرىدۇ، مېڭە، ئۆپكە، جىگەر ئاجىزلىشىدۇ، پۇت - قول، باش-
كۆز، بەل قاتارلىق ئەزالاردا ھەر خىل ئاغرىق پەيدا بولىدۇ.
خۇسۇسەن مىجەزى قۇرۇق سوغاق بولسا، جىما غايەت زىيانلىق.
كۆپ جىما قىلىش كۆزنى ئاجىزلىتىپ قاراڭغۇلاشتۇرىدۇ (كۆز نۇرىنى
كەتكۈزىدۇ). جىمانى كۆپ قىلغان كىشىلەرنىڭ ئايىغىدىن جۇدا بولغان-
لىقى (ماگىلماس بولۇپ ئولتۇرۇپ قالغانلىقى) ھەممىگە مەلۇم. دانالار
ئېيتقانكى: "مەنى — ئىككى پۇتۇڭنىڭ يىلىگى ۋە ئىككى بىلىكىڭ-
نىڭ قۇۋۋىتى، كۆزۈڭنىڭ نۇرى، ئەمدى قانداق قىلىش ئىختىيارىڭدا."

ئون ئىككىنچى باپ. مۇنچىغا كىرىش تەرتىۋى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئەگەر مۇنچىغا كىرىشنى خالىساڭ، قوسقىڭ توق
ۋاقتىدا كىرمە. بۇ، زىيانلىق. مۇنچىدا جىما قىلما، خۇسۇسەن مۇنچا

بەك ئىسسىق بولسا، جىما غايەت زىيانلىق. مەشھۇر ھېكىم - تېۋىپ مۇھەممەت بىننى زىياد: "بىر كىشى قوسىقى توق ھالدا مۇنچىغا كىرسە ياكى ئىسسىق مۇنچىدا جىما قىلسا، ئۇ ئادەمنىڭ ئۆلمەي قالغىنىغا بەك ئەجەپلىنىمەن" دېگەن ئىدى. مۇنچىنىڭ ئۆزى ھوزۇرلۇق ياخشى ئورۇن، قەدىمقى تېۋىپ - ئالىملارنىڭ ئىجات قىلغان ئىشلىرىدا مۇنچىدىن ياخشىراق نەرسە بولمىغان. ئالىملار: "مۇنچا — دۇنيانىڭ يېرىمى" دېگەن ئىدى. چۈنكى، دۇنيادا قانچىلىك راھەت بولسا، ئۇنىڭ يېرىمى مۇنچىدا. لېكىن، شۇنداق بولغاندىمۇ مۇنچىغا ھەپتىدە بىر قېتىم چۈشۈش كېرەك. مۇنچىغا كۆپ چۈشكەندە راھىتى جاپاغا (كېسەلگە) ئايلىنىدۇ. مۇنچىغا كۆپ چۈشكەندە مۇسكۇللار بوشايدۇ، قول، ئاياق تىترەيدۇ، بۇرۇن كېڭىيدۇ. شۇنداقلا مۇنچىغا ھەركۈنى كىرىشنى ئادەت قىلسا، ئادەمنىڭ خۇلقى - مىجەزى بۇزۇلىدۇ، يامان مىجەزلىك بولىدۇ. جۈملىدىن مۇنچىغا تولا كىرگەن ئادەم لاي (سېغىز) يېيىشكە، ھاراق ئىچىشكە ئادەتلەنگەن ئادەمگە ئوخشاش بولۇپ قالىدۇ. لاي يېيىشنى، ھاراق ئىچىشنى ئادەت قىلغان ئادەم بۇنى قىلماي تۇرالمىغاندەك ئادەتلىنىپ قالىدۇ.

مۇنچىغا كىرگەندە ھاۋاسى موتىدىل ئورۇندا ئولتۇرۇپ، مۇنچا بەك ئىسسىق بولمىسا كىرىش لازىم. مۇنچىدىن چىققاندىن كېيىنمۇ موتىدىل ئورۇندا تۇرۇپ، غۇسلى تاھارەت قىلىپ، تېز چىقىپ كېتىش كېرەك. مۇنچىدا ئادەم كۆپ بولسا كىرمىگەيسەن، چۈنكى مۇنچىدا نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇپ قالساڭ، مۇنچا ھاۋاسى زىيانلىقتۇر. مۇنچىدىن چىققاندىن كېيىن تېنىڭدىكى تەر بېسىلغىچە سەۋرى قىلىش لازىم. تەر بېسىلغاندىن كېيىن تېنىڭنى پاكىز لۆڭگە بىلەن سۈرتۈپ قۇرۇتۇش لازىم. مۇنچىدا يۇيۇنۇپ چىققاندىن كېيىن پاكىز كىيىنەك، ئىشتان كىيىش لازىم، تېنىڭگە راھەت، كۆڭلۈڭگە خۇشاللىق ھاسىل بولىدۇ. مۇنچىدا تۇرۇپ سۇ ئىچىش زىيانلىقتۇر، مۇنچىدا تۇرۇپ سۇ ئىچسە ئىستىسقا كېسىلى پەيدا بولىدۇ. مۇنچىغا ئاچ قوساق

AltunOq

كىرىشمۇ زىيانلىقتۇر، "قۇلۇنج" (ئۈچەي - ئاشقازان كېسىلى) پەيدا بولىدۇ. تائام يەپ بولۇپ بىر - ئىككى سائەتتىن كېيىن مۇنچىغا كىرگەن ياخشى. مۇنچىدا سوغاق سۇ ئىشلەتمەكمۇ زىيانلىق. ئەي ئوغۇل، بۇ تەرتىپلەرگە رىئايە قىلىشنىڭ پايدىلىق. زىيانلىق ئىشلاردىن ساقلانغايسەن، مۇنچىدىن چىقىپ بىر كېچە - كۈندۈز خوتۇنغا يېقىنچىلىق (جىما) قىلمىغايسەن.

ئون ئۈچىنچى باپ. ئۇخلاشنىڭ پايدا - زىيىنى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، بەزى خەلقلەردە بىر ئادەت باركى، مۇنچىدىن چىقىپ كىيىم كىيگەن ئورۇندا بىرئاز يېتىپ ئۇخلىمىسا، مۇنچىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ. بۇ ئانچە ياخشى ئادەت ئەمەس. تىۋىپ ئالىملىرى ئۇيقۇنى كىچىك ئۆلۈم دېيىشكەن ئىدى. چۈنكى ئادەم ئۇخلىغاندا بىھوش بولىدۇ، ئەقلى يېپىلىدۇ. بەدەندىكى ھىس، ھەركەت ئەمەلدىن قالىدۇ (يوقىلىدۇ)، ئادەم ئۆلۈككە ئوخشاش بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تىۋىپ ئالىملىرى ئۇيقۇنى كىچىك ئۆلۈم دىگەن. ئۇيقۇ بەدەننى بىر ھالدىن يەنە بىر ھالغا ئۆزگەرتىدۇ. پەيلاسوپلار، تىۋىپ ئالىملىرى ئېيتقانكى: "بەش نەرسە ئادەمنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىدۇ، بىر شەكىلدىن يەنە بىر شەكىلگە كەلتۈرىدۇ: (1) ھەددىدىن ئارتۇق خوشاللىق؛ (2) ئۈشتۈمتۈت ھالدا يولۇققان قورقۇنچ؛ (3) ئارتۇقچە قايغۇرۇش، غەزەپ؛ (4) ساراڭلىق؛ (5) ئۇخلاش." بۇلار ئادەمنى دەرھال (تېز) ئۆزگەرتكۈچى نەرسىلەردۇر. ئەمما قېرىلىق ئادەمنىڭ سۈرەت - شەكلىنى ئۆزگەرتكۈچى بولسىمۇ، دەرھال ئۆزگەرتمەيدۇ. بۇ نەرسىلەرنىڭ ئاۋالقى توتى — ھاياتقا تەۋە، ئۇيقۇ — ئۆلۈمگە تەۋەدۇر. مەسىلەن، مەس ئادەم ياكى ساراڭنى

يىراقتىن كورۇپ بىلگىلى بولىدۇكى، ئۇ — تىرىكتۇر. ئەمما ئۇخلىغان كىشىنى كورگەندە ئولۇك دەپ قىياس قىلىنىدۇ، چۈنكى، ئولۇككە هوكۇم يوق، ئۇخلىغان ئادەمگىمۇ هوكۇم ئىجرا قىلىنمايدۇ. مەلۇمدۇركى، كوپ ئۇخلاشنىڭ زەرىرى بولىغانغا ئوخشاش، ئۇيقۇسىزلىقنىڭمۇ زەرىرى بار. ئەگەر بىر كىشى 72 سائەت ئۇخلىمىسا، يەنى ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئۇخلىمىسا، هالاك بولىدۇ (ئولىدۇ). ئەمدى هەرنەرسە ئولچەم بىلەن بولۇشى كېرەك. هاممام (مۇنچا)دىن چىققاندىن كېيىن، ئوز ئويۇڭدە ئازراق ئۇخلاشنىڭ زەرىرى يوق، بەلكى هوزۇرلۇقتۇر. تىۋىپ ئالىملىرى دىگەنكى: بىر كېچە - كۈندۈز 24 سائەت، ئۇنى ئۈچكە بولۇش كېرەك: ئىككى ئۇلۇشنى ئويغاقلىق ۋاقتىغا، بىر ئۇلۇشنى ئۇخلاشقا سەرپ قىلىش كېرەك. يەنى سەككىز سائەتنى تائەت - ئىبادەتكە ۋە ئوزىنىڭ مەئىشىتىگە سەرپ قىلىغاي؛ سەككىز سائەتنى يىمەك - ئىچمەككە، زەۋق - ساپا (ئارام ئېلىش) غا سەرپ قىلىغاي؛ سەككىز سائەتنى ئۇخلاپ ئارام ئېلىشقا سەرپ قىلىغاي. شۇنداق بولغاندا، ئون ئالتى سائەت ئىچىدە بەدەنگە تەسىر قىلغان زەخمەت ۋە مۇشەققەتلەرگە تاقابىل راهەت بولىدۇ، بەدەن ئەسلىگە كېلىدۇ. ئاقىللارچە ۋە هوكۇما، تىۋىپلارچە تىرىكلىك قىلىش ئەنە شۇدۇر. لېكىن، جاهىللار مۇنداق قىلمايدۇ، هايۋانغا ئوخشاش ئون ئىككى سائەت ئۇخلايدۇ. ئون ئىككى سائەت ئويغاقلىقتا يۇرىدۇ. يەنى ئەتىگەندىن - ئاخشامغىچە ئويغاق يۇرىدۇ، ئاخشامدىن - ئەتىگىچە ئۇخلايدۇ. هورۇن - خوشياقماسلار بۇلارنىمۇ ياماندىراقتۇر. كۈندۈزنى ئۈچ هەسسە قىلىپ، ئىككى هەسسىسنى ئۇخلاپ ئوتكۈزىدۇ، بىر هەسسىسىنى ئويغاقلىق بىلەن ئوتكۈزىدۇ. بۇلارنىڭ زىيىنى هەممىسىدىن ئارتۇق بولىدۇ. تەكرىرى تائالانىڭ كېچىنى يارىتىشىدىكى سەۋەپ هەربىر هايات (جان) ئىگىسى كېچىدە ئۇخلاپ راهەت تاپسۇن ۋە ئادەم پەرزەنتلىرى كۈندۈزدىكي جەۋرى - جاپادىن كېچىسى ئارام ئېلىپ راهەت ئال-

سۈن دېگەنلىكتۇر. راھەت ئۈيقۇ بىلەن بولىدۇ، ئۇخلىمىسا راھەت ھاسىل بولمايدۇ. چۈنكى، ھاياتقا سەرمايە بولغان نەرسىنىڭ بىرى جان ۋە بىرى بەدەندۇر. بەدەن موقام (جاننىڭ تۇرار ئورنى) ۋە جان بەدەندە ئورۇن ئالغۇچىدۇر. بەدەن جانغا ماكان (ئورۇن) بولغان ئىكەن، جان بەدەننى ئۆزىگە خىزمەت قىلدۇرىدۇ. جاننىڭ خىزمىتى ھەركەتلىنىش بىلەن تەنگە راھەت يەتكۈزۈشتۇر. بۇ ئىككىسىنىڭ ئۆچ خاسىيىتى بار. جاننىڭ ئۆزىگە خاس ۋەزىپىسى ھايات، ھەركە... ۋە يېنىكلىكتۇر. بەدەننىڭ ۋەزىپىسى ئۆلۈم، جىمجىتلىق ۋە ئېغىرلىقتۇر. بۇنىڭغا پاكىت شۇكى، بەدەن جان بىلەن تىرىك كۆرۈنىدۇ، ئەگەر جان كەتسە بەدەن ئۆلۈك — جەسەت بولىدۇ. بەدەننى ھەركەتلەندۈرگۈچى جاندۇر. جان كەتكەندىن كېيىن جىمجىتلىق ۋە ئېغىرلىق كۆپىيىدۇ. مۇنداق بولغاندا بەدەن بىلەن جان بىر يەردە سوھبەتداش بولىدۇ. دائىم جان بەدەننى ئۆز خۇسۇسىيىتى بىلەن تەربىيىلەيدۇ. جان بەدەننى بەزىدە خىزمەت قىلدۇرىدۇ، بەزىدە راھەت ئالدۇرىدۇ. جاننىڭ بەدەنگە تەئەللۇق بىرمۇنچە ھەمسۆھبەتلىرى بار. بۇ ھەمسۆھبەتلەرنىڭ ۋاقتى خۇش - گۈزەل ئۆتۈش ئۈچۈن ئۇنىڭغا تاشقى ھىسسىي ئەزالارنىڭ ياردىمى كېرەك. ئاڭلاش، كۆرۈش، سوزلەش ۋە سىلاپ تۇتۇپ كۆرۈش — زەۋق دېيىلىدۇ. يەنە بىرى تىل بىلەن تاتلىق - ئاچچىقنى تېتىپ بىلىش قاتارلىقلار. بەدەن بىر ئۆيگە ئوخشايدۇ، بەدەن ئۆيى ئۇيقۇ بىلەن مەشغۇل بولسا، تاشقى ھىسسىي ئەزالار بەدەنگە بىرىكىپ ھەركەتسىز بولىدۇ. ئەمما، جانغا تەئەللۇق يەنە بىرقانچە خىزمەتكار بار: ئۇلار ئورتاق ھىس، خىيال، پىكىر، خاتىرە كۈچى. بۇلار ئىچكى ھىس دېيىلىدۇ. بەدەن ئۇيقۇ بىلەن ھەركەتتىن توختاش سەۋەبلىك بۇ ئىچكى ئورتاق ھىسلاردا ئۆزگىرىش بولمايدۇ. مەسىلەن، ئىچكى ھىستىن بىرى پىكىر، يەنە بىرى مۇھاپىزەت (خاتىرە كۈچى). مەلۇمكى، بۇلارنىڭ پائالىيىتى بەدەنگە تەئەل-

لۇق ئەمەس. ئەگەر بەدەنگە تەئەللۇق بولسا ئىدى، ئۇيقۇ بىلەن پائالىيىتى يوقىلاتتى، چۈش كۆرمەيتتى ۋە كۆرگەن چۈشى خاتىرىدە قالمايتتى. تاشقى ھىسسىي ئەزالار بەدەنگە تەئەللۇق بولمىسا ئىدى، ئۇخلىغان ئادەم ئويغاق ئادەمگە ئوخشاش بولاتتى ۋە راھەت، ئارام ئېلىشلار ھاسىل بولمايتتى. تەڭرى ھېكمەتسىز نەرسىلەرنى ياراتمىغان. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلگەندىن كېيىن، كۈندۈزى ئۇخلاشتىن ساقلىنىش لازىم. ئەگەر ئۇيقۇ بەك تەقەززا قىلسا، ئازغىنا يېتىپ ئارام ئېلىپ تۇرۇپ كېتىش كېرەك، چۈنكى ئۇخلاش — كېچىگە تەئەللۇقتۇر. كىشى كۈندۈزى ئۇخلىسا، كۈندۈزنى كېچە قىلغانغا ئوخشاش بولىدۇ، بۇ، ئىلمىي ھاياتقا، ھېكمەتكە مۇۋاپىق ئەمەستۇر. يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە كۈندۈزى بىر سالقىن يەردە ئارام ئېلىپ، كۈن ئېگىلگەندىن كېيىن تاشقىرىغا چىقىپ ئۆز پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇش لازىم. سۆزلىرىمىزنىڭ خۇلاسىسى شۇكى، ئادەم — ئۆمرىنىڭ كۆپرەكىنى ئويغاقلىقتا ئۆتكۈزۈشى، بەلكى تۈنىنىڭ مەلۇم مىقدارىنى ئويغاقلىقتا ئۆتكۈزۈشى كېرەك. ئۇيقۇ — ئۆلۈمگە ئوخشاشتۇر. ئۆلۈم بىلەن ئۇيقۇنىڭ پەرقى: ئۆلۈك ئۆزى خالىغان كىشىنى يېنىغا كەلتۈرۈپ ياتقۇزۇشقا قادىر ئەمەس. ئەمما ھايات ئىگىسى (تىرىك) ئادەم سۆيگەن كىشىسىنى يېنىغا كەلتۈرۈشكە ئىمكانىيەتلىك. مۇمكىن بولسا ئۇيقۇ ۋاقتىدا ئۆلپەتدىشىڭ - ھەمراھىڭ بىر دىلبەر نازىنىن ۋە ساڭا مېھرىۋان، پىداكار گۈل يۈزلۈك بولسۇنكى، ئۇنىڭ بىلەن ئارام ئالساڭ ئارام-راھەتنىڭ ساڭا يېڭى روھ بېغىشلايدۇ. بۇ، سېنىڭ گۈل يۈزلۈك ھالال-قانۇنىي شەرئىي جۈپتۈڭ بولۇشى كېرەك. بۇ ئىش يۇقۇرقىدەك بولمىسا، تىرىكنىڭ ئۇيقۇسى ئۆلۈكتىن پەرقلىق بولمايدۇ.

ئەي ئوغۇل، كېچىسى ئارام ئېلىپ ئۇخلىساڭ، قۇياش چىقماستىن بۇرۇن ئويغىنىشنى ئادەت قىل. تەڭرى پەرمانلىرىنى ئادا قىل.

Altunoq

ئون ئوتىنچى باپ. مال - مۈلۈك، بايلىق ھاسىل قىلىش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، مال - مۇلۇك، بايلىق ھاسىل قىلىشقا تىرىشقىن. لېكىن، مال - مۇلۇكلەر ھالال - توغرا يولدىن ھاسىل قىلىنىشى لازىم. مال - مۇلۇك، بايلىق ھاسىل قىلىمەن دەپ خەتەرلىك ئىشلارغا دۇچار بولما. ھەرقاچان ھالال - توغرا، خەۋپسىز يولدىن ھاسىل قىلغايسەن، ھالال - توغرا، خەۋپسىز يول بىلەن مال - مۇلۇك، بايلىق يىغساڭ، ئۇزەڭدە قالىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن ساۋاپلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا ئىمكانىيەت تاپىسەن. ئەگەر هارامدىن بايلىق هاسىل قىلساڭ ئاقىۋەت بۇ مال - مۇلۇك، بايلىقلار قولىدىن كېتىدۇ ۋە ئۇنىڭ ۋابالى (جازاسى) ساڭا قالىدۇ. ھالال يول بىلەن ھاسىل قىلغان مال - مۇلكۇڭنى ساقلاپ، توغرا يولدا سەرپ ئەتكىن، ئورۇنسىز سەرپ قىلما، ئىسراپ قىلىپ يوقىتىۋەتمە. ئەخمەقلەرنىڭ يولىغا ماڭما، چۈنكى مال - مۇلكۇڭنى ساقلاش — ئۇنى توپلاشتىن مۇشكۇل. كوپ كىشىلەر مال - دۇنيا يىغىپ، ساقلاش يولىنى بىلمەيدۇ. ئەگەر ھاجىتىڭگە زورۇر كەلسە، ئۇز يېنىڭدىن ئۇزەڭ قەرز ئېلىپ، يەنە ئۇز ئورنىغا قويۇشقا تىرىشقىن، خىراجىتىڭنى ئىرادەڭگە قاراپ ھىساپ بىلەن قىل، بەلكى خىراجىتىڭ ئىرادەڭدىن كەم بولسۇن. مەسىلەن، ساڭا كۇندە ئون كويچەن كىرىم بولىدىغان بولسا، توققۇز كوينى خىراجىتىڭگە سەرپ قىلىپ، بىر كوينى تېجەپ، سەرمايەڭگە قوشۇپ قوي. شۇنداق بولغاندا ھېچقاچان مۇھتاج بولمايسەن ياكى ئۇمىت قىلغان نەرسە قولۇڭغا كىرگەچە سەرمايەڭنى خىراجەت قىلىپ تۇرالايسەن. ئەگەر خىراجىتىڭنى ئىرادەڭدىن كوپەيتىۋەتسەڭ، ھەرقانچە كوپ غەزىنە بولسىمۇ يەتمەيدۇ. ئەي ئوغۇل، كوڭلۇڭنى بىرنەرسىگە تامامەن باغ-

لىما، تۇيۇقسىز بىر ھادىسە، سەۋەپ بىلەن سەن كوكۇل باغلى-
غان نەرسە قولۇڭدىن كەتسە غەم - قايغۇغا قالمىغايسەن. مال -
مۈلكىڭ كوپ بولغان تەقدىردە كەمبەغەلچىلىكنى ئۇنتۇما. خىرا-
جىتىڭنى ھىساپ بىلەن قىل. چۈنكى، خىراجىتىنى ھىساپلاپ
ئىشلەتكەن ئاز ئاقچىسى بار ئادەم خىراجىتىنى بىلمەي، ھىساپ-
لىماي سەرپ قىلغان بايدىن ئارتۇق. خىراجىتىنى بىلىپ - ھى-
ساپلاپ قىلغان ئادەمنىڭ ھەرقاچان قولىدا ئازمۇ - كوپمۇ
مۈلكى بولىدۇ. ھىساپلىماي خىراجەت قىلغان كىشى تېز مۇھتاج-
لىققا دۇچار بولىدۇ. مال - مۈلكى بار چاغدا ئىسراپ قىلمىسا
مۇھتاجلىققا چۈشمەيدۇ. "كىشى مال - مۈلكى بار چاغدا ئورۇنسىز ئىس-
راپ قىلىپ، كېيىن، دوستىغا مۇھتاج بولغاندىن ئىسراپ قىلماي دۈشمەن-
گە قالدۇرغان ئەلا". دۈشمەنگە قالسا قالسۇنكى، دوستقا مۇھتاج بولما!
دانالار ئېيتقانكى: "جەمئى قىلىغىن ماللارنى، ياخشى ئاس-
راپ ساقلىغىن.
دۈشمىنىڭگە قالسا قالسۇن، دوستقا مۇھتاج بولمىغىن".
قولۇڭغا بىرنەرسە كەلسە، بۇ ئاز ئىكەن، بۇنىڭدىن نىمە
ھاسىل بولار؟ دىمە. ئاز نەرسىنى ساقلىيالمىغان كىشى كوپ نەر-
سىنى ساقلىيالمايدۇ. بىر دوستۇڭ ياكى بىر كىشى مال - مۈل-
كىنى ياكى بىرەر خىزمىتىنى تاپشۇرسا ۋە ئامانەت قىلسا، ئوز
مال - مۈلكۈڭ، ئوز ئىشىڭغا ئوخشاش كورۇپ ساقلا ۋە بېجىر-
گىن، بەلكى ئوز مۈلكىڭ، ئوز ئىشىڭدىن ياخشىراق - ئارتۇق-
راق مۇھاپىزەت قىلغىن ۋە بېجىرگىن. سېنىڭ مال - مولكۈڭنى-
مۇ تەگرى ساقلايدۇ. خەلق ئارىسىدا ئىشەنچلىك ئامانەت ساقلى-
غۇچى ۋە دىنىدارلىق بىلەن مەشھۇر بولىسەن. ئەي ئوغۇل،
ھورۇن - خوشياقماس، لەقۋا بولما. چۈنكى ھورۇنلۇق، ئا-
جىزلىق ۋە خوشياقماسلىق قاتتىق نومۇستۇر، ئۇ بەختسىزلىكنىڭ
ئالامىتىدۇر. جاپاسى كوپ ئىشنىڭ پايدىسىمۇ كوپ بولىدۇ.
مۇشەققىتى ئاز بولغان ئىشنىڭ پايدىسىمۇ ئاز بولىدۇ. مۇشەق-
قەت چېكىپ، غەيرەت قىلىپ بىرنەرسە ھاسىل قىلساڭ توغرا

يولغا سەرپ قىل، مۇشەققەتلىرىڭ زايا بولمىسۇن، قەدىرلىك نەرسەڭنى قەدىرلىك ئادىمىڭ سورىسا ئايىما ۋە قىزغانما. چۈنكى، ھەرقانداق قەدىرلىك نەرسەڭ بولسا، ئۆزەڭ بىلەن بىر قەبرىگە بىللە بارمايدۇ. قولۇڭدا بار نەرسىگە قانائەت قىل، چۈنكى قانائەت بىر غەزنىدۇركى، ھېچقاچان تۈگىمەيدۇ. كوپ ھېرىس (ئاچكوز، تويماس)، تاماگەر بولما، خەلق بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ، تاتلىق سوزلۇك، گۈزەل ئەخلاقلىق بولغىن. خەلققە شەپقەت قىلغۇچى ــ مېھرىۋان بول، خەلق تەرىپىدىن ساڭا ياخشى بىر ئىش بۇيرۇلسا، ئۇنى بېجىرىشكە ئىجتىھات قىل، خەلق بۇيرۇغان ياخشى ئىشقا قارشىلىق كورسەتمە، ئالەمدە نامىڭ ياخشىلىق بىلەن مەشھۇر بولىدۇ. ياخشى ئىش قىلمىغان ئادەمنىڭ خەلق ئارىسىدا ھورمىتى بولمايدۇ. قانائەتچان بولغان، خەلققە يۈك بولمىغان، يەنى خەلققە ئېھتىياجىنى چۈشۈرمىگەن ئادەم خەلق ئارىسىدا ئېتىۋارلىق بولىدۇ، سوزى ھەممىگە مەقبۇل بولىدۇ، ھەرقانچە باي بولسىمۇ قانائەتسىز كىشىنىڭ ئېتىۋارى بولمايدۇ، ئەمىلىيەتتە مۇنداق ئادەم گاداي ھىساپلىنىدۇ، سوزى مەقبۇل بولمايدۇ. ھەرنەرسىنىڭ بىر زىننىتى بار؛ بايلارنىڭ زىننىتى ۋە بېزىگى يوقسۇللارغا خەيرى ــ ئېھسان، مەدەتكارلىق قىلىشتۇر. ھەركىشىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئىنئام ــ ئېھسان قىلىشقا تىرىشقىن، سەدىقە ۋە زاكات بېرىشتە بېخىللىق قىلما، بۇ ئىشلاردا ئىسراپچىلىقمۇ قىلما. ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ئاللا ياخشى كورمەيدۇ. ئاللا تائالا ئىسراپچىلىقنى مەنئى قىلىپ: "يەڭلار ۋە ئىچىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار" دىگەن. ئەلۋەتتە ئاللا تائالا ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ياقتۇرمايدۇ. سەن ھېچقاچان ئىسراپ قىلغۇچىلاردىن بولما، ھەتتا ئىسراپخورلار بىلەن ھەمسوھبەتتىمۇ بولما. چۈنكى، ئاپەت كەلسە بىر سەۋەپ بىلەن كېلىدۇ؛ كەمبەغەللىشىلىكنىڭ بىر سەۋەۋى ئىسراپچىلىق. بۇ، ئاپەتتۇر. كىشى ئۆزىگە لازىم ۋە زورۇر بولغان ئورۇنغا سەرپ قىلسا، بۇ ئىسراپ بولمايدۇ. بىھۇدە ۋە شەرىئەتكە

خىلاپ ئورۇنغا سەرپ قىلسا، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە زىيانكار بو-
لىدۇ. ئىسراپچىلىق — ئىقتىسادىي نەرسىلەردىلا ئەمەس، بەلكى
سوزدە، يۈرۈش - تۇرۇشتا، يېمەك - ئىچمەكتە، ئۇيقۇ ئىشلىرى-
دا، كىيىم - كېچەك، ۋاقىتتا بولىدۇ. ھەممە ئىشتا موتىدىل (نور-
مال) بولۇش كېرەك. ئەي ئوغۇل، "ئىسراپ بولىدۇ" دەپ تىرىك-
چىلىكتە تارلىق، بېخىللىقنى ئادەت قىلما، ئۆزەڭدىن قىزغانما
(ئۆزەڭگە بېخىللىق قىلما)، ئاچچىق ھالەت بىلەن تۇرمۇش
كەچۈرمە. تۇرمۇشنى ئىمكانىيەت، ئىقتىدارىڭنىڭ يېتىشىچە خۇش
ئۆتكۈزگىن، ئۆز جېنىڭنى ئاسرا، جېنىڭدىن ئەزىز نەرسەڭ يوق.
نەسىھەتىمنىڭ خۇلاسىسى شۇكى، ئىسراپخورمۇ، بېخىلمۇ بولما،
مال - مۈلكۈڭدىن بىر-نەرسىنى بىر كىشىگە ئامانەت قويساڭ،
ئىسراپخور ئادەمگە تۇتتۇرما. بېخىل، باي ئادەمگە ئامانەت قوي-
ساڭ بولىدۇ. چۈنكى، ئىسراپخور ئادەم گەرچە مۇھتاج بولمى-
سىمۇ، سېنىڭ ئامانەت قويغان مۈلكۈڭنى زايا قىلىۋېتىش ئېھ-
تىمالى بار. ئەمما بېخىل سېنىڭ مېلىڭنىمۇ ئۆز مۈلكىدەك ساق-
لايدۇ. يەنە قىمارۋاز، ھاراق - شاراپ ئىچكۈچى كىشىلەرگە
ئامانەت قويما. ئەي ئوغۇل، دۇنيادا ئىككى نەرسە بار: بىرى
راھەت، بىرى مېھنەت. خەلق بۇ ئىككى نەرسىنىڭ بىرىدىن
قاچىدۇ، بىرىنى ئىزلەيدۇ. ئەمما ھەر ئىككىسى ئادەم بىلەن
بىللە مەۋجۇتتۇر، يەنى ئادەمدىن ئايرىلمايدۇ. چۈنكى، مېھنەت-
جاپاسىز راھەت بولمايدۇ، راھەتسىز مېھنەت بولمايدۇ. بۇ نەر-
سىلەر بىر - بىرىگە تايىنىدۇ. بىراۋغا راھەت بولغان نەرسە
ئىككىنچى بىراۋغا مېھنەت بولۇپ دۇچكېلىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسى-
چە، بىر كىشىگە دۇنيا جەھەتىدىن مۇشەققەت ۋە جاپا كەلسە،
كېيىن بايلىق راھىتىنى كورىدۇ. ئەمما مېھنەت - مۇشەققەت
تارتماي راھەتكە ئېرىشسە، يوقسۇللۇق مېھنىتىنى تارتىدۇ. بۇ-
گۈنكى مېھنەت — ئەتىنىڭ راھىتىدۇر. بۈگۈنكى راھەت — ئەتە
مېھنەتكە ئايلىنىدۇ. دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئەھۋالىنىمۇ شۇنىڭغا
قىياس قىلىش كېرەك. ئەي ئوغۇل، دۇنيادا راھەتلىك ئوتەي

AltunOq

دىسەڭ، ھۈنەر - كەسىپ ۋاستىسى بىلەن ھالالدىن (توغرا يولدىن) ھاسىل قىلغان نەرسەڭنىڭ بىر مىقدارىنى تۇرمۇشۇڭغا سەرپ قىلىپ، يەنە بىر مىقدارىنى ئىقتىسات قىلىپ ساقلا، ئېھتىياجلىق كۈنلىرىڭدە ئىشقا يارايدۇ. ئەگەر ئۆزەمنى باشقۇرالمايمەن دىسەڭ، يوقالماس، چىرىمەس بىر نەرسە ئېلىپ ساقلا. كېرەك بولغاندا باھاسى كېمەيدىغان بولسۇن. مەسىلەن، لەئل-ياقۇت، ئىنجۇ، ئالتۇن، كۈمۈش ياكى يەر، سۇ، ئورمان، ئۆي - ئىمارەتكە ئوخشاش نەرسىلەر. مۇنداق نەرسىلەر ساقلىنىپ قالىدۇ. ئېھتىياجلىق بولغاندا سېتىپ خىراجىتىڭگە سەرپ قىلىسەن. ئېھتىياجلىق بولساڭمۇ ئابرويىڭغا نۇقسان يېتىدىغان نەرسىنى ساتما. خەلق ئىچىدە ھورمىتىڭ بۇزۇلمىسۇن. ئەي ئوغۇل، قەرز ئېلىشقا ھەۋەس قىلما، ئۇسۇم بىلەن قەرزدار بولما. بۇ ئىشلار ئادەمنى خارلىققا ئېلىپ بارىدۇ. ھورمەتسىز قىلىپ قويىدۇ. چۈنكى، كىمگە قەرزدار بولساڭ، ئۇنىڭغا قۇل بولىسەن ۋە ئۆز - ئۆزەڭگە زۇلۇم قىلغان بولىسەن. شۇنداقلا كىشىگە قەرز پۇل بەرمە. خۇسۇسەن دوستۇڭغا قەرز بەرمە. چۈنكى، دوستۇڭ ئۆزىنى بىلىپ ۋاقتىدا بەرمىسە، تەكرار سوراش كېرەك بولىدۇ، سورىساڭ رەنجىيدۇ، دوستلۇق بۇزۇلىدۇ. ئەگەر دوستۇڭغا قەرز بەرسەڭ ئۆزەمنىڭ دەپ بىلمە، ئۆزى بەرسە سەرپ قىل، بەرمىسە سوراپ ئېلىپ دوستلۇققا نۇقسان يەتكۈزمە. دوستنى دۈشمەن قىلىش — نادانلارنىڭ ئىشى. ئەي ئوغۇل، ئومۇمەن قولۇڭدىن كەلگەن ياخشىلىقنى ياخشىلىق قىلىشقا سازاۋەر ئادەملەردىن ئايىما. كىشىنىڭ مال - مۈلكىدىن تامايىڭ بولمىسۇن. مۇنداق سۈپەت بىلەن ئۆزەڭنى تۇتالىساڭ، خەلق ئارىسىدا ئىپپەت (نامۇس) لۇق، ئىشەنچلىك تونۇلۇپ، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە مەرھىيلەشكە ئېرىشىسەن.

ئون بەشىنچى باپ. ئامانەت ساقلاش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، بىر كىشى ساڭا ئامانەت قويۇشنى خالىسا، ئامانەتنى ئالما. ئامانەتنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزەڭگە بالا يۈكلىمە. چۈنكى، ئامانەتنى ساقلىماق بىر بالايى - ئاپەتتۇر. بۇ ئىش 3 ھالدىن خالى بولمايدۇ: بىرى، ئامانەتنى ئۆز مال - مۈلكۈڭدىن ئارتۇق كۆرۈپ ساقلاش ئۈچۈن جەۋرى - جاپا چېكىسەن ۋە ئىگىسى تەلەپ قىلغاندا تاپشۇرۇپ بېرىش مەجبۇرىيىتىنى ئۆتەيسەن. يەنە بىرى، نىيەت (ئىدىيەڭ) بۇزۇلسا، خام تاماگەرلىك قىلىپ ئامانەتنى ئىنكار قىلىسەن ياكى ئامانەت بىرەر سەۋەپ بىلەن زايا بولسا، جاۋاپكەرلىق ۋە ئۇياتقا قالىسەن. بۇ ئۈچ ھالنى ساڭا بايان قىلايكى: بىرىنچى، ئامانەتنى ياخشى ساقلاپ، ئىگىسى تەلەپ قىلغاندا تاپشۇرساڭ، ئاللانىڭ: "سىلەر ئامانەتنى ئۆز ئىگىسىگە تاپشۇرۇڭلار" دېگەن ئايىتى بويىچە ئاللانىڭ ئەمرىنى ئۆز ئورنىغا كەلتۈرگەن بولىسەن. ئامانەت ساقلاش — ئاسان ئىش ئەمەس، ئەگەر زۆرۈر كېلىپ ئامانەت قوبۇل قىلساڭ، ياخشى مۇھاپىزەت قىلىپ ھەرگىز خىيانەت قىلما. ھەتتاكى، كىشىلەرگە مۇرۇۋۋەت قىلىشتىن ئازراق ھەسسىسى بار ئوغرىمۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلمايدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر ھىكايەت بار:

بىر باي سەھەر ۋاقتىدا ھاممام (مۇنچا) غا كىرىۋاتقاندا بىر دوستىغا ئۇچراپتۇ ۋە ئۇنىڭغا: "دوستۇم، بارمۇسىز؟ ياخشى يەردە ئۇچراشتۇق. مەن مۇنچىغا كىرىۋاتىمەن، بىللە بارايلى" دەپتۇ. ئۇ دوستى: "بولىدۇ بۇرادەر، مەن سىز بىلەن ھاممامغىچە بىللە باراي، لېكىن ھاممامغا كىرمەيمەن، ئىشىم بار" دەپتۇ. ئاخىرى بۇ ئىككى دوست بىللە مېڭىپتۇ. ھېلىقى دوست ھاممامغا يەتمەستىنلا ئىككىنچى بىر كوچىغا كىرىپ كېتىپتۇ، تېخى

قاراڭغۇ بولغاچقا، بۇ كىشى دوستىنىڭ قايسى كوچىغا كىرىپ كەتكىنىنى كورمەي قاپتۇ. دەل شۇ يەردە بايغا بىر ھەيياۋ ئوغرى يولۇقۇپتۇ. باي بۇ ئوغرىنى ئوزىنىڭ دوستى دەپ خىيال قىلىپ: "يېنىمدىكى يۈز سەر ئالتۇنۇمنى سەن ساقلاپ تۇرغىن، ھامىمدا ئوغرى ئېلىۋالمىسۇن" دەپ ئامانەت بېرىپتۇ. ئۇ ئوغرى بايناڭ يۈز سەر ئالتۇننى ئېلىپ، باي ھاممامدىن چىققىچە كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. لېكىن باي ئوغرىنى تونۇماي ئوتۇپ كېتىپتۇ. ئوغرى باينى چاقىرىپ:

— ئەي باي، بۇ ئامانىتىڭىزنى ئېلىڭ، — دەپتۇ.

— قايسى ئامانەتنى؟ — دەپتۇ باي.

— سىز ھاممامغا كىرىش ئالدىدا، — دەپتۇ ئوغرى، — ماڭا تاپشۇرغان ئامانەت. ئۇ يۈز سەر ئالتۇننى تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ ۋە:

— ئەي باي، سىزنىڭ ئامانىتىڭىزنى ساقلايمەن دەپ ئوز ھەر كىشىمدىن قالدىم، بىرنەرسە تاپالمىدىم، — دەپتۇ.

— قانداق ئىشىڭدىن قالدىڭ؟

— ھەيياۋلىق ۋە ئوغرىلىق ئىشىمدىن قالدىم؛ ھەر كۈنى سەھەر ۋاقتىدا چىقىپ ئوغرىلىق قىلىپ بىرنەرسە تاپاتتىم.

باي بۇ سوزنى ئاڭلاپ ھەيران بولۇپ دەپتۇكى:

— ئۇنداق بولسا نىمە ئۈچۈن بۇ ئالتۇننى ئېلىپ كەتمىدىڭ؟

— ئەگەر بۇ ئالتۇنلارنى، — دەپتۇ ئوغرى، — ئوز ھۇنىرىم بىلەن ئالغان بولسام بەرمەي ئېلىپ كېتىۋېرەتتىم. ئەمما سىز ماڭا ئامانەت قويدىڭىز، ئامانەتكە خىيانەت قىلىش — مەرتلىك ئەمەس - دە!

— سېنىڭ مۇرۇۋۋىتىڭ ئۈچۈن، — دەپتۇ باي، — بۇ يۈز سەر ئالتۇننى ساڭا بەردىم، ساڭا ھالال بولسۇن.

ئەي ئوغۇل، سەن دىندارلىق ۋە ھەققانىيەتنىڭ ئىگىسىمەن دەپ يۈرۈپ، ئامانەتكە خىيانەت قىلىشنى قانداقسىمۇ راۋا كورىسەن. ئىككىنچى، مۇبادا بىراۋنىڭ ئامانىتى قولۇڭدا زايا

بولۇپ يوقالسا، ئامانەت ئىگىسىگە "ئامانىتىڭ يوقالدى" دەپ قانداقمۇ ئېيتالايسەن؟ ھەرقانچە دەلىل - ئىسپات كورسەتسەڭمۇ ئىشەنمەيدۇ. خىيانەتكارلىق بىلەن توھمەتلىنىسەن ياكى قازى - ھاكىملار ئالدىدا نىمە ئۈچۈن ياخشى ساقلىمىدىڭ، دىيىلىپ، ئامانەتنى تولەشكە مەجبۇر بولىسەن. ئۈچىنچى، ئەگەر ئامانەتكە خىيانەت قىلساڭ، ھوكۈمەت سېنى قىيناپ ئىقرار قىلدۇرۇپ تولىتىدۇ، خەلق ئارىسىدا بەتنامغا قالىسەن. ئەگەر ئۈزەڭدە قالسا، ياخشى ئاقىۋەت كورمەيسەن. تەڭرى ئالدىدا قارا يۈز- بولىسەن. ئەي ئوغۇل، بىر كىشىگە ئامانەت قويۇشنى خالىساڭ، ھەرگىز ئادەم يوق يەردە بەرمە. مېنىڭ مال - مۈلكۈمنىڭ بارلىغىنى كىشلەر بىلمىسۇن دىمە. ھەرچاقان كىشىگە ئامانەت قويساڭ، بىرقانچە دىيانەتلىك، ئىناۋەتلىك مۇسۇلمان كىشلەرنى گۇۋا قىلىپ ئامانەت قويغىن، ئامانىتىڭنى ھوججەتسىز-مۇ قايتۇرۇپ ئالالايسەن، ھەرقانداق ئىشىڭنى پۇختا ئىشلە، سەل چاغلىما، قەسەم قىلىشنى ئادەت قىلما، راست ئىش ئۈچۈن بولىسمۇ قەسەم قىلما. چۈنكى، خەلق ئارىسىدا "قەسەم ئىچىش" بىلەن شوھرەت چىقارمىغايسەن. ئەگەر سەن يوقسۇل بولساڭ، قەسەم ئىچسەڭمۇ ئىشەنمەيدۇ.

ئەي ئوغۇل، كىشلەرنى ئالدىغۇچى بولما، ئالدانغۇچىمۇ بولما. كىشىنى ئالدىماق ۋە كىشىگە ئالدانماقنىڭ ھەر ئىككىسى يامان ئىش. ئېلىش - بېرىشتە كىشى كوپ ئالدىنىدۇ ياكى ئالدايدۇ. بۇنىڭدىن ئەلۋەتتە ساقلىنىش لازىم.

ئون ئالتىنچى باپ. ئوي-جاي ۋە باغچا سېتىۋېلىش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئوز مۈلكۈڭ ئۈچۈن ئوي - جاي ئالماقچى بولساڭ، ئوي - جاي كاسات (ئەرزان) بولغاندا سېتىۋال، باھا-

AltunOq

سى ئۇسكەندە سات. چۈنكى كىشىلەرنىڭ ئۆز پايدىسىنى كۆزلىشى ئەيىبلىك ئەمەس. ھەرنەرسە سېتىۋالساڭ ياخشىسىنى ئال. ياخشى نەرسىدە پايدا ئۈمىدى بار. پايدىسىنى بىلمەي تۇرۇپ بىرنەرسە ئالما. ھەر ئىشتا پايداڭنى كۆزەت، بىپەرۋا بولما. ئالىملار دېگەنكى: "بەلگىلەش — تىجارەتنىڭ يېرىمى". بىرنەرسىنىڭ پايدا - زىيىنىنى ئالدىن بەلگىلەش لازىم. ھەر نەرسە ئالساڭ پايدىلىقمۇ، زىيانلىقمۇ، ئۆز سەرمايەڭگە قاراپ بەلگىلە، يەنى ئاز نەرسىدىن كۆپ پايدىنى ئۈمىت قىلما. ئاز پايدىغا رازى بولمىغان ئادەم كۆپ زىيانغا ئۇچرايدۇ. كۆپ زىيان تارتقان كىشى تېز كەمبەغەل بولىدۇ. كۆپ پايدا ئېلىشنى ئۈمىت قىلغان نەرسىدىن زىيان تارتمايمەن دېسەڭ، ھەسەتخور - كۆندەش بولما، تاماخورلۇق قىلما. ھەر ئىشتا سەۋرى قىل، ئالدىرىما، سەۋرى — ئىككىنچى ئەقىلدۇر. ھەرقانداق ئىشتا بىپەرۋا بولما، بىپەرۋالىق — ئەخمەقلىقتۇر. ھەرقانداق ئىشتا ئۆزەڭنى تاشلىۋەتمە، ھەرقانداق ئىشنىڭ ئالدى - ئارقىسىنى ھېساپلاپ قىل. ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ كېيىن پۇشايمان يېمە. بىر ئىشىڭنىڭ يولى باغلانسا، ئېچىشقا تىرىشقىن. ئۇنىڭ سەۋەپلىرىنى تەتقىق قىل. سالماقلىق بىلەن ئىشلە. ئالدىراش، ئۆزىنى تاشلىۋېتىش بىلەن يامان ئىش ياخشىلىققا ئۆزگەرمەيدۇ.

ئەي ئوغۇل، بۇ نەسىھەتلەرنى بىلگىنىڭدىن كېيىن، ئۆي - جاي ئېلىشنى نىيەت قىلساڭ شۇنداق ئورۇندىن ئېلىشىڭ كېرەككى، خوشنىلىرى ياخشى كىشىلەر بولسۇن. شەھەر چېتىدىن ئالما، ئىلاج بولسا، شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئال. خوشنىلىرىغا دىققەت قىل. خەلق ئېيتىدۇ: "ئالدى بىلەن خوشنىنى كۆرۈپ ئاندىن ئۆي - جاي ئال" دېگەن گەپ بار. ئۆيلانماي ئۆي - جاي ئالساڭ، خوشنىلىرىڭ يامان چىقىپ قالسا، ئۆي - جايىڭنى تاشلاپ قېچىشقا مەجبۇر بولىسەن. شۇنداق ئۆي - جاي بانچا ئالغىنىڭكى، مەھەللەڭدە ئۇلۇغ، دانىشمەن ئادەملەر، تۆرە - ئىشانلار بولمىسۇن. پادىشالارغا مەنسۇپ ئادەملەر بولمىسۇن. خوشنى

لىرىڭ ئەخلاقلىق، ئىنساپلىق، ياخشى كىشىلەر بولسۇن. ئەگەر ياخشى خوشنىلىرى بار جايدىن ئۆي - جاي، باغچا سېتىۋېلىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قالساڭ، خوشنىلىرىڭغا ناھايىتى ھۆرمەت قىل. خوشنىلارغا ھۆرمەت قىلىش — خوشنىلارنىڭ ھەققىدۇر. مەھەللە ئادەملىرى ۋە خوشنىلىرىڭ بىلەن گۈزەل، ياخشى تىرىكچىلىك قىل. خوشنىلىرىڭ ئاغرىپ قالسا يوقلاپ تۇرغىن، ۋاپات بولسا ئۆلۈمنى ئۇزىتىش مۇراسىملىرىغا قاتناشقىن، ياخشى ئىشلىرىنى قوللا، خۇشاللىقىغا خۇشال بول، قايغۇلىرىغا قايغۇلۇق بول. قولۇڭدىن كەلگىنىچە ياخشىلىق قىل. يېمەك - ئىچمەك، كىيمەك قاتارلىق نەرسىلەردە خوشنىلىرىڭدىن قىزغانما. ئەگەر خوشنىلىرىڭ بىلەن يۇقۇرقىدەك تۇرمۇش كەچۈرسەڭ، شۇ مەھەللىنىڭ ئۇلۇغ ئادىمى سەن بولىسەن. خوشنىلىرىڭنىڭ بالىلىرىنى كۆرسەڭ، شەپقەت ۋە مېھرىۋانلىق كۆرسەت، قېرىلىرىغا ھۆرمەت قىل. مەھەللە جامائىتىنىڭ مەسچىتىگە بار، چەت مەھەللە مەسچىتلىرىگە بارما. مەھەللىنىڭ ئىمام ۋە پېشىۋالىرىغا ھۆرمەت قىل. سەن خەلق ئالدىدا ياخشى مۇئامىلىدە بولساڭ، خەلقمۇ سەن بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولىدۇ. خەلققە يامانلىق قىلساڭ، يامانلىققا تاقابىل مۇئامىلىدە بولىدۇ. يامان ھەركەتتە بولما، يامان سۆزلەرنى سۆزلىمە. ھەر كىم يامان ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولسا، يامان ئىشقا دۇچ كېلىدۇ. يامان سۆز سۆزلىسە، يامان سۆز ئاڭلايدۇ. خەلق ئىچىدە ئۇنىڭ غەيۋىتى سۆزلىنىدۇ. بىر شەھەردە ۋەتەن تۇتۇپ تۇراي دېسەڭ، چوڭ شەھەردە تۇر. بۇ شەھەرنىڭ ھاۋاسى، سۈيى ياخشى، تەبىئىتىگە مۇۋاپىق بولسۇن. ئالغان ئۆي - جايىڭنىڭ ئىھاتىسى (ئەتراپى) مۇستەھكەم بولسۇن. كىشىنىڭ ئۆيلىرىگە قارىتا تەنە - تاپىلىرىڭ بولمىسۇن، چۈنكى، خوشنىلىرىڭ سەندىن رەنجىپ قالمىسۇن. ۋارىسلار ئارىسىدا تەقسىم قىلىنمىغان ئۆي - جاي، باغچىلارنى ئالما. چۈنكى، دەۋاسىز، شەك - شۈبھىسىز بولغان ئۆي - جاي، باغچا ساڭا مۈلۈك بولىدۇ. ئالغان ئۆي - جاي، باغچىلىرىڭنىڭ ئىمارىتىنى

تۈزەپ ياخشىلاشقا تىرىشقىن. بىنالىرىڭنى ياخشىلىساڭ قىممىتى ئارتۇق بولىدۇ. چۈنكى، خاراپ بولغان ئۆي - جاي، باغچا سەھراغا ئوخشايدۇ، ھەرقانچە زور سەھراغا ئىگە بولساڭمۇ مەھسۇلاتى، پايدىسى يۇقۇرى بولمايدۇ.

ئون يەتتىنچى باپ. خوتۇن ئېلىش ھەققىدە

بىلگىنكى، ھەرقاچان خوتۇن ئالساڭ خوتۇنۇڭنى ھورمەت قىل ۋە ھەرقانچە قەدىرلىسەك نەرسەڭ بولسىمۇ ساڭا ئىتائەت قىلغان، ئاقكوڭۇل، توغرا يوللۇق خوتۇنۇڭ ۋە ئوغلۇڭدىن ئايىما، قىزغانما. خوتۇن ئېلىشتا خوتۇنىنىڭ مال - مۈلكىدىن، پۇلىدىن بىرنەرسە ئېلىشنى ئىزلىمە ۋە خوتۇنىنىڭ تولىمۇ گۈزىلىنى ئىزلىمە. چۈنكى، گۈزەللەر كۆپىنچە ھاللاردا ئويناش (ئاشنا تۇتۇش) نى ئىزلەيدۇ. ئالغان خوتۇنۇڭ شۇنداق بولسۇنكى، يارىماس ئادەملەردىن يۈزى پاك ۋە دىنى پاك بولسۇن، قۇرا-مى ئوتتۇرا ياشلىق ۋە خوتۇنلۇقتا، ئۆي تۇتۇشقا لاياقەتلىك بولسۇن. ئۆي ئىشلىرىنى بىلىدىغان، ئۆزىنىڭ ھالال يولداشنى سويگۈچى، ھايالىق، نومۇسلۇق، ئۆزىنى ھارامدىن ساقلىغۇچى بولسۇن. بۇ سۈپەتكە لايىق بولغان خوتۇن يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى بولىدۇ. يەنە، ئۆز مەرتىۋەڭدىن يۇقۇرى، ئۆزەڭدىن باي خوتۇننى ئالما، تاكى خوتۇنۇڭ ئالدىدا توۋەن ئورۇندا بولمىغايسەن. ئەگەر ئەرگە تەگمىگەن قىزنى ئېلىش مۇمكىن بولسا، قىز ئېلىش ئەۋزەل، ئەردىن قالغان تۇل خوتۇننى ئالما. چۈنكى، قىزنىڭ كوڭلىدە سېنىڭ مۇھەببىتىڭدىن باشقا ئەرنىڭ مۇھەببىتى بولمايدۇ، باشقىلارنىمۇ ساڭا ئوخشاش دەپ بىلىدۇ، باشقىلارنى تاما قىلمايدۇ، ئارزۇ قىلمايدۇ. ھەر خوتۇن-كى، ئاقىلە (ئەقىللىق) بولمىسا، ساڭا تىل ئۈزىتىپ، سەندىن ئارتۇقلۇق - ئۈستۈنلۈكنى دەۋا قىلىدۇ. مۇنداق خوتۇندىن قې-

چىش كېرەك. ئالىملار ئېيتقانىكى: ”ئەر كىشى بىر بۇلاقتا ئوخشايدۇ، ئەقىللىق ۋە تەدبىرلىك خوتۇن يەرگە ئوخشايدۇ“. ئەر كەسىپ قىلىپ تاپقان نەرسىلەر يەرگە سۇ يىغىلىپ كۆل بولغاندەك خوتۇن قولىغا يىغىلىدۇ. لېكىن، خوتۇن سېنى باشقۇ- رۇپ، سېنىڭ رىزىق - ئوزۇق ۋە تەسەررۇپلىرىڭنى قولىغا ئېلىۋالمىسۇن، تۇسالغۇ بولمىسۇن. ئەگەر خوتۇن سېنىڭ ئىگىلى- گىڭنى ئېلىۋېلىپ، سېنى ئىگە قىلمىسا ۋە ئۆز مال - مۈلكىڭگە سوزۇڭ ئۆتمىسە، خوتۇننىڭ قولىغا قاراپ قالساڭ، بۇ ئەرلىك ئورنۇڭنى يوقاتقىنىڭدۇر. سەن خوتۇن بولىسەن، خوتۇنۇڭ ئەر بولىدۇ. بۇ ھال ساڭا بۇ دۇنيادا، خوتۇنغا ئۇ دۇنيادا خارلىق كەلتۈرىدۇ. كىشى ئۆزىنىڭ خوتۇنىدىن مەغلۇپ بولسا، بۇ غەي- رەتسىزلىكتۇر. مەشھۇر ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنگە: ”ئىران شاھى دارانىڭ قىزى شۇنچىلا گۈزەل تازىنىن تۇرسا، نىمە ئۈچۈن ئۇنى ئالمايسەن؟“ دېيىلگەندە، ئىسكەندەر: ”بۇ، چوڭ ئەيىپ ئىشتۇر، مەن پۈتۈن ئالەم ئەرلىرىدىن غەلىبە قىلدىم، بىر خوتۇن ماڭا غالىپ كەلسە، ماڭا ھوكۇمرانلىق قىلسا، بۇ، ئەر ئۈچۈن كوتىرىپ تۇرۇشقا بولىدىغان ئىش ئەمەس“ دەپ جاۋاپ بەرگەن.

ئەي ئوغۇل، خوتۇنۇڭ بالاغەتكە يەتكەن، ئەقىللىق بولۇشى لازىم. ئۇ، ئۆي تۇتۇش يوللىرىنى بىلسۇن. بەك ياش، بويىغا يېتەر - يەتمىگەن كىچىك قىزنى ئالما. چۈنكى، مەرت ئادەملەر خوتۇننى ئۆي ئىشلىرىنى (ئائىلىنى) ياخشىلاش ئۈچۈن ئالىدۇ. پەقەت جىما (شەھۋانى ئارزۇ) ئۈچۈنلا ئالمايدۇ. ئالغان قىز، خوتۇنۇڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ، مەكتەپىنىڭ توغرا تەربىيىسىنى ئالغان، ئۆي تۇتۇش تەدبىرلىرىنى ئۈگەنگەن بولسۇن. مۇنداق قىز، خوتۇن قولۇڭغا كىرەر بولسا، ئۇنى ئېلىشتا بىپەرۋالىق قىلما، ھېچ ۋاقىت خوتۇنۇڭغا يامانلىق قىلما. خوتۇنۇڭ ۋە ئائىلە تاۋاباتىڭنى خوش تۇتۇشۇڭ كېرەك. خوتۇنۇڭمۇ سېنى ئاتا - ئانىسى ئورنىدا كۆرۈپ مۇھەببەت باغلىسۇن. ساڭا ئىززەت ۋە ھۆرمەت قىلسۇن. ساڭا ئۆڭىدىن ياخشى دوست بولمايدۇ. ئەگەر

AltunOq

خوتۇنۇڭغا قاتتىقلىق ۋە ئەخلاقسىزلىق قىلساڭ، ساڭا ئۇنىڭدىن ئارتۇق دۈشمەن بولمايدۇ. يات دۈشمەندىن ساقلىنىش مۇمكىن، ئەمما خوتۇنۇڭ بىلەن ئوتتۇراڭدا دۈشمەنلىك بولسا ساقلىنىش مۈشكۈل.

ئەي ئوغۇل، ئەگەر قىز ئالساڭ غايەت مۇشتاق بولۇپ، ھەر كېچىسى جىما قىلما. خوتۇنۇڭ "ئەرلەرنىڭ ئادىتى ھەر كېچىسى جىما قىلىش ئىكەن" دەپ، بۇنىڭغا ئادەتلىنىپ قالمىسۇن. مۇبادا ساڭا بىر زورۇرىيەت كېلىپ قالسا ياكى سەپەرگە كەتسەڭ، سەن قايتىپ كەلگىچە ھەر كېچىسى جىماغا ئادەتلەنگەن خوتۇن ئۈچۈن يالغۇزلۇق ئېغىر كېلىدۇ. يەنى ئادىتى بويىچە ھەر كېچىسى جىما قىلدۇرۇشنى ئىزلەيدۇ. مۇنداق ۋەقە يۈز بېرىشتىن تەگرى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن. ھەر ھالدا ئەرلىك غورۇرىنى ساقلىغايسەن. غەيرەتسىز ۋە ھىممەتسىز قاتارىغا كىرىپ قالما. ھەر كىمنىڭ غەيرىتى يوق بولىدىكەن، دىنىمۇ يوقتۇر. "كىمنىڭ غەيرىتى يوقتۇر، دىنى ھەم يوقتۇر" دېيىلگەن ھېكمەتلىك سۆز بار. ھەقىقى سادىق ھەم مېھرىۋان، ياخشى سۈپەتلىك خوتۇنۇڭ بولسا، ئوغۇل، قىز پەرزەنتىڭنى قانداق تەربىيىلەش كېرەك؟

ئون سەككىزىنچى باپ. پەرزەنت تەربىيىلەش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئەگەر پەرزەنتلىك بولسا، بىرىنچى زورۇر ئىش ياخشى ئىسىم قويۇش. چۈنكى، پەرزەنتىڭنىڭ ئاتىسى ئۈستىدىكى ھەقلەردىن بىرى، پەرزەنتىڭگە گۈزەل-ياخشى مەنالىق ئىسىم قويۇشتۇر. ئىككىنچى، ئىمكانىيەت بولسا، بالىنى ئەقىللىق ۋە مېھرىۋان تەربىيىچى خوتۇنغا تاپشۇرۇش. ئوغۇل بولسا، خەتنە قىلدۇرۇش لازىم. ئاندىن كېيىن بىر مۇئەللىمگە تاپشۇ-

روپ ئوقۇتۇش كېرەك. ئۇنىڭدىن تاشقىرى بىر ماھىر ئۇستازغا تاپشۇرۇپ، ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئالدۇرغايسەن. جۈملىدىن ئاتقا مىنىش، ئوق ئېتىش، نەيزە سانچىش، قىلىچ چېپىشنى، مىلتىق ئېتىش قاتارلىقنىمۇ ئۆگىتىش كېرەك. بۇ پەنلەرنى ئۆگەنگەندىن كېيىن، سۇدا ئۈزۈشنى ئۆگەتكەيسەن.

ئەي ئوغۇل، مەن ئون يېشىمدا ئىدىم (ئاپتور ئۆزىگە قارىتىدۇ)، مېنى ئاتام ئەبۇ مەنزەر ئىسىملىك بىر كىشىگە تاپشۇرۇپ، ھەربىي مەشقلەرنى ئۆگەتكەن ئىدى. بىر كۈنى ئۇ ئۇستازىم كېلىپ ئاتامغا: بۇ ئوغۇلغا ھەربىي تەربىيىدىن ھەممە پەننى ئۆگەتتىم. ئەمدى شىكار (ئوۋ) غا چىقىشقا بۇيرۇسىڭىز، ئۆگەنگەن ھۈنەرلىرىنى سىزگە كۆرسەتسۇن، دېدى. ئاتام ئاتلىنىپ شىكارغا چىقتى. مەن ئۆگەنگەن ھۈنەرلىرىمنى ئاتامغا كۆرسەتتىم. ئاتام مەزكۇر ئۇستازىمغا مۇكاپات بېرىپ، تون - سەرپاي كىيدۈردى. ئاتام ئۇستازىم ئەبۇ مەنزەرگە: "ئەي ئەبۇ مەنزەر، ھەممە ھۈنەرلەرنى ئوغلۇمغا ئۆگىتىپسەن، ياخشى ئۆگىنىپتۇ، بۇ ھۈنەرلەرنىڭ ھەممىسىدىن زورۇر بىر ھۈنەر قاپتۇ. ئۇ ھۈنەر سۇ ئۈزۈش. بولەك ماھارەت، ھۈنەرلەرنى ئوغلۇم قىلمىسا باشقىلار قىلسىمۇ بولىدۇ، ھەر كىم سۇ ئۈزۈشنى ئۆزى بىلمىسە، باشقا كىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن قىلىپ بەرمەيدۇ. باشقىلار قىلسا ئوغلۇمغا پايدىسى يوق. سوقۇش ۋاقىتلىرىدا ياكى سەپەردە ھەر كىشى سۇ ئۈزۈشنى ئۆزى بىلمىسە، كىشىلەرنىڭ بىلگىنى ئۇنىڭغا پايدا يەتكۈزمەيدۇ" دېدى. شۇندىن كېيىن ئاتام ئۇستا بىر كېمىچىنى تاپتۇرۇپ كېلىپ، ماڭا سۇ ئۈزۈشنى ئۆگەتتى. ئاخىرى بەيتۇللاغا بېرىپ ھەج قىلىش ئارزۇسى كۆڭلۈمگە چۈشۈپ، شام (سۈرىيە) يولى بىلەن ھىجاز (بەيتۇللا) تەرەپكە ماڭدىم. دىجلە دەرياسىنى كېچىپ مۇسىل شەھىرىگە بارغاندا، ئۇستىمىزگە ئەرەپلەر باستۇرۇپ كېلىپ، بارلىق مال - مۈلۈكلىرىمىزنى تالان - تاراج قىلدى. ئاخىرى مۇسىل ئارقىلىق ئۆز مەملىكىتىمىزگە قايتقىدەك خىراجىتىمىز - پۇلىمىز بولمىغانلىقتىن، بىر كېمىگە

ئۆلتۈرۈپ دىجلە دەرياسى بىلەن باغداتقا قاراپ يۈزلەندۇق. دەريادا بىر گىرداپ (قايىنام - دولقۇن) دۇچ كېلىپ، كېمە غەرق بولدى. كېمىمىزدە يىگىرمە ئىككى كىشى بار ئىدى، كېمىدە مەن ۋە بەسرى خەلقىدىن بىر قېرى ئادەم، مېنىڭ بىر خىزمەتكارىم قالدۇق. چۈنكى، بۇ ئۈچ كىشى سۇ ئۈزۈشنى بىلگەنلىكىمىز ئۈچۈن ھايات قالدۇق. باشقىلار سۇ ئۈزۈشنى بىلمىگەنلىكىدىن غەرق بولۇپ ھالاك بولدى. شۇ بالادىن قۇتۇلۇپ، ئاتامنىڭ مۇھەببىتى كۆڭلۈمدە تېخىمۇ زىيادە بولدى. ئاتامغا كۆپلەپ دۇئا، سەدىقە - خەيرىيەت قىلدىم. قېرى ئاتام بېشىمغا قانداق كۈنلەرنىڭ كېلىشىنى بىلگەن ئىكەن دەپ ئويلىدىم. تىرىكچىلىكتە لازىم بولىدىغان بارلىق ئىلىم - ھۈنەرلەرنى پەرزەنتكە ئۆگىتىش لازىم. چۈنكى، دۇنيادا ئادەم تۈرلۈك قايىنام - دولقۇنلار (ھادىسىلەر) غا ئۇچراشتىن خالى بولالمايدۇ، بېشىغا نىملەرنىڭ كېلىشىنى بىلەلمەيدۇ. ھايات جەريانى شۇنداق ئىكەن، ھەرنەرسىنى ئۆگەنسەڭ بىر كۈنى ساڭا ئەسقاتىدۇ. ئۆگىنىشكە تېگىشلىك ھۈنەرلەرنى پەرزەنتىڭگە ئۆگىتىشنى قولدىن بەرمىگىن. ئەگەر ئۇستاز ئوغلۇڭغا ئەدەپ بەرسە — ئۇرسا، ئوغلۇڭغا ئىچ ئاغرىتىپ كەتمە. ئۇستازىنىڭ تەربىيىسىنى قوللا، ئۇستازدىن رەنجىمە. چۈنكى، باللار بوش قويۇۋېتىلسە ئىلىم - ھۈنەر ئۆگىنەلمەيدۇ. باللارنى ئورماق مىۋىلىك كۆچەتكە سۇ بەرگەنگە ئوخشايدۇ. ئەگەر ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتسەڭ بىرنەرسە ئۆگىنەلمەيدۇ. كەلگۈسىدە قولغا كېلىدىغان نەتىجە - پايدىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمەيدۇ. بىھۇدە ھاۋايى - ھەۋەسكە بېرىلىپ كېزىپ يۈرۈپ، ئۆمرىنى زايا كەتكۈزىدۇ.

سەن پەرزەنتىڭگە غەيرەتلىك - ھەيۋەتلىك كورۇنۇشۇڭ لازىم. ھەرقاچان سەندىن قورقسۇن. ئەگەر سەندىن پۇل، ماددى نەرسە تەلەپ قىلسا ئايىما. پەرزەنتىڭنىڭ ئاتام ئۆلسە مال - مۈلكى ماڭا مىراس قالاتتى دەپ ئۆلۈمىڭنى تىلىمىسۇن، پەرزەنتىڭگە بەرگەن پۇل، كىيىم ۋە باشقا نەرسىلەر، يىگۈزگەن تاماق

ھۈنەر ـ ئىلىم ئۆگەنسۇن دىگەن نىسيەت بىلەن بولۇش كېرەك، ئەگەر مۇنداق مەقسەتتە بولمىسا، چاك ـ توزاڭ بولۇپ زايا كەتكەن بولىدۇ. يەنە شۇنى بىلىش كېرەككى، "ئوغلىڭىزنىڭ قابىلىيىتى بار" دەپ ھۈنەر ـ ئىلىم ئۆگىتىشتە بىرشاكىلىق قىلما. ئەگەر سەن ئۇنىڭغا تەربىيە بەرمىسەڭ، بىر كۈنلىرى زامان ئۇنىڭغا ئەدەپ ـ تەربىيە بېرىدۇ. بىراۋغا "ئاتا ـ ئانىسى تەر-بىيە بەرمىسە، كېچە ـ كۈندۈز ئۇنىڭغا ئەدەپ بېرىدۇ" دىگەن گەپ بار. ئاتا ـ ئانىدىن ئايرىلىپ قالغاندا، كېچىلەردە، كۈن-دۈزلەردە ئاچ ـ يالىڭاچ قالغاندا ئەدەپ ئۆگىنىدۇ. مېنىڭ بوۋام شۇنداق ئېيتقانىكى: "ھەر كىشىگە ئاتا ـ ئانىسى ئەدەپ ـ تەربىيە ئۆگەتمىسە، زامان ئۇنىڭغا تۈرلۈك جەۋرى ـ جاپالار ئارقىلىق تەربىيە بېرىدۇ." پەرزەنتلەرنى تەربىيلەش — ئاتا ـ ئانىلىق مەجبۇرىيەتتۇر. باللار ئاجىزدۇر. كىچىك باللىق ۋاقتىدا تەبىي خۇلقىنى ئاشكارا قىلالمايدۇ. ئۆسۈپ يېتىشكەندە نىمە قىلىشنى بىلمەيدۇ. تولۇق ئادەم بولۇپ يېتىشكەندە ئەخلاقىدىكى ياخشى ـ يامان تەرەپلىرى ئاشكارىلىنىدۇ. سېنىڭ مەسئۇلىيىتىڭ ئەدەپ، ئىلىم ـ ھۈنەر ئۆگىتىش. ھەتتا بايلار ۋە پادىشالار (ھوكۇمرانلار) نىڭ باللىرىغىمۇ ئىلىم، ھۈنەر لازىم. باي، ھوكۇمرانلارمۇ ھۈنەر، ئىلىم ئۆگىنىپ، ئۇ ھۈنەر بىلەن كەسىپ قىلسا ئەيىپ ئەمەس، بەلكى بايلىقى، ئابرويى بولسا، ئۇ ئۇستىگە نۇر قوشۇلىدۇ. بىر ۋاقىتى كەلگەندە باي-لار، ھوكۇمرانلار ھۈنىرى يوقلۇق سەۋەبىدىن يېرىم ئاقچىغا، بىر پارچە نانغا مۇھتاج بولىدۇ. ئەمما، ئىلىم، ھۈنەرنىڭ مىۋ-سى مەڭگۈلۈكدۇر.

تارىخي رىۋايەتلەردە بايان قىلىنىشچە، ئىران شاھى كۈشنا-سىپ بىر زاماندا ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ، مۇساپىر بولۇپ قۇستانتىنىيە (ئىستامبۇل) شەھرىگە كېلىپ قاپتۇ. قولىدا دۇنيالىق-تىن بىرنەرسىسى يوق ئىكەن. تىلەمچىلىك قىلىشقا نومۇس قىپتۇ. ئۇ ياش ۋاقتىدا ئاتىسىنىڭ سارىيىدا ئىشلىگەن تومۇر-

Altun0q

چىلەرنىڭ ھۈنىرىنى كورۇپ كوزى پىشىپ قالغان، ئىكەن (ھەۋەس قىلىپ تۆمۈرچىلەر يېنىدا كۆرەك بېسىش، بازغان سوقۇشنى ئۆگىنىۋالغان ئىكەن). بۇ ياقا يۇرتتا تۇرمۇشنىڭ غۇربەتچىلىك ئاچچىقىنى تېتىپتۇ، ئىلاجىسىزلىقتىن تۆمۈرچىنىڭ يېنىغا كېلىپ، مەن كۆرەك بېسىشنى، بازغان سوقۇشنى بىلىمەن، دەپتۇ. تۆمۈرچى ئۇنى كۆرەك بېسىش خىزمىتىگە ئاپتۇ. كۇشناسىپ بۇ تۆمۈرچىنىڭ يېنىدا ئىشلەپ تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ، كىشىگە تازا مۇھتاج بوپتۇ. كۇشناسىپ ئۆز مەملىكىتىگە قايتىپ كېلىپ تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن: "باي بولسۇن، كەمبەغەل بولسۇن، ئەھلى دولەت بولسۇن بارلىق ئادەم ئەۋلادىغا ئىلىم، ھۈنەر ئۆگىتىشنى ئەيىپ كورمىسۇن" دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. باي، كەمبەغەل بولسۇن، ھەركىم ئەۋلادىغا ھۈنەر ئۆگىتىشى لازىم. ۋاقتى كەلگەندە يولداشلىرىنىڭ كوپلۈگى ۋە باتۇرلۇغى كارغا كەلمەي قالىدۇ. ھۈنەر بولسا، باشقا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتىدۇ. ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: "كىشىنىڭ قولىدا ھۈنىرى بولسا، كەمبەغەلچىلىك - يوقسۇزلۇقتىن ئامان بولىدۇ" دىگەن ئىدى.

ئەي ئوغۇل، ھەرقاچان ئوغلۇڭ ئوسۇپ كامالەتكە يەتسە ئۇنىڭغا دىققەت قىل، قابىلىيىتى بولۇپ، قولىدىن ئىش كەلگۈدەك بولسا ۋە ھۈنەر - كەسىپكە بېرىلىپ، بايلىقنىڭ سەۋەپلىرىنى بىلىشكە مەشغۇل بولسا، ئۇنى ئويلەندۇرۇش كويىدا بول. مۇۋاپىق، پاك خوتۇندىن بىرنى ئېلىپ بەر، ئۇستۇڭدىكى ئاتىلىق ھەققى ئادا بولسۇن. ئەگەر ئوغلۇڭنىڭ قولىدىن ئىش كەلمەس بولۇپ، تۇرمۇش، دولەت ھاسىل قىلىش بىلەن مەشغۇل بولمىسا، ئويلەندۇرىمەن دەپ بىر كىشىنىڭ قىزىنى بالاغا قويما. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن خۇش مۇئامىلە قىلىپ ئىناق تۇرمۇش كەچۈرمەي، باش ئاغرىقى قىلىپ ساڭا خاپىلىقتىن باشقا نەرسە كەلتۈرمەيدۇ. مۇنداق ئوغۇلنى ئۆز ھالىغا قوي، ئوزىنى تۇزەتكەندە ئويلەنسۇن. زامان ئىزنى كۆزەتسۇن!

قىز بالىنىڭ تەربىيىسي يەنە ئالاھىدىدۇر. ئەگەر قىز بالاڭ

بولسا، ئالدى بىلەن ئۆزىنى ئېپپەتلىك، ئوقۇمۇشلۇق بىر تەربىيىچىگە تاپشۇر، ئاندىن كېيىن بىر مۇئەللىمگە ئوقۇشقا بەر، زورۇرى ئىلىملەرنى ئۆگەنسۇن. هالال ـ هارامنى پەرق ئەتسۇن، هەق ـ ناهەقنى بىلىۋالسۇن. تولۇق بالاغەتكە يەتسە، كىچىكتۇرمەي دەر ـ هال تۇرمۇشقا چىقارغىن . "قىز بالا ئەردە بولغىنى ياخشى، ئەردە بولمىسا گوردە بولغىنى ياخشى" دىگەن بىر تەمسىل بار. لېكىن قىز بالاڭ ئۆيۈڭدە، يېنىڭدا بولغاندا مېهىر ـ شەپقەت ۋە مەرھەمەتنى ئايىما. قىز بالا ئاتا ـ ئانىنىڭ ئالدىدا ئەسىرگە ئوخشايدۇ، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىغا يولىنىشتىن باشقا چارىسى يوق. ئەمما، ئوغۇل بالا ئاتا ـ ئانىسىدىن شەپقەت كورمىسىمۇ بىر ئامال قىلىپ كۈن كەچۈرىدۇ. قولۇڭدىن كېلىشىچە تەييارلىق كورۇپ، قىزىڭنى ياخشى تەربىيىلەنگەن، ئوبدان، مومىن بىر كىشىگە نىكالاپ بەر. ئەگەر قىزىڭ باكىرە (توي قىلمىغان) بولسا، توي قىلمىغان يىگىتكە بېرىشىڭ لازىم. توي قىلمىغان قىزنى توي قىلىپ تۇل قالغان ئەرگە بەرمىگەن ياخشى. چۈنكى، قىز ـ ئوغۇل هەر ئىككىلىسى قىز، يىگىتلىك هالىتىدە توي قىلىشسا، بىر ـ بىرىگە مۇهەببەتتى مۇستەهكەم، ئىناق بولىدۇ. ئوغۇل ـ قىز ـ نىڭ ئائىلىرى تەڭ دەرىجىدە بولغىنى ياخشى. قىزىڭغا ياخشى لايىق تېپىلغاندا تويلۇق ئۈچۈن كوپ مال تەلەپ قىلما. قىزىنى مالغا ساتقانلاردىن بولما! قىزىڭنى ئەرنىڭ ئادىمىگەرچىلىگى، مۇرۇۋۋىتى، شەپقىتىگە تاپشۇر.

ئون توققۇزىنچى باب. دوستلۇق هەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئەقىل ئىگىلىرى ئوزىگە دوست تېپىشقا تىرىشىدۇ، هەر خىل ئادەملەر بىلەن دوست بولۇشتىن قاچمايدۇ. دوستسىز ـ لىقتىن قېرىنداشسىزلىق ياخشىراق. بىر پەيلاسوپتىن: "دوست ئارتۇقمۇ، قېرىنداش ئارتۇقمۇ؟" دەپ سورالغاندا، پەيلاسوپ:

”ئەگەر قېرىنداش ۋاپادار، شەپقەتلىك، مېھرىۋان بولسا قېرىن-
داش ئارتۇق. ئەگەر قېرىنداش كويۇمسىزلۇك، ۋاپادار بولمىسا يات
ۋاپادار — دوست ئارتۇق“ دەپ جاۋاپ بەرگەن. دوستلارغا سوغات،
توھپە ئەۋەتىش ۋە ئادىمىگەرچىلىك بىلەن دوستلۇقنى مۇستەھ-
كەملەش لازىم. دوستلۇق رىشتىسىنى يېڭىلاشقا تىرىشىش لازىم.
دوستلىرىغا رىئايە قىلمىغان كىشى دوستسىز قالىدۇ. كىشىنىڭ
دوستلىرى كوپ بولسا ئەيىپلىرى يېپىلىدۇ، ياخشىلىقلىرى ئاشكارا
بولىدۇ. يېڭى دوست تۇتساڭ، كونا دوستلىرىڭدىن يۇز ئورۇمە.
ياخشى دوست ئۇلۇغ خەزىنىدۇر. ھەمىشە دوستۇڭ كوپ بولۇش-
نىڭ پىكرىدە بولۇشۇڭ كېرەك. ئەمما سەن بىلەن شەكىلدە
دوستتەك يۇرۇپ يېرىم دوستلۇق قىلسا، مۇنداق دوستلارغا ئىچ-
كى سىرىڭنى ئېيتما. لېكىن، ئۇلارغا مېھرىۋان بولغايسەن. سەن-
دىن ياخشىلىق كورسە يېرىم دوستلۇقتىن پۇتۇن دوستلۇققا ئوز-
گىرىدۇ. دوستلىرىڭ بىلەن سوغاقچىلىق پەيدا بولۇشتىن ساقلى-
نىشىڭ زورۇر. مۇبادا دوستلىرىڭ بىلەن ئارىدا يىراقلىشىش -
ئاغرىنىش يۇز بەرسە، تېز ئوزرە ئېيتىپ، ئەپۇ سورىغىن. ياخ-
شى مۇئامىلىدە بولغىن، دوستۇڭنىڭ مىجەزىگە قاراپ ھەركەت
قىل. دوستلىرىڭنىڭ دوستلىرىغا قولۇڭدىن كېلىشىچە ياخشىلىق
قىل. چۇنكى، دوستلىرىڭنىڭ دوستلىرىمۇ ساڭا دوستتۇر.
ئەمما، دۇشمىنىڭگە دوست بولغان دوستتىن ساقلىنىشىڭ كېرەك.
ئۇنىڭغا سىرىڭنى بىلدۇرمە. ئۇنىڭ دۇشمىنىڭ بىلەن بولغان
دوستلۇقى ساڭا بولغان دوستلۇقتىن ئارتۇقراق بولۇشى ۋە ساڭا
خائىنلىق قىلىشى ئېھتىمالغا يېقىن. لېكىن، ئەقىللىق دوست بو-
لۇپ، دۇشمىنىڭ بىلەن سېنىڭ ئاراڭنى ياخشىلاشقا ئىجتىھات
قىلسا، زىيىنى يوق، بەلكى پايدىسى بار. يەنە بىلىشىڭ لازىم-
كى، دوستۇڭغا دۇشمەن بولغان دوستۇڭدىن ئالاھىدە ئېھتىيات
قىل. بۇ ئېيتقانلىرىم دۇنيا ۋە جەمىيەت ئىشلىرىغا قارىتىلغان.
ئەگەر بىر دوستۇڭ كىچىككىنە ۋە ئازلا بىر نەرسە ئۈچۈن سەن-
دىن باشقىلارغا شىكايەت قىلسا، مۇنداق دوستۇڭدىن خاتىرجەم

بولما ۋە دوستلۇق ئۈمىدىنى قىلما. مۇناپىق دوستتىن ھەزەر
قىل، مۇناپىق دوست شۇكى، تاشقى كۆرۈنۈشتە دوست بولۇپ،
ئىچى جەھەتتە (قەلبىدە) دۈشمەنلەر بىلەن مۇئامىلە - يېقىنچى-
لىق قىلىدۇ. بۇنداق كىشىلەردىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىشىڭ
لازىم. ئەقىلسىز دوستتىنمۇ غاپىل بولما، دانالار ئېيتقانكى:
”ئەقىلسىز دوستتىن ئەقىللىق دۈشمەن ياخشى“. چۈنكى، ئەقىل-
سىز دوستتىن زىيان يېتىش ئېھتىمالى بار. ئەقىللىق دۈشمەن-
دىن پايدا يېتىش ئېھتىمالى بار. دۇنيادا ھېچ كىشىنى ئەيىپ-
سىز دەپ قىياس قىلما ۋە بىلىمسىز، ھۈنەرسىز كىشىلەرنى
دوست تۇتما. چۈنكى، ھۈنەرسىز ئادەمدىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ،
شاراپ مەجلىسىدە ئۆزەڭ بىلەن شاراپ ئىچكەنلەرنىڭ ھەممىس-
نى قارا - قويۇق دوست دەپ ھېساپلىما، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى
ھاراق دوستلىرىدۇر. يالغۇزلۇقنى يامان ئادەم بىلەن ھەمسوھبەت
بولغاندىن ئەلا بىلگىن. ”يامان ئادەملەر بىلەن ھەمسوھبەت بو-
لۇشتىن يالغۇزلۇق ياخشى“ دۇر. ياخشى دوستنىڭ ئالامىتى شۇ-
كى، دوستىدىن بىرنەرسىنى ئايىمايدۇ. دوستىنىڭ قولى قىسقا
بولۇپ ئۇنىڭدىن ياخشىلىق كۆرمىسىمۇ يۈز ئۆرۈمەيدۇ. دوستى
ۋاپات بولغاندا، دوستىنىڭ ئەۋلادىغا، تۇغقانلىرىغا ياخشىلىق
قىلىدۇ. قەۋرىسىگە بېرىپ خۇدادىن مەغپىرەت ۋە رەھمەت تى-
لەپ، دوستىنىڭ روھىغا دۇئا قىلىدۇ.

دوستلىرىڭنىڭ كۆپىيىشىگە قاراپ ئۇنىڭدىن بىپەرۋا بولما.
مىڭ دوستۇڭ بولسىمۇ، ئۆزەڭنى - ئۆزەڭ سۆيگەندىن ئارتۇق
سۆيمەيدۇ. راھەت - پاراغەت ۋە مېھنەت، يوقسۇللۇق ۋاقىتلىرىدا
دوستلۇغىنى بۇزمىغان دوست — دوستتۇر. مۇنداق دوست بەك ئاز
تېپىلىدۇ. سېنىڭ بېشىڭغا قاتتىق كۈنلەر كېلىپ بالا ۋە مېھنەتكە
دۇچار بولغاندا، سەندىن قېچىپ دۈشمىنىڭگە دوست بولغان ئادەم
سېنىڭ دوستۇڭ ئەمەس. دوستلىرىڭدىن كۆڭلۈڭ ئاغرىغان ۋاقىت-
لاردىمۇ، بۇرۇنقى خۇشاللىق چاغلىرىڭدىكىدەك مۇئامىلە قىل. دوس-
تۇڭغا ھەرگىز سىرىڭنى بىلدۈرمە. چۈنكى، ئاراڭلاردا ئىناقسىز-

AltunOq

لىق پەيدا بولسا، ساڭا زىيانكەشلىك قىلىدۇ. بۇ چاغدا پۇشايمان پايدا قىلمايدۇ. يوقسۇل بولساڭ بايلار بىلەن دوست بولما. كەمبەغەل بىلەن ھېچكىشى دوست بولمايدۇ، خۇسۇسەن بايلار كەمبەغەل بىلەن دوست بولمايدۇ. ھەرقاچان ئۆز دەرىجە، ئۆز مەرتىۋەڭدىكى ئادەملەر بىلەن دوستلۇقتا ئۆتكىن. ئەمما سەن باي بولساڭ، كەمبەغەل، يوقسۇللار بىلەن دوست بولۇشۇڭ سائادەتتۇر. ئەگەر كىشىلەر بىلەن دوست بولساڭ، دوستلۇقتا رىئايە قىل. خەلقمۇ سەن بىلەن بولغان دوستلۇق ھەققىنى ئادا قىلىدۇ. دوستلىرىڭغا نىسبەتەن كۆڭلۈڭنى راست تۇت، ئاق كۆڭۈل بول، ھەممە ئىشلىرىڭنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولىدۇ. ئەگەر دوستۇڭ ھەققىدە سەندىن گۇنا ئۆتمەي ئۇ سەندىن كۆڭۈل ئۈزسە، ئۇنىڭغا ئۇزرە ئېيتىشقا ئالدىرىما. سەۋەبسىز سەندىن كۆڭۈل ئۈزگەن كىشى دوستلۇققا يارىمايدۇ. سەندىن پايدا ئۈمىت قىلىپ دوست بولغان ئادەم بىلەن دوستلۇق قىلما. كىنە-ئاداۋەت تۇتىدىغان ئادەم بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋەتتە بولما. چۈنكى بىر ئادەمنىڭ كۆڭلى كىنە-ئاداۋەت بىلەن تولسا، ئۇنىڭ كۆڭلىدە دوستلۇق مۇھەببىتى ئورۇن ئالمايدۇ. مۇھەببەت، زوق، دوستلۇق بىر نۇردۇر. كىنە-ئاداۋەت بىر قاراڭغۇ زۇلمەتتۇر. بۇ ئىككىسى بىر يەردە ئورۇن تۇتمايدۇ. يەنە ھەسەتخور، كۆڭلى تار، بىراۋنىڭ ياخشى كۈنىگە چىدىمايدىغان ئادەم بىلەن دوست بولما. چۈنكى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ھەسەت زەھىرى چىقمايدۇ. ھەرقاچان ساڭا ئازار يەتكۈزۈش، زىيان يەتكۈزۈش مەقسىدىدە بولىدۇ. سېنىڭ دوستلۇق قىلغىنىڭ ئۇنىڭ زەھەرلىك كۆڭلىگە تەسىر قىلمايدۇ.

ئەي كۆڭۈل قاچقىن باياۋانلاردا ۋەھشىلەر كەبى،
بولمىغىن ئۈلپەت يامانلار بىرلە ياخشىلار كەبى.

تۇتقىنچە ئۈلپەت يامانلار بىرلە، يالغۇزلۇقتا بول،
لەئل ① كانى ئىچرە قىينالغان بەدەخشانلىق كەبى.

ئەي ئوغۇل، دوستلار ئەھۋالىنى ئاڭلىدىڭ، ئەمدى دۈشمەن ئەھۋالىنى بايان قىلاي.

يىگىرمىنچى باپ. دۈشمەندىن ئېھتىيات قىلىش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئىجتىھات قىلغىنكى، ھېچكىمگە دۈشمەن بولما. ئەگەر بىراۋ ساڭا دۈشمەن بولسا قورقما. ئەمما دۈشمەننىڭ يوشۇرۇن ھىيلە - مىكىرلىرىگە بىپەرۋالىق قىلما. چۈنكى، دۈشمەن يۈز تۈرلۈك ھىيلە بىلەن ساڭا دۈشمەنلىك قىلىش غەرىزىدە بولىدۇ. دۈشمەننىڭ ھىيلە - مىكىرىدىن ئەمىن بولما. دۈشمەننىڭ ئەھۋالىنى، ھىيلىسىنى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىپ تۇر. تاكى دۈشمەننىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىنىڭ ئاپىتىگە گىرىپتار بولمىغايسەن. ۋاقتى كەلمىگىچە دۈشمەنگە ئۆزەڭنىڭ دۈشمەنلىكىڭنى بىلدۈرمە. دۈشمەن كۆزىگە ئۆزەڭنى قانچە چوڭ كۆرستىشكە بولسا، شۇنچە چوڭ - ئۇلۇغ كۆرسەتكىن، ھەرقانچە ئاجىز بولساڭمۇ ئۆزەڭنى ئاجىز كۆرسەتمە. دۈشمەننىڭ ئوچۇق چىراي كۆرسىتىپ تاتلىق سۆزلىگىنىگە ئالدىنىپ كۆڭۈل بەرمە. دۈشمەن ساڭا بال ۋە شېكەر بەرسە ئۇنى زەھەر دەپ بىل. ئەمما دۈشمىنىڭ ھەرقانچە ئاجىز - كىچىك بولسىمۇ ئۇنى تۆۋەن، خار چاغلىما. ئاجىز - زەئىپ دۈشمەن بىلەن كۈچلۈك، زور دۈشمەننى باراۋەر - تەڭ ھېساپلاپ، ئۇنىڭ قولىدىن نىمە كېلەتتى، دىمە. دۈشمەندىن ئېھتىيات قىل، دۈشمەننىڭ چىرايلىق سۆزى بىلەن ئالدىنىپ،

① لەئل — ياقۇت.

ئۇنىڭ ھىلە ـ مىكىر تانابىغا باغلىنىپ، قۇدۇقتا چۈشمىگەيسەن.
دۇشمەنىنىڭ مەسلىھەت سوزلىرىنى ئاڭلاپ قوي، ئەمما قوبۇل قىلما.

نەزمە:

دۇشمىنىڭدىن يەتسە بۇلبۇلدەك ناۋا،
ئاڭلىغىن ئۇنى زەھەرناك ئوق ـ يارا.

بۇ ھالغا مۇۋاپىق مۇنداق بىر ھىكايەت بار: خۇراساندا مۇھەللەپ ئىسىملىك ناھايىتى باي، ھىلىگەر بىر كىشى بار ئىدى. بىر كۈنى بىرنەچچە خىزمەتكارلىرى بىلەن كىتىۋاتقاندا بىر پارچە قوغۇن شاپىقىغا تىپىلىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. مۇھەللەپ ئورنىدىن قوپۇپ قوغۇن شاپىقىنى پىچاق بىلەن پارچە ـ پارچە قىلىپ كىسىپ تاشلاپتۇ. خىزمەتكارلىرى مۇنچە ئۇلۇغلۇغۇڭ بىلەن بىر پارچە شاپاقنى پارچە ـ پارچە قىلىپ كەسكىنىڭ قانداق ئىش؟ دەپتۇ. مۇھەللەپ ئۇلارغا: بۇ قوغۇن شاپىقى مىنىڭ ئايىغىمنى تىپىلدۇرغان دۇشمەندۇر. قانداق ھالەتتە بولمىسۇن دۇشمەننى يوقىتىش كىرەك، دەپتۇ.

ئەي ئوغۇل، دۇشمەننى ئاجىز، خار، كىچىك سانىماسلىق كىرەك. ھەركىم دۇشمەننى خار، ئاجىز ھىساپلىسا، تىزلىكتە دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ.

خۇدا پانا بەرسۇنكى، دۇشمىنىڭ بولمىسۇن. ئەگەر دۇشمىنىڭ بولسا، دۇشمىنىڭنىڭ ئۈستىگە غالىپ كىلىپ يەڭگەن ھالەتتىمۇ خەلق ئارىسىدا دۇشمەننى ئاجىز، قولىدىن نىمە كىلەتتى، دەپ مەسخىرە قىلىپ سوزلىمە. مۇنداق سوزلەر ساڭا ئىپتىخارلىق ئەمەس، بۇ سوزلەر بىلەن ماختانما. زامانىنىڭ ئوزگىرىشى بىلەن سەن كوزگە ئىلمىغان ئاجىز دۇشمەنۋاقتى كەلگەندە سەندىن غالىپ كەلسە، ساڭا بەك زور نومۇس بولىدۇ. چۈنكى، بىر ئاجىز، خار كىشىدىن يىڭىلىش — غايەت خورلۇقتۇر. تىل-

دىن - تىلغا كوچۇپ بىر پادىشا كىچىككىنە بىر ئاجىز دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ شەھەرلىرىنى ئىشغال قىلسا، ئەگەرچە ئۇ دۈشمەن پادىشانىڭ بۈيۈكلۈكىگە نىسبەتەن زور بىرنەرسە بولمىسىمۇ، لېكىن پادىشانىڭ غەلىبە قازانغانلىقىنى يازغۇچى مۇنشى (ئەدىب - كاتىپ) لار ئۇ دۈشمەننىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىنى ۋە شان - شەۋكىتىنى مۇبالىغە قىلىپ، ئاتلىق، پىيادە ئەسكەرلىرىنىڭ ھەر بىرىنى بىردىن ئارسلانغا ئوخشىتىپ مەدھىيىلەيدۇ. مۇنداق تەھرىر قىلىشى پادىشاھىمىز ئاشۇنداق كۈچلۈك ئەسكىرى بار دۈشمەندىن غەلىبە قىلدى، نۇسرەتكە ئىگە بولدى. بۇ بولسا، پادىشانىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىگە ۋە ئۆزىنىڭ جاسارەت - شىجائىتىگە دەلىل بولسۇن دېمەكچىدۇر. ئەگەر ئۇ مەغلۇپ بولغان دۈشمەننىڭ ئەسكىرىنى ئاجىز دېسە، غالىبىيەت قازانغۇچى پادىشانىڭ ئۆزىگە ۋە قوشۇنىغا ئىپتىخارلىق بولمايدۇ. ئاڭلىغۇچىلار ناھايىتى: "ئاجىز بىر ئەسكىرىي قوشۇن بىلەن ئۇرۇشۇپتۇ" دەپلا قويىدۇ.

ھېكايەت رەي دېگەن مەملىكەتتە بىر ئايال پادىشا بار ئىكەن. ئۇ، بەخرىد دولەتنىڭ رەپىقىسى بولۇپ، ئېرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كىچىك ئوغلىغا پادىشالىق مىراس بولۇپ قاپتۇ. ئۇنى مەجرىد دولەت دەپ ئاتايدىكەن. مەجرىد دولەت چوڭ بولغىچە پادىشالىقنى ئۇنىڭ ئانىسى تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. مەجرىد دولەت ئۆسۈپ چوڭ بولغاندىن كېيىن پادىشالىققا لاياقىتى بولماپتۇ. كېچە - كۈندۈز كىنىزەكلەر بىلەن ئەيش - ئىشرەت قىلىشقا بېرىلىپ كېتىپتۇ. ئانىسى سەييىدە رەي مەملىكىتىدە، ئىسپىھاندا ۋە پۈتۈن كوھىستاندا ئوتتۇز يىلغا يېقىن پادىشالىق قىپتۇ. ئەتراپتىكى پادىشالار بىلەن مادارا قىلىپ كېلىشىپ، مەملىكەتنى ئىدارە قىپتۇ. بىر چاغدا سۇلتانى مەھ-

مۇد① پادىشا سەييىدەگە ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆزىگە ئىتائەت قىلىش-
نى، باج - خىراجەت تولەشنى تەلەپ قىپتۇ. "ئۇ دولەتتە خۇتبە
مېنىڭ نامىمغا ئوقۇلسۇن، پۇل مېنىڭ نامىمدا چىقىرىلسۇن،
ئەگەر ئىتائەت قىلىشنى قوبۇل كورمىسەڭ قوشۇن تارتىپ بېرىپ
مەملىكىتىڭنى بويسۇندۇرۇپ، ئۆزەڭنى يوقىتىمەن" دەپ خىتاپ
قىپتۇ. سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئەلچىسى بۇ خىتاپنى يەتكۈزگەندىن
كېيىن، مەزكۇر سەييىدە سۇلتان مەھمۇدقا مۇنداق جاۋاپ قاي-
تۇرۇپتۇ: "ئەگەر مېنىڭ ئېرىم پەخرىدد دولەت ھايات بولسا
ئىدى، سەندىن بۇ ھەركەتنى ئۈمىت قىلاتتىم، يەنى سۇلتان
مەھمۇد مەملىكىتىمىزنى ئالىدۇ، دەپ پىكىر قىلاتتىم، قورقاتتىم.
ھازىر ئېرىم پەخرىد دولەت بولسا ۋاپات بولغان، مەملىكەتنى
مەن باشقۇرۇۋاتىمەن. پادىشالىق ماڭا ئوخشاش بىر ئايالنىڭ
قولىدا قالدى. ئىلگىرىكى سەندىن قورقىدىغان پىكىرلىرىم ئۆز-
گەردى. ھازىر مېنىڭ پىكرىم شۇكى، سۇلتان مەھمۇد زور - بۈ-
يۈك پادىشاھدۇر. ماڭا ئوخشاش بىر ئاجىز ئايال بىلەن ئۇرۇش
قىلىشقا كەلمەس دەپ خاتىرجەم تۇرماقتىمەن. ئەگەر مەن ئوي-
لىغاندەك بولماي، نومۇس قىلماي، ئۇرۇش ئۈچۈن مېنىڭ مەم-
لىكىتىمگە قوشۇن تارتىپ كەلسەڭ ئاللانىڭ ياردىمىگە تايىنىپ
ساڭا تاقابىل تۇرۇپ جەڭ قىلىشىم مۇقەررەر. ھەرگىز قورقماي-
مەن، چېكىنمەيمەن. چۈنكى، ئۇرۇش ئىككى ھالەتتىن خالى
بولمايدۇ. شەكسىز ھالدا ئىككى قوشۇننىڭ بىرى مەغلۇپ بولسا،
بىرى غالىپ بولىدۇ. ئەگەر سېنىڭ ئەسكىرىڭ مەغلۇپ بولۇپ
يېڭىلسە، پۈتۈن جاھان سۇلتان مەھمۇد بىر ئايال بىلەن ئۇرۇ-
شۇپ كۈچى يەتمەي مەغلۇپ بوپتۇ، دەپ نامىڭ چىقىدۇ،
بەتنام ساڭا قالىدۇ. جايلاردا غەلىبە خەۋەرلىرى، قەسىدىنامىلەر
يېزىلىدۇ، ھەممە يەردە مېنىڭ نامىم ئاتىلىدۇ. ئەگەر زەپەر سې-
نىڭ تەرىپىڭدە بولسا، مەن ئايالنىڭ قوشۇنى يېڭىلسە يەنىلا

① مەشھۇر سۇلتانى مەھمۇد غەزنىۋى.

جاھان، سۇلتان مەھمۇد بىر ئايالنى مەغلۇپ قىلىپ قوشۇنىنى يېڭىپتۇ، دەيدۇ. جاھان خەلقى ئارىسىدا ساڭا بۇ نامىدىن ئىپتىخارلىق ھاسىل بولمايدۇ.»

سۇلتان مەھمۇد ئايال پادىشادىن بۇ جاۋاپنى ئاڭلاپ ئىلگىرىكى نىيىتىدىن يېنىپ، سۇلھى يولىنى تۇتۇپ تىنچلىق بىلەن ئۆتتۇپتۇ.

ئەي ئوغۇل، كوردۇڭمۇ؟ دۇشمەن بىلەن قانداق مادارا قىلىش كېرەك؟ دۇشمىنىڭ بولماستىن ئىلگىرى ئۇنىڭدىن مۇداپىئە كورۈش چەھەتلىرىنى ئويلاپ كورۇشۇڭ لازىم. چۈنكى، زامان ھوكۇمدارلىرى تۈرلۈك ئوزگىرىش پەيدا قىلىپ، تاماسى ئېشىپ، باشقا خەلقلەرنىڭ ئەل ـ يۇرت، مال ـ مۇلكىگە خىيانەتكارلىق، تاجاۋۇزچىلىق قولىنى سوزىدۇ. دۇشمەننى ۋە ئۇنىڭ مۇداخىلىسىنى يوقىتىشقا ئىجتىھات قىلىشىڭ كېرەك (سەندىن ئىلگىرى ئۇلار سېنى ھالاك قىلمىسۇن). ھېچقاچان دۇشمەندىن، بولۇپمۇ ئوز يېنىڭدىكى دۇشمەندىن خاتىرجەم بولما. بۇ، شۇنىڭ ئۈچۈنكى، يات ـ ئەجنەبى دۇشمەن سېنىڭ ئىچكى ئەھۋالىڭدىن ۋاقىپ بولالمايدۇ. ئەمما، ئوز يېرىڭدىكى دۇشمەن ھەممە ھالىڭنى بىلىپ تۇرىدۇ. بەلكى سەن ئۇنىڭ دوشمەنلىگىنى بىلمەي قېلىشىڭ مۇمكىن، ھەرقاچان يۇرت ئىچىدىكى دۇشمەن سەندىن قورقۇپ يۈرسە، ئۇنىڭ كوڭلى ساڭا مۇۋاپىق بولمايدۇ. تۈرلۈك پىكىرلەرنى قىلىشتىن خالى بولمايدۇ. بىر دۇشمەن بىلەن جان ـ دىلدىن دوست بولما، تىلىڭدىلا دوستلۇق كورسەت. ئېھتىمال ئۇنىڭ ياسالما دوستلۇغى بارا ـ بارا ھەقىقى دوستلۇققا ئوزگىرىپ قالار. بەزى يالغان دوستلارنىڭ ھەقىقى دوستقا ئايلانغانلىرىمۇ بار. بەزىدە ئىككى ھەقىقى دوستنىڭ ئارىسى بۇزۇلۇپ، دۇشمەنلىشىپ كەتكەنلىرىمۇ بار. دۇشمەنگە ياخشىلىق قىلىش مۇۋاپىق ئەمەس. ھەرقاچان دۇشمەننى يوقىتىشقا قادىر بولمىغاندا (ئاجىز كەلگەندە) دۇشمەنگە ياخشىلىق ۋە مادارا قىلىش كېرەك. شۇنىڭغا تىرىشقىنكى، دۇشمەن سەندىن خاتىرجەم

بولسۇن. دوستلىرىڭ كوپ، دۈشمەنلىرىڭ ئاز بولسۇن. قولۇڭ-دىن كەلسە مىڭ دوستۇڭ بولسۇن، بىرمۇ دۈشمىنىڭ بولمىسۇن. بىراق، مىڭ دوستۇڭ بولسىمۇ ۋاقتى كەلگەندە بىر دۈشمەندىن ساقلىيالمايدىغانلىقىنى ئۇنتۇما. بىر دۈشمەن مىڭ دوستۇڭنى ئالداپ كېتىدۇ. ئۆزەڭدىن كۈچلۈك، زور ئادەم بىلەن دۈشمەن-لەشمە. ئۆزەڭدىن ئاجىز دۈشمەننى يوقاتمىغىچە راھەتتە بولما. ئەگەر بىر دۈشمىنىڭ باش ئېگىپ سەندىن ئامانلىق تىلىسە، ئۇ ساڭا ھەرقانچە جاپا قىلغان بولسىمۇ ئۇنىڭغا ئامانلىق بەرگىن. دۈشمەنىڭ سەندىن ئامانلىق تىلىگىنىنى غەنىمەت بىلگىن، چۈنكى، ئامانلىق تىلىگەن كىشى مەغلۇپ بولغان بىلەن تەڭ. دۈشمىنىڭنى ئاجىز ھالەتتە كورۇپ، خاتىرجەملىنىپ بىپەرۋا بولما. چۈنكى، ئۇ پۇرسەت تاپسىلا ساڭا قەست قىلىدۇ. دۈشمەننى ھالاك قىلساڭ خوشال بولۇشۇڭ مۇمكىن. ئەمما ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلسە خوشال بولما. چۈنكى، سەنمۇ ئۆلىسەن. ھوكۇما-لار ئېيتقانكى، "كىشى دۈشمىنىدىن كېيىن بىر نەپەس ئارتۇق ياشىسا غەنىمەت بىلىش كېرەك". لېكىن ھەقىقەت شۇكى، ھەممە-مىز ئاقىۋەت دۇنيادىن كېتىمىز. كىشىنىڭ ئۆلگىنىدىن شاتلان-ماسلىق كېرەك.

ئەي ئوغۇل، ھەممىمىز سەپەر ئۈستىدە تۇرۇپتىمىز. سەپەر ئۈستىدىكى كىشىگە ياخشى ئەمەلدىن بولەك ئوزۇق يوق. ئاللاتائالا ئۆز كالامىدا "يول ئۈچۈن ئوزۇق تەييارلاڭلار، ئوزۇقنىڭ ياخشىسى، تەڭرىدىن قورقۇپ، ياخشى ئەمەللەرنى قىلىشتۇر. ئەي ئەقىل ئىگىلىرى، يامان ئىش - ھەركەتلەرنى قىلىشتىن ئۆزەڭلارنى ساقلاڭلار" دەيدۇ.

نەزمە:

يەتكەندە ئەجەل شۇۋرغىنى ئۆمرۈڭ كۈچتىن،
دۈشمەنلىرىڭ كەبى قىلغاي نەبۇدۇ - پەرىسىز.(1)

(1) نەبۇدۇ پەرىسۇد — يوقلىش، چىرىپ توزۇپ كېتىش.

مەشھۇر ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن شەرق ۋە غەرب مەملىكەتلىرىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئۆز مەملىكىتىگە قايتماقچى بولۇپ، دامغان دېگەن شەھەرگە كەلگەندە ئۆلۈم كېسىلى يېتىپ كەپتۇ. ئىسكەندەر ۋەسىيەت قىپتۇ: "مېنى ئۆلگىنىمدىن كېيىن تاۋۇتقا سېلىپ، تاۋۇتنىڭ بىر تەرىپىدىن قولۇمنى بوش چىقىرىپ قويۇڭلار، تاكى جاھان خەلقى كۆرسۇنكى، پۈتۈن دۇنيانى ئىشغال قىلدىم. مانا ئەمدى كۆرۈڭلاركى، دۇنيادىن قۇرۇق قولۇم بىلەن كەتتىم."

ئىسكەندەر يەنە ئېيتىپتۇ: "ئانامغا ۋەسىيىتىمنى يەتكۈزۈڭلار. ئەگەر روھىمنىڭ خۇشنۇدلىقىنى كۆزلىسە، مەن ئۈچۈن ھېچ قايغۇرمىسۇن، ھەسرەت چەكمىسۇن. مۇبادا يىغلاپ - ھەسرەتلىنىپ قايغۇرىدىغان بولسا، خەلقنى يىغىپ ئىككى تۈرلۈك ئادەم تاپسۇن. ئۇنىڭ بىرى، ھېچقانداق سۆيۈملۈك كىشىسى ۋاپات بولمىغان بولسۇن؛ ئىككىنچى بىرى ئۆلمەيدىغان ئادەم بولسۇن. ئەگەر مۇنداق كىشى تېپىلسا، ئانام خالىغىنىچە قايغۇرۇپ ھەسرەت چەكسۇن. مۇنداق ئادەملەر دۇنيادا بولمىسا كېرەك. دۇنيانىڭ ۋە دۇنيادىكى ھاياتنىڭ ئەھۋالى شۇنداق ئىكەن، ئانام قايغۇرۇپ يىغلىمىسۇن."

ئەي ئوغۇل، ئىنسان ئۈچۈن ئۆلۈم بارلىقىنى ئۇنتۇما. ساڭا ھەسەت قىلغۇچىلارنىڭ ئەھۋالىدىن غاپىل بولما. تۈرلۈك ھىلە-مىكىرلەر بىلەن ھەسەتچىلىرىڭ ۋە دۈشمەنلىرىڭنى قايغۇغا سالغىن، تاكى ئۇلار ئۆز ئەھۋالى بىلەن مەشغۇل بولسۇن. ساڭا يامانلىق قىلىشقا ئامالسىز قالسۇن. ساڭا ياخشىلىق قىلغانلارغا سەنمۇ ياخشىلىق قىل. تۈزەلمەس يامانلارغا ياخشىلىق قىلىش — ياخشىلىقنى زايا قىلىشتۇر

دوستۇڭ بىلەن يۇمشاق سۆزلەش. تاتلىق سۆز — سېھىردۇر. ياخشى سۆز ئادەمنى باش ئەگدۈردۇ. ياخشى، يامان ھەرقانداق سۆز سۆزلىسەڭ، ئاۋال ئويلاپ سۆزلە. سەن ئۆزەڭ ئاڭلاشنى خالىمىغان سۆزنى كىشىگە سۆزلىمە، يەنى ئاچچىق سۆزلىمە. بول-

AltunOq

مايدىغان، بولمىغان ئىش بىلەن كىشىنى قورقۇتما. سېنى ئۈن-
داق قىلمەن، مۇنداق قىلمەن، دېمە. قىلماستىن ئىلگىرى بىر
ئىشنى قىلمەن دەپ ماختانما. "خۇدا خالىسا قىلمەن" دېگىن.
ئالدى بىلەن ئىشلىگىن، ئۇنىڭدىن كېيىن سوزلە. بىراۋغا تىل
ئۇزاتما، قاچان بولمىسۇن ئۇ ئادەممۇ ساڭا تىل ئۇزىتىدۇ. مۇ-
ناپىق (ئىككى يۈزلۈك) بولمىغىن، ئىككى يۈزلۈك ئادەمگە يېقىن
كەلمە. يەتتە باشلىق ئەجدىھادىن قورقما، ئەمما سوز توشۇغۇ-
چى مۇناپىقتىن قورق. چۈنكى، ئىككى يۈزلۈك مۇناپىقنىڭ بىر
نەپەستە تۇغدۇرغان پىتنىسىنى بىر يىلدا تۈگىتىشكە، تىنجىتىشقا
بولمايدۇ. ھەرقانچە ھەيۋەتلىك ئادەم بولساڭ، ئوزەڭدىن ئۇلۇغ
ئادەملەر بىلەن بەسلەشمە ـ مۇنازىرىلەشمە ۋە دەۋالاشما. سېنىڭ
ھورمەت، ھەيۋىتىڭگە زىيان يەتمىسۇن. ئېھتىمالكى، مۇنازىرىدە
مەغلۇپ بولغايسەن، مەغلۇپ بولساڭ خەلق ئارىسىدا ئەتىۋارىڭ
قالمايدۇ. ئەگەر بىر كىشى سەندىن بىر ئەيىپ تاپسا، تىرىشىپ
بۇ ئەيىپنى ئوزەڭدىن يىراق قىل. ئوزەڭنى يۇقۇرى چىقىرىپ،
تەكەللۇپلۇق ئورۇنغا ئولتۇرما. ئەگەر باشقىلار كېلىپ تۆۋەن
چۈشسەڭ ياراشمايدۇ. بىر كىشىنى كوپ مەدھىيىلىمە، كېيىن
ئۇنىڭ ھەققىدە سوزلەش قىيىن بولمىسۇن. بىر كىشىنى كوپ
ھاقارەتلىمە. يەنە بىر چاغدا مەدھىيىلەشكە ئورۇن قالمايدۇ. ھەر
ئىشنى نورمال ھالدا ئىشلەش كېرەك. دوستۇڭ، دۈشمىنىڭگە نور-
مال مۇئامىلە قىلىشىڭ لازىم. ئاجىز كىشىلەرنىڭ ئېغىرچىلىقىنى
كوتەرگىن. تەكەببۇر گەدەنكەشلەرگە گەدەنكەشلىك قىل. بارلىق
ئىشىڭدا ئادىمگەرچىلىك يولىنى ساقلا. غەزىپىڭ كەلگەنىدە
سەۋرى قىل. دوستۇڭغا، دۈشمىنىڭگە يۇمشاق سوزلىگىن. ئۇلۇغ
ئالىملار ئېيتقانكى، ئون خىسلەتنى ئوزلەشتۈرۈش لازىم: 1)
ئوزەڭدىن چوڭ — بۈيۈك ئادەملەر بىلەن ئوينىشما؛ 2) خىز-
مەتكارلارغا زۇلۇم قىلما؛ 3) ھەسەتخور، كوزى كىچىك، كوڭلى
تار، چىدىماس ئادەم بىلەن سوھبەتداش بولما؛ 4) بېخىل
بىلەن سوھبەتداش بولما؛ 5) نادان ـ جاھىللار بىلەن مۇنازىرى-

لەشمە؛ 6) تۇراقسىز كىشى بىلەن دوست بولما؛ 7) يالغانچى بىلەن مۇئامىلە قىلما؛ 8) ئۇرۇش-ىاق - جىدەل-خورلار بىلەن ئۇلپەت بولما؛ 9) ئاياللار سوھبەتىدە كوپ ئولتۇرما؛ 10) سىرىڭنى كىشىگە ئېيتما. ئەيىپ ئىزلىگۈچىدىن قاچقىن. ساڭا ھاجىتى چۈشكەن كىشىنى خار كورمە.

ئەي ئوغۇل، بىراۋغا بولغان ئاچچىقىڭنى يەنە بىراۋدىن چىقارما، ئەگەر سىنىڭ ھەققىڭدە بىراۋدىن گۇنا ئوتسە كەچۈرگىن، خىزمەتچىلىرىڭنى ئاسراپ ياخشى مۇئامىلە قىلغىن. چۈنكى، خىزمەتكار ۋە ئەسكەرلىرىڭ بىر باغچىغا ئوخشايدۇ، باغچىنى قانچىلىك پەرۋىش قىلساڭ، شۇنچىلىك مىۋىسىنى يەيسەن. ئەسكەرلىرىڭنى ئوزەڭدىن رازى قىلساڭ، سىنىڭ پەرمانىڭغا شۇنچە بويسۇنىدۇ. ئەگەر خىزمەتچىلىرىڭ، ئەسكەرلىرىڭ سەندىن رازى بولمىسا، ئىشلىرىڭ خاراپ بولىدۇ. ساڭا ئىتائەت قىلغان ئەڭ تۆۋەن خىزمەتكارىڭ ساڭا ئىتائەت قىلمىغان ئەلا خادىمىڭدىن ئارتۇقتۇر. بىر ئىشنى ئىككى كىشىگە بۇيرۇما. ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدا پىشقان تاماق تۇزلۇق ياكى تۇزسىز بولىدۇ. ئىككى خوتۇن بىر ئويدە بولسا (ئىككى خوتۇنلۇق بولساڭ)، ئويۇڭ پاكىز، ساغلام بولمايدۇ. ئەگەر باشلىغىڭ ساڭا بىر خىزمەت بۇيرۇسا، شىبىرىڭ ئىزلىمە، ئوزەڭ بىجىرگىن. دوستقا ۋە دۈشمەنگە ئوزەڭنى قىزغىن ۋە غەيرەتلىك كورسەتكىن. خەلقنىڭ ئەيىۋىنى ئىزلەش بىلەن مەشغۇل بولما. بار - يوق نەرسە ئۇچۇن خەلقنى ئەيىپلىمە. ئەپۇ قىلىش، سېخىلىق يولىنى تۇتقىن. مۇنداق بولساڭ ھەممە تىللار سىنى مەدھىيىلەيدۇ، ياخشى نامىڭ بىلەن ئاتايدۇ.

يىگىرمە بىرىنچى باپ. تەۋبە قىلىش ۋە جازالاش ھەققىدە

خاتالىق ۋە گۇنا ئۇچۇن كىشىنى دەرھال تۇتماسلىق كېرەك. بىر كىشى خاتالاشسا، گۇناھىنى تونۇپ ئۇززە بايان قىلسا، خاتالىقى ۋە گۇناھىنى كەچۈرگىن، چۈنكى خاتالىق ۋە گۇنا ئۆتكۈزگۈچى ئادەمدۇر. گۇنا ئەڭ ئاۋال ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامدا كۆرۈلگەن ئىدى. بۇ زات ھەممىمىزنىڭ ئاتىسى. ئادەم ئەلەيھىسسالام گۇناھىغا پۇشايمان قىلىپ ئىستىغپار ئېيتقان ئىدى، تەۋبىسىنى تەڭرى قوبۇل قىلدى.

نەزمە:

بىر كۈن مەن ئەگەر بارالمىدىم سوھبىتىڭگە،
يۈزمىڭ غەم ئارا قالدى كۆڭۈل مېھنىتىڭگە.
ئەۋۋەل كىشىكىم قىلدى گۇنا ئادەمدۇر،
بىر گۇنا بىلەن تاشلىما مېنى پۇرقىتىڭگە.

بار - يوق گۇنا ئۈچۈن كىشىنى ئەيىپلىمە، يوق گۇنا ئۈچۈن جازاغا تارتىلمىسۇن. ھەرقانداق سوز ئۈچۈن ئاچچىقلانما، ئاچچىقىڭ كەلگەندە غەزەپىنى يۇت. ئاچچىقىڭنى ئاشكارىلىماسلىقنى ئادەت قىل. گۇنا قىلغان كىشى ئەپۇ سورىسا ئەپۇ قىل. ئەگەر بەندە گۇنا قىلمىسا خۇدانىڭ ئەپۇسى پەيدا بولمايدۇ. گۇناھى بارلارنى ئەپۇ قىلساڭ، ئۇلۇغلۇق شەرىپىدىن نەسىبدار بولىسەن، ئەپۇ قىلغاندىن كېيىن مىننەت قىلىپ ئۇزەڭنى گۇناكار قىلمىغىن. ئەگەر ئۇزەڭ خاتالىق، گۇنا ئۆتكۈزسەڭ ئۇززە ئېيتىپ ئەپۇ سوراشتىن نومۇس قىلمىغايسەن، تاكى دوستلار ئارىسىدىكى دوستلۇق مۇناسىۋەت يىپى كېسىلمىسۇن، ئەگەر كىشىنىڭ گۇناھىغا

قاراپ جازا بەرمەكچى بولساڭ، گۇناغا قاراپ تولۇق جازا بەر-سەڭ، شەپقەت، كەڭچىلىك يولىنى ئۇنتۇغان بولسەن. جەمىيەت ئىنتىزامى ئۈچۈن بىر تەڭگىلىك گۇنا قىلغانغا يىرىم تەڭگىلىك جازا بەرگىيسەن. شۇنداق قىلساڭ گۇناكارغا جازا بىرىلگەن بو-لىدۇ ھەم ئادەمگە شەپقەت قىلىنغانمۇ بولىدۇ. ئۇمۇۋىيەلەردىن ماڭاۋىيە زامانىدا بىر گۇرۇھ ئادەملەر گۇنا قىلىپتۇ. ئۇلارنىڭ گۇناھى ئۈچۈن ماڭاۋىيە ئۇلارنى ئۆلۈمگە ھوكۈم قىلىپتۇ ۋە بىرىنچىچىسىنى ئۆلتۈرۈپتۇ. ئۆلتۈرۈش نوۋىتى بىرىگە كەل-گەندە، ئۇ:

— ئەي مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمىرى، بىزگە قانداق جازا بەر-سەڭ، گۇناھىمىزغا نىسبەتەن ئورۇنلۇق ۋە ھەقتۇر. گۇناھىمىزنى ئىقرار قىلىمىز. لېكىن ئىككى سوزۇم بار، بۇ سوزۇمگە ئاللا ئۈچۈن جاۋاپ بەرگىن، — دەپتۇ.

— نىمە سوزۇڭ بار؟ — دەپتۇ ماڭاۋىيە ئۇ ئادەمگە.

— سىنىڭ سىپەھلىكىڭ، سالماقلىقىڭ ۋە شەپقىتىڭ ھەققى-دە، — دەپتۇ ئۇ كىشى، — خەلق ئارىسىدا ياخشى سوزلەر بار. لېكىن، بىزگە مۇنداق ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىۋاتىسەن. ئەگەر بۇ گۇناھىمىز سەۋەپلىك بىزنى شەپقەتسىز، رەھىمسىز ھوكۈمراننىڭ ئالدىغا ئەۋەتسەڭ، ئۇ قانداق جازا ئىجرا قىلاتتى؟

— ھامان ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلاتتى، — دەپتۇ ماڭاۋىيە.

— ئەگەر مەرھەمەتسىز، شەپقەتسىز ھوكۈمران شۇنداق جازا بەرسە، — دەپتۇ ئۇ مەھكۇم، — سىنىڭ شەپقەت، مەرھەمىتىڭ بىلەن شەپقەتسىز ھوكۈمراننىڭ نىمە پەرقى بار؟ بىزگە سىنىڭ شەپقىتىڭدىن نىمە پايدا يەتتى؟

ماڭاۋىيە بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ، ئوزىنىڭ مەجلىسىگە ھازىر بولغانلارغا:

— ئەگەر بۇ كىشى بۇ سوزنى ئالدىن ئېيتقان بولسا،

AltunOq

ھەممىسىنى ئازات قىلاتتىم، — دەپتۇ - دە، قالغان گۇناكارلار-نى ئۆلۈم جازاسىدىن ئازات قىلىپتۇ.

ئەي ئوغۇل، سەنمۇ گۇناكارلارغا كەچۈرۈم ئۈمىت قىلسا، گۇنا-لىرىنى كەچۈرگىن. ئەگەر بىر كىشىنىڭ ساڭا ئېھتىياجى بولسا، ئۇنى ئادا قىلىشقا ئاز غىنا نەرسىنى باھانە قىلىپ رەت قىلما، ھاجىتىنى راۋا قىل، قۇرۇق قايتۇرما، سەندىن كۈتكەن ياخشى ئىشەنچىسىنى بوشقا چىقارما، كىشلەر سېنى ياخشى كىشى دېمى-سە. ھاجىتىنى ئېيتىپ ئالدىڭغا كەلمەيتتى. ئەگەر سېنىڭ بىر كىشىگە ھاجىتىڭ بولسا، ئالدىن ئويلاپ كورگىنكى، سەن ھا-جەت سوراپ بارماقچى بولغان ئادەم مەرتمۇ ياكى خەسىس-بېخىلمۇ؟ ئەگەر ئۇ كىشى مەرت-سېخى بولسا، ھاجىتىڭنى سورا، بېخىل ئادەم بولسا، ئۆزەڭنى خار قىلما. يەنە كىشىدىن ھاجەت تىلىگەندە ۋاقتىنى بىلىپ تىلە. يەنە ئۇ كىشىنىڭ تەبى-ئىتى ئوچۇق، كوڭلى خوش ۋاقتى بولسۇن. ئۇ خاپا ياكى قو-سىقى ئاچ ۋاقتى بولمىسۇن. كىشىدىن ھاجەت سورىساڭ، ھاسىل بولۇشى مۇمكىن (ئىمكانىيەتلىك) بولىدىغان نەرسە ۋە شۇنىداق ئىش بولسۇن. شۇنداق بولسا، مەھرۇم قالمايسەن. كىشىدىن ھاجەت سوراشقا بېرىشتىن ئىلگىرى ئېيتماقچى بولغان سوزلىرىڭ-نى ئالدىن ئويلاپ قىلغىن، ئۇ كىشىنىڭ ئالدىغا كىرگەندە، مۇلايىملىق بىلەن كورۇشۇپ، كوڭلىنى يۇمشىتىدىغان ۋە تەبىئىتى ياقتۇرىدىغان سوزلىرىڭنىڭ ئارىسىدا مەقسىدىڭنى ئېيتىقىن، ھاجىتىڭنى تىلە. ھاجەت سوراشتا ياخشى سوزنىڭ ياردىمى كوپ بولىدۇ. ھاجىتىڭ چۈشكەن كىشىگە ئۆزەڭنى توۋەن كور-سات. "ئىنسان — ياخشىلىقنىڭ قۇلى" دېگەن گەپ بار. ھاجى-تىڭنى راۋا قىلسا، ئۇ كىشىگە تەشەككۈر بايان قىلغايسەن. يەنە بىر قېتىم ھاجىتىڭ چۈشكەندىمۇ يولۇڭ ئوچۇق، يۈزۈڭ يورۇق بولسۇن. ئەگەر بىر كىشى سېنىڭ ھاجىتىڭنى ھەل قىلمىسا، كىشىلەرگە شىكايەت قىلما. ئەگەر بېخىل ئادەمدىن ھاجەت سورىساڭ، ئۇنىڭ مەس - كەيىپ ۋاقتىدا سورىغىن،

چۈنكى، مەس ئادەم مەرت بولىدۇ.

ئەي ئوغۇل، ئەمدى ھۈنەر - سەنئەت، ئىلىم - پەن ئۈستىدە سۆزلەيمەن. بۇ سۆزلىرىمنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلالمىساڭمۇ ئۆزەمنىڭ ئاتىلىق ھەققىنى بەجىرگەن بولىمەن. قوبۇل قىلىپ ئەمەلگە ئاشۇرغان يىگىتلەرگە بەخت يار بولسۇن!

يىگىرمە ئىككىنچى باپ. ئىلىم ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، "ھۈنەر" دېگىنىمىز دۇكاندا ئولتۇرۇپ ئالىماق-ساتىماق بىلەن مەشغۇل بولۇش ئەمەس، ئادەمنىڭ تۇرمۇش مەشغۇلاتى—ھاياتقا زۆرۈر ئىشلار "ھۈنەر" دېيىلىدۇ. مەيلى ئۇ دۇنيا ئىشلىرى، مەيلى "ئاخىرەت" ئىشلىرى ئۈچۈن بولسۇن، شۇ ھۈنەر دېيىلىدۇ. قولۇڭدىكى ئىشلىرىڭنى ياخشى ئۆگەنمىگىن، ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولىسەن. ئادەم ئىلىم، ھۈنەردە ئۇستازغا ۋە ئۇستازنىڭ تەربىيىسىگە مۇھتاج بولىدۇ. ئىلىم، ھۈنەر ئۆگەنگەندىن كېيىن ئىشقا ئاشۇرالايسەن.

ئەي ئوغۇل، ئىلىمىڭنى ۋە ھۈنىرىڭنى تاكامۇللاشتۇرۇشقا تىرىشقىن. ئىلىم، ھۈنەر بەك كۆپتۇر، ھەممىسىنى بايان قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ھەر ئىشنىڭ مەقسىدى ئىككى ھالدىن خالى ئەمەس: بىرى، تۇرمۇش مەئىشىتىڭ ئۈچۈن سېنى جەمئىيەت بىر ھۈنەرگە مۇھتاج قىلىدۇ. ئۇ چاغدا شۇ ھۈنەرنى ئۆگىنىپ سىرلىرىدىن خەۋەردار بولۇشۇڭ كېرەك. يەنە بىرى، ھۈنەرگە مۇھتاج بولماي ئۇلۇغ - مەرتىۋىدە بولۇشۇڭ مۇمكىن. شۇنداقتىمۇ ئۇلۇغ - مەرتىۋىلىك كىشىلەرگە لازىمكى، ھەر ئىشنىڭ ئەسلى ماھىيىتىدىن خەۋەردار بولۇشى زۆرۈر. ئەنە شۇنىڭ ئۆزىمۇ بىر ھۈنەر.

ئەي ئوغۇل، ھەر قانداق ھۈنەر، ئىلىم ئۆگەنسەڭ، شۇ ھۈنەر، ئىلىمدىكى تۈرلۈك ماھارەتلەرنى بىلمىسەڭ، پايدىسىنى كورەلمەيسەن، مەسىلەن، تەبىپ (دوختۇر) بولسا، خەلققە خىزمەت قىلىپ، تۈرلۈك دورىلار، شەرۋەتلەر، مەجۇنلەرنى ئىشلەشنى ۋە ئىشلىتىش ئورنىنى تونۇشى لازىم. ئەگەر ئاسترونومىيە ئۆگەنسەڭ پىلانىتلارنى، ئەجرامى، ساماۋىي، تەقۋىم - كالىندار ئىلمىنى بىلىشىڭ لازىم. ئاسترونومىيىگە ئائىت پەنلەرنى بىلمىسەڭ ھورمەت ۋە پايدىسىغا ئېرىشەلمەيسەن.

سوزىمىزنىڭ خۇلاسىسى شۇكى، ئىلىم ئوقۇپ، ھۈنەر ئۆگىنىپ، ئورنىدا ئىشلەتمىسەڭ، دۇنيادا پايدىسى كورۇلمەيدۇ.

ئەي ئوغۇل، ئىرىشىپ - ئىجتىھات قىلىپ، تۈرلۈك ئىلىملەردىن خەۋەردار بول. تۈرلۈك ئىلىملەنى ھاسىل قىلماقچى بولساڭ، ئالىملارنىڭ ۋە ئىلىم ئەھلىنىڭ ماگىغان يولىغا كىرىپ، ئۇلاردىن ئۆگەنگىن. كامىل بىر ئۇستازنىڭ خىزمىتىگە (تەربىيىسىگە) كىرىپ ئىلىم ھاسىل قىلىشىڭ لازىم. شۇنىدىلا دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ دولىتىگە ئېرىشكەيسەن. ھەرقاچان ئىلىم ھاسىل قىلىشقا ئېرىشسەڭ باشقا ھۈنەرلەرگە ئېھتىياجىڭ چۈشمەيدۇ ئىلىم ھاسىل قىلىش يولىغا قەدەم قويساڭ ناچار ۋە يامان ئىشلاردىن ئوزەڭنى ساقلىشىڭ كېرەك. ھەق - ناھەقنى، ھالال - ھارامنى ئايرىپ ئېلىشىڭ لازىم. تۇرمۇشنىڭ تۈرلۈك جاپا-مۇشەققەتلىرىگە سەۋرى قىلىپ، جاپالىق ھاياتقا قانائەت قىلغىن. كىشىلەردىن تاما قىلما. ئىلىم - مەرىپەتنىڭ مۇھەببىتىنى كوڭلۈڭگە مەھكەم ئورناتقىن. پۇل تېپىپ باي بولۇش مۇھەببىتىنى كوڭلۈڭدىن چىقارغىن. قىسقىسى ئىلىمگە دوست بولۇپ، دۇنيانىڭ ۋاقىتلىق ئىشلىرىغا دوست بولمىغايسەن. ئاز ئۇخلاش - تېز ئويغىنىشنى ئادەت قىل. كىتاپ ئوقۇشقا، ئوقۇغان كىتاپلاردىن چۈشەنگەنلىرىڭنى ۋە ئۇستازلىرىڭدىن ئۆگەنگەنلىرىڭنى يېزىۋېلىشقا ھېرىس (ئامراق) بولغىن. ھېچقاچان كىتاپ ئوقۇش، يېزىشتىن بوشانما، ۋاقتىڭ بوش ئوتۇپ كەتمىسۇن.

ئوقۇغانلىرىڭنى تەكرارلا ۋە يادلا. سەن بىلمىگەن ئىلىمنى بىراۋدىن ياكى ئۇستازلىرىڭدىن ئاڭلىغاندا پەملەپ چۈشىنىۋالغىن. ئىلىم ئەھلىگە ھۆرمەت قىلىپ مۇھەببەت باغلا. ئىلىم ئەھلى بىلەن سۆھبەتداش بولغىن. ئالىملار مەجلىسىدە ئولتۇرساڭ ئەدەپ ساقلا. ئىلىم ئۆگىنىشتىن نومۇس قىلما. ئۇستازىڭنىڭ ئۇلۇغلۇقلىرىنى كۆرۈپ، ھەققىنى ئادا قىل. ھەرقاچان يېنىڭدا كىتاپ، قولۇڭدا قەلەم، يېزىق دەپتىرىڭ بىللە بولسۇن. ئاڭلىغان ئىبرەتلىك سۆز - ھېكمەتلەرنى يېزىپ قوي. ئىلىم تەلەپ قىلىش ۋاقىتلىرىڭدا ئىلىم ئەھلىدىن بولەك نادان ئادەملەر بىلەن ۋە بىھۇدە ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولما. بۇنداق ئۇسلۇپقا رىئايە قىلغان ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى ئەلۋەتتە ئازغىنا زاماندا ئالىملار جۈملىسىدىن بولىدۇ.

ئىلىم تەلەپ قىلىپ يۈرگەن (ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان) چاغلىرىڭدا يامان ئىشلاردىن يىراق بولۇپ ئۆزەڭنى پاك ساقلا. بەدىنىڭ، كىيىمىڭ پاك بولسۇن. بىر كىشى سەندىن مەسىلە سورىسا، بىلگەنلىرىڭنى بايان قىلىپ بەر. پىكىر قىلماي ۋە بىلمەي تۇرۇپ مەسىلىگە جاۋاپ بەرمە. ئۆز پىكرىڭ بويىچىلا مەسىلىگە جاۋاپ بەرمە. بەرگەن جاۋاپلىرىڭ ئىشەنچىلىك، توغرا، كىتاپ ۋە بۈيۈك ئالىملارنىڭ ئىجتىھات - پىكىرلىرىگە مۇۋاپىق بولسۇن. ئەگەر بىر كىشى بىلەن مۇنازىرىلەشسەڭ، قارشى تەرەپ ئىلىم ئەھلى بولسا، ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ئەدەپلىك مۇنازىرە قىلغىن. ئىلمىي كۈچۈڭگە قاراپ، كۈچۈڭ يەتسە مۇنازىرىلەش. بىلمىگەن مەسىلىدە مۇنازىرىلەشمە. مۇنازىرىدە دەلىل - ئىسپات بىلەن سۆزلە. مەۋھۇم (ئېنىق ئەمەس) مەسىلىنى سۆزلىمە، دەۋا قىلما. ئەگەر قارشى تەرەپ قانائەت قىلارلىق ئىسپاتلىسا، كىبىر ۋە سەركەشلىك قىلماي ھەق سۆزىنى قوبۇل قىلغىن.

ئەي ئوغۇل، ئەگەر ۋەز سۆزلىگۈچى (تەشۋىقاتچى) بولساڭ سۆز مۇنبىرىگە چىقساڭ، ئۆزەڭنى مۇستەھكەم تۇت، خاتا سۆز-

لىمە، سوزۇڭنى پاساھەتلىك (ئوچۇق ـ ئېنىق تەلەپپۇز) بىلەن
باشلا، ئالدىراپ سوزلىمە. مەجلىستە ـ ئالدىنقىدا تۇرغانلارنى
ئوزەڭدىن ئىلىمدە، سوزدە تووەن تەسەۋۋۇر قىل. قورقماي، ئۇ-
يالماي سوزلە. سوز مۇنبىرىگە چىققاندا بەدىنىڭ ـ كىيىمىڭ
تازا ـ پاك بولسۇن. سىنىڭ سوزۇڭنى ئاڭلاپ تەسىرلىنىپ يىغ-
لىغۇچىلار بولسا، سەنمۇ يىغلا ۋە تەسىرات كورسەت. ئەگەر
سوزلىگەندە خاتىرەڭدىن سوز قېچىپ كەتسە، توختاپ قالماي
مۇۋاپىق بىر سوز بىلەن داۋاملاشتۇرۇپ ئوتۇپ كەتكىن. سىنى
كورەلمەيدىغان ھەسەتخورلار ئەيىپ ۋە نۇقسان تاپمىسۇن.
مۇنبەر ئۈستىدە ئوچۇق قىياپەتلىك ۋە يىنىك سوزلۇك بولغىن.
سوز ئاڭلىغۇچىلارغا ئېغىر كەلمىسۇن. ۋەز ـ نەسىھەت سوزلىگەن-
دە ھورۇنلارغا ئوخشاش ئېرىنىپ ئاغزىڭدىن سوزۇڭ ئايرىلمايدى-
غان (بوش ـ سۇس) سوزلىمە. ئەگەر سوز ئاڭلىغۇچىلار بىلىم-
لىك ۋە ئىنچىكە سوزلەرنى چۈشىنىدىغان بولسا، گۈزەل ھېك-
مەتلىك، ئىلمىي سوزلەرنى بايان قىل. ئەگەر سوز ئاڭلىغۇچى-
لار ئاما بولسا، ئاممىباپ، ئاما چۈشىنىدىغان سوزلەرنى سوز-
لە. ھەر كىمنىڭ چۈشىنىشى ـ پەھمىگە لايىق سوزلە. خەلق
پەھملىيەلمەيدىغان سوزلەرنى سوزلىمە. ئەگەر ۋەز ـ سوز مەج-
لىسىدە بىراۋ سەندىن بىرنەرسە سورىسا، تولۇق بىلسەڭ جاۋاپ
بەر، بىلمىسەڭ مۇنداق سوزلەرنىڭ جاۋاۋى بۇ يەردە سوزلەن-
مەيدۇ، دەپ رەت قىل. چۈنكى، ۋەزسوزلىگەن يەردە سەندىن
سوئال سورىغان كىشىنىڭ غەرىزى سىنى ئاقسىتىش ۋە سۇندۇ-
رۇشتۇر. ئەگەر ئۇنىڭ مەقسىدى مەسىلە بىلىۋېلىش بولسا،
ۋەز مەجلىسىدە سورىمايتتى. ئوزەڭنى يامان ئەخلاق، پىسىق ـ
فۇجۇردىن پاك تۇت. ئوزەڭنى پاك ـ تەقۋا تۇتساڭ، سوزۇڭ
تەسىرلىك بولىدۇ. بازارلاردا ۋە ئاۋام ئارىسىدا كوپ كېزىپ
يۇرمە. يارىماس ئادەملەر بىلەن سوھبەتداش بولما. ئوزەڭ
قىلمىغان ئىشنى كىشىلەرگە بۇيرۇما، ئەمەلىيەتسىز ئالىملاردىن
بولۇپ قالما. ھەرنەرسە ئۈستىدە سوزلىسەڭ، تەتقىق ـ تەھقىق

قىلىپ، تولۇق بىلگەندىن كېيىن ياخشى ئىبارە، ئۇچۇق تەلەپ-
پۇز بىلەن ئىپادە قىل. سوزلىگەندە باشقا تىل لۇغەتلىرى بىلەن
سوزلەيمەن دەپ، تەكەللۇپلانما. سوزۇڭ ھەرقانچە ياخشى بول-
مىسۇ، ياخشى ئىبارە بىلەن ئادا قىلمىساڭ سوزۇڭنىڭ مەزىسى
بولمايدۇ. سوزۇڭدە بەزىدە ئاگاھلاندۇر، بەزىدە سۇيۇندۇر.
تەگرى رەھمىتىدىن خەلقنى ئۇمىتسىزلەندۇرمە، شۇنداقلا ھەممە
كىشىنى جەننەت ئەھلى قىلىۋەتمە. تەگرى رەھمىتىگە ئۇمىتۋارلىق
سوزلەرنى كوپ سوزلە.

ئەي ئوغۇل، ئەگەر ھاكىم، سوراقچى (ئەمەلدار) بولساڭ
يۇۋاش، زىرەك، پەملىك، ھەق - ناھەقنى ئايرىغۇچى بولغايسەن.
ھەر ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويدان ئويلاپ، خەلقنىڭ خاراكتىرىنى
تونۇغايسەن. يەنى، ئادەملەرنى قىياپىتىدىن ۋە ھەركىتىدىن
بىلگەيسەن، ھەر تەبىقە - سىنىپ، گۇرۇھنىڭ ئەھۋالىنى، ھىلىل-
رىنى بىلىشىڭ كېرەك. ھەر بىر مەزھەپكە رىئايە قىلغان ھال-
دا مۇئامىلە قىلىشىڭ كېرەك. ئەگەر ئالدىڭغا بىر زۇلۇمغا ئۇچ-
رىغۇچى كىشى دەۋالىشىپ كېلىپ قالسا، ھەققەت شۇ زۇلۇمغا
يولۇققۇچى تەرىپىدە بولۇپ، گۇۋالىرى بولمىسا، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ-
غا ياردەم قىلغايسەن. تەدبىر ئىزلەپ ئۇنىڭ ھەققىنى ئېلىپ
بەرگەيسەن. بۇ توغرىدا بىر ھىكايەت بار:

تەبەرىستاندا ئوبۇلئاباس روزى باھارى ئىسىملىك بىر قازى
بار ئىكەن، بۇ زات ناھايىتى ھايا - نومۇسلۇق، ئادالەتلىك
ياخشى ئادەم ئىكەن. بىر كۈنى ئۇنىڭ ھوزۇرىغا بىر ئادەم كې-
لىپ، يەنە بىر ئادەم ئۇستىدىن بىر مىقدار ئالتۇن دەۋاسى قىپتۇ.
قازى جاۋاپكارنى چاقىرتىپتۇ. ئالتۇن دەۋاسى قىلغۇچىغا قاراپ:

— سىنىڭ گۇۋالىرىڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تەقسىر، — دەپتۇ دەۋاگەر قازىغا، — گۇۋالىرىم يوق.

— بۇ جاۋاپكار ئىنكار قىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ قازى، — ئەل-
ۋەتتە ئۇنىڭغا قەسەم بۇيرۇشۇم كېرەك.

ئالتۇن دەۋاسى قىلغۇچى يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئەي قازى ئەپەندىم، ماڭا ياردەم قىلىڭ، مېنىڭ گۇۋا-چىم يوق. ئەگەر بۇ جاۋاپكارغا قەسەم قىلىشنى ھوكۇم قىلسىڭىز، توقسان قېتىم قەسەم قىلىشتىن يانمايدۇ، ئۇ قەسەم ئىچىشتىن قورقىدىغان ئادەم ئەمەس، — دەپتۇ.

— سەن گۇۋا ھازىر قىلىسەن ياكى جاۋاپكار قەسەم قىلىدۇ. شەرىئەتتە بۇنىڭدىن باشقا قانۇن يوق، — دەپتۇ قازى.

— ئەي قازى، خۇدا ھەققى، — دەپتۇ دەۋاگەر بىچارە قاتتىق يىغلاپ، — ماڭا ياردەم قىلىڭىز. ئەگەر بۇ ئادەمدىن ھەققىمنى ئېلىپ بەرمىسەڭ ماڭا ئۇۋال بولىدۇ!...

قازى ئالتۇن دەۋا قىلغۇچىنىڭ دەۋاسى ھەقلىق ئىكەنلىكىنى پەھىملەپ، ئۇنىڭغا مەرھەمەت قىلىپ دەپتۇ:

— سەن بۇ كىشىگە ئالتۇننى قانداق بىر شارائىتتا بەرگەن ئىدىڭ؟

— ئۇنىڭغا جىددى بىر ھاجەت چۈشكەندە بەرگەن ئىدىم، — دەپتۇ دەۋاگەر.

— جاۋاپكار سېنىڭ ئالتۇنۇڭنى نىمە ھاجىتىم بار دەپ ئالغان؟ — سوراپتۇ قازى يەنە.

— بۇ كىشى كوپ زاماندىن بۇيان مېنىڭ دوستۇم ئىدى، — دەپتۇ دەۋاگەر، — ئۇ بىر كىنىزەككە ئاشىق بوپتۇ، ئۇ كىنىزەكنىڭ باھاسى بىر يۈز ئەللىك ئالتۇن ئىكەن. بۇ كىشىنىڭ بارلىق سەرمايىسى يۈز ئالتۇن ئىكەن، كىنىزەكنى سېتىۋېلىشقا ئالتۇنى يەتمەپتۇ. بىر كۇنى بۇ دوستۇم بىلەن باغچا سەيلىسىگە بېرىپ بۇ يەردە دەم ئېلىپ ئولتۇراتتۇق. دوستۇم مەزكۇر كىنىزەكنىڭ سۈپەتلىرىنى سوزلەپ يىغلىدى. دوستۇمنىڭ يىغلىغىنىغا ئىچىم ئاغرىپ، 20 يىلدىن بۇيانقى دوستلۇغىمىز ئالدىمىغا كېلىپ: ساڭا مەن يۈز ئالتۇن قەرز بېرەي، كىنىزەكنى سېتىۋال، بىرئاي ئۇ كىنىزەك بىلەن كەيىپ - ساپا قىلىپ مۇرادىڭ ھاسىل بولغاندىن كېيىن، كىنىزەكنى سېتىپ يۈز ئالتۇنۇمنى قايتۇرۇپ بەرگىن، دەپ

يۇز ئالتۇن بەردىم. بۇ، قەسەمىيات قىلىپ تۇرۇپ مەندىن بۇ ئالتۇننى ئالدى. مەن ئالتۇننى بەرگەن يەردە خۇدادىن باشقا گۇۋا يوق ئىدى، بۇ كىشى ئۇ كىنىزەكنى سېتىۋالدى، 4 ئاي ئەيش ـ ئىشرەت قىلدى، كىنىزەكنى ساتىمىدى، ئالتۇنۇمنى بەرمىدى.

— سەن بۇ ئالتۇننى قەيەردە بەرگەن ئىدىڭ، — دەپتۇ قازى.

— باغچىدا بىر تۈپ دەرەخنىڭ تۈۋىدە بەردىم؟ — دەپتۇ دەۋاگەر. قازى:

— بىر تۈپ دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئالتۇننى بېرىپسەن، نىمە ئۈچۈن گۇۋاچىم يوق دەيسەن، دەرەخ گۇۋا ئەمەسمۇ؟ هازىر سەن ئۇ دەرەخنىڭ يېنىغا بار. دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇپ، دۇرۇت ئېيتقىن. ئاندىن كېيىن ئۇ دەرەخكە: "قازى سېنى مېنىڭ گۇۋالىقىمغا چاقىرىدۇ، مەھكىمىسىگە بېرىپ گۇۋالىق بەر" دېگىن، — دەپتۇ.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ جاۋاپكار بىرئاز كۈلۈپتۇ. قازى ئۇنى كورمەسكە ساپتۇ. دەۋاگەر قازى ئالدىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئەمما جاۋاپكار قازى قېشىدا قاپتۇ. قازى باشقا كىشىلەرگە هوكۇم چىقىرىش بىلەن مەشغۇل بوپتۇ. جاۋاپكار هەر خىل هىلىلەرنى ئويلاپ ئولتۇرغاندا تۇيۇقسىز هالدا قازى جاۋاپكارغا خىتاپ قىلىپ:

— ئەي پالانى! دەۋاگەر ئۇ دەرەخنىڭ يېنىغا يېتىپ بارغانمىدۇ؟ — دەپتۇ.

— ئۇ تېخى دەرەخ يېنىغا يېتىپ بارمىغاندۇ، — دەپتۇ جاۋاپكار. قازى يەنە ئوز ئىشى بىلەن مەشغۇل بوپتۇ. دەۋاگەر مەزكۇر دەرەخنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ئەي دەرەخ! سېنى قازى گۇۋالىققا چاقىرىدۇ. مەن ئۈچۈن گۇۋالىق بەرگىن، — دەپتۇ.

دەرەختىن هېچبىر تاۋۇش، هەركەت پەيدا بولمىغاندىن كېي-

AltunOq

يىن، بۇ ئادەم ئۇمىتسىزلىنىپ قازى يېنىغا كەپتۇ ۋە:
— ئەي قازى، ئۇ دەرەختە سېنىڭ ئەمرىڭنى يەتكۈزدۈم، ھېچ ئالامەت بولمىغاندىن كېيىن قايتىپ كەلدىم، — دەپتۇ.
— دەرەخ سەندىن ئىلگىرى كېلىپ گۇۋالىق بېرىپ كەتتى، — دەپتۇ قازى جاۋاپكارغا قاراپ خىتاپ قىلىپ، — باغچىدىكى مەزكۇر دەرەخ گۇۋالىق بەردى، سەن يالغانچى ئىكەنسەن. دەۋاگەرنىڭ دەۋاسى راست ئىكەن، دەرھال ئۇنىڭ ئالتۇنلىرىنى قايتۇرۇپ بەر!
— مەن بۇ مەھكىمىدە ئولتۇردۇم، — دەپتۇ جاۋاپكار، — ئۇ دەرەخنىڭ كەلگىنىنى ۋە گۇۋالىق بەرگىنىنى كۆرمىدىم.
— ئەگەر سەن ئۇ دەرەخنىڭ ئاستىدا ئالتۇننى ئالمىغان بولساڭ، — دەپتۇ قازى، — مەن سەندىن ئۇ ئادەم دەرەخ تۈۋىگە بارغانمىدۇ؟ دەپ سورىغاندا مەن ئۇ دەرەخنى بىلمەيمەن دىمەي، تېخى يېتىپ بارمىدى دىدىڭغۇ، ئالتۇنلارنى دەرەخ تۈۋىدە ئالمىساڭ، ئۇنىڭ دەرەخ تۈۋىگە يېتىپ بارمىغانلىقىنى نەدىن بىلدىڭ؟ تېزلىكتە بۇ كەمبەغەلنىڭ يۈز ئالتۇنىنى بەر!
قازى ھوكۇم قىلىپ ئالتۇنلارنى ئالدۇرۇپ بېرىپتۇ. قازى گەرچە بۇ ھوكۇمنى كىتاپتىن ئالمىسىمۇ، ئۆزىنىڭ ئىلمى ۋە توغرا پىكرى بىلەن ھوكۇم چىقىرىپ، ھەقنى ئىجرا قىپتۇ.
قازى، ھاكىم - سوراقچى بولغان كىشى خەلقىنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىگىنى بىلىپ تەدبىر قوللىنىشى لازىم. ئەگەر مۈشكۈل، مۇرەككەپ بىر مەسىلە دۇچ كەلسە ئۆز پىكرىڭگە مەغرۇر بولۇپ، مەن ھەل قىلىمەن دىمەي، ئالىملارنىڭ كىتاپ ۋە پەتىۋالىرىغا مۇراجەت قىلغىن، تەجرىبە قىلىنغان مۇئەييەن مەسىلىلەرگە سېلىشتۇرۇپ بىر تەرەپ قىل. قازى، ھاكىم - سوراقچى بولغان كىشى خەلقنىڭ دەۋا ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا مۇجتەھىد (مۇستەقىل ھوقۇقشۇناس)، ئالىم، پاك بولۇشى كېرەك. خەلقنىڭ ئىشلىرىنى ھەل قىلغۇچىلار قوسىقى ئاچ ۋاقتىدا،

مۇنچىدىن چىققاندا، جاپالىق ئىش قىلغاندا (چارچىغاندا)، تەشۋىشلىك ـ خاپا تۇرغاندا ھوكۇم قىلماسلىق كېرەك. ھاكىم ـ سوراقچى ھوكۇمنامىنى ئۆزى يازماسلىق كېرەك. باشقا كاتىپقا يازدۇرۇپ ئىمزا قويۇش لازىم. مۇنداق قىلىشتىن مەقسەت — ئۆز خېتىنى قەدىرلەشتۇر. قازى ۋە ھاكىم بولغان كىشى ئالىم ۋە پەرھىزكار بولۇپ، ھارام ۋە گۇنالاردىن ئۆزىنى ساقلىشى لازىم.

يىگىرمە ئۈچىنچى باپ. تىجارەت قىلىش ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، تىجارەت قىلىش — ئۆز دائىرىسىدە بىر ھۈنەر ھىساپلىنىدۇ. ئەمما، ھالال تىجارەت قىلىش — مۇشكۇل ئىشتۇر. دانالار ئېيتقانكى، "تىجارەت — بىرتۇپ مېۋىلىك دەرەخكە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ يىلتىزى نادانلىق (جاھالەت)كە تۇتاشقان، شاخلىرى ئەقىلغا ئۇلاشقان. يەنى، سودىگەرنىڭ پايدا ئېلىش ئۈمىدى ئەقىلغا تەۋەدۇر. ئەمما، پايدا ئالىمەن دەپ بېشىنى، جېنىنى تۇرلۇك خەتەرلەرگە ئۇچرىتىش — نادانلىقتۇر. لېكىن بۇ نادانلىق بولمىسا، سودىگەر پايدىغا ئېرىشەلمەيدۇ. چۈنكى، "نادان ـ گوللار بولمىسا، كىشلەر ھالاك بولاتتى".

بۇ سوزلەردىن مەقسەت شۇكى، كىشلەر پۇل تېپىش كويىدا مەشرىقتىكى مال(تovار) نى مەغرىبكە. مەغرىبتىكى مالنى مەشرىققە يەتكۈزىدۇ. بۇ جەرياندا تاغۇ ـ تاشلىقلاردا، دەريا ـ دېڭىزلاردا كېزىپ يۇرىدۇ. ئوغرىلار، قاراقچىلاردىن ۋە يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن قورقماي جاھاننى كېزىدۇ. يوللارنىڭ تىنچسىزلىقىدىن خەۋپلەنمەيدۇ. شۇنچە خەتەر ۋە مۇشەققەتلەر بىلەن پايدا ھاسىل قىلىدۇ. ئەگەر سودىگەرلەر پايدا ئۈمىدىدە مۇن-

داق قىلمىسا (قورقۇپ ئۆز ئۆيىدە ئولتۇرسا) مەشرىقتىكى نېمەت مەغرىبكە، مەغرىبتىكى نېمەت مەشرىققە ئۆزى كەلمەيتتى. جاھان ئاۋات بولمايتتى. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا تىجارەت ئۇلۇغ ئىشتۇر.

لېكىن، سودىگەرچىلىك بىلەن جاھان كېزىپ يۈرۈش ۋە تۈرلۈك خەتەرلىكلەرگە ئۆزىنى ئاتاپ قويۇش — ئەقلىنىڭ كۆزى تىكىلگەنلەرنىڭ ئىشىدۇر. سودىگەرچىلىك ھەرقاچان ئىككى ھالدىن خالى بولمايدۇ: بىرى، سودا مۇئامىلىسى قىلىش، پايدا ئېلىش؛ يەنە بىرى، يۇرتتىن - يۇرتقا يۈرۈپ مۇساپىر بولۇش. تىجارەت قىلىشنىڭ بىر يولى خەتەرسىز، يەنە بىر يولى خەتەرلىكتۇر. خەتەرلىك سودىگەر شۇكى، ۋىلايەتتىن ۋىلايەتكە، مەملىكەتتىن مەملىكەتكە بېرىپ، تاغ — دەريا - دېڭىزلارنى بېسىپ كېزىپ يۈرۈشتۇر. خەتەرسىز بولغىنى ئۆز يۇرت - شەھرىدە، مەملىكىتىدە تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىشتۇر. لېكىن ئۆز يۇرتىدا تۇرۇپ تىجارەت قىلىشتىمۇ ئەرزان ۋە ناچار ئوتتەس مالنى ئېلىپ، ئۈستۈن باھا كۆتۈپ تۇرۇشنىڭ ئۆزى خەتەرلىكتۇر. لېكىن، بۇ مالغا زىيان بولسىمۇ، جانغا خەتەرلىك ئەمەستۇر.

سودىگەر ئۆز ئىشىدا باتۇر بولۇشى، قورقۇنچاق بولماسلىقى لازىم. بېشىنى ۋە مېلىنى ئېلىپ، كىشىلەر ماڭغان يول بىلەن مېڭىشى لازىم. بۇنىڭدا پايدا كورەلمىسىمۇ، زىيان - خەتەرگە ئۇچرىمايدۇ. سودىگەر غايەت دىندار، توغرا - ئىنساپلىق بولۇشى، يالغانچى بولماسلىقى كېرەك. ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن باشقىلارغا زىيان كەلتۈرمەسلىكى، ئالدامچى، مەككار بولماسلىقى لازىم. ئاددى ئادەملەر بىلەنمۇ سودا - مۇئامىلە قىلىش، لېكىن ئالدامچى، مەككار ئادەملەر بىلەن سودا - مۇئامىلە قىلماسلىقى كېرەك. مالنىڭ ياخشى - يامىنىنى بىلمەيدىغان، مال تونۇمايدىغان ئادەم بىلەن ۋە يېقىن دوست ئادەملەر بىلەن ئېلىش-بېرىش قىلما. ئەگەر دوستلىرىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلساڭ، پايدا ئېلىش ئويىدا بولما. ئەسلى سەرمايىگە رازى بول. تاكى

دوستلۇق بىناسى ۋەيران بولمىغاي. كوپ كىشىلەر ئازغىنا پايدا ياكى ئازغىنا زىيان ئۈچۈن دوستلۇقنى ۋەيران قىلىدۇ. كوپ پايدا تاما قىلىپ، ۋەدە بىلەن نېسىگە مال بەرمە. چۈنكى، كوپ پايدا تاما قىلىشنىڭ ئوزى زىياندۇر. قانچىلىك پايدا بولسا، قانائەت قىلىشنىڭ لازىم. "كوپ پايدا" دەپ مەغرۇرلۇق قىلما. "ئازدۇر، ئۈزدۇر". پايدىسىز يەرگە پۇل ئىشلەتمە، ئىسراپ قىلما. سودىگەرچىلىكتە زاۋال تېپىش — ئىسراپچىلىقتۇر. بايلىقنى تېپىشتىن كورە ئۇنى قولدا تۇتۇشنى بىلىش زورۇر. مەسىلەن، بىر ئادەم كۈنىگە 5 كويلۇق سودا قىلىپ ئالتە كوي خىراجەت قىلسا، ئۇنىڭ قولىدا قانداقمۇ پۇل تۇرسۇن؟ تەگرى ئوز قۇرئانىدا: "ئەلۋەتتە، تەگرى ئىسراپخورلارنى دوست تۇتمايدۇ" دېدى. ئەي ئوغۇل، سودا ئۈچۈن مال ئالغاندا ياخشىسىنى ئال. ياخشى نەرسىدە پايدىنىڭ ئۈمىدى بولىدۇ. ئەي ئوغۇل، ئاممىۋى ئوزۇق - تۈلۈك بىلەن تىجارەت قىلىشتىن يىراق بول. يەنى ئادەمنىڭ يېمەك - ئىچمىكى، ھايۋاناتنىڭ ئوزۇقلۇغى قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ - سېتىشتىن ئوزەڭنى ساقلا. مەسىلەن، ئاشلىقنى ئەرزان ۋاقتىدا ئېلىپ قويۇپ، قىممەتلىگەندە ياكى ئاچارچىلىق - قەھەتچىلىك ۋاقتىدا ساتىمەن دەپ ئاشلىق ساقلىغان ئادەمنى شەرىئەت قانۇنىدا بېسىمدار دېيىلىدۇ. مۇنداق ئادەملەر توغرىسىدا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام "ئاشلىق بېسىمدارلىرى تەگرىنىڭ لەنىتىگە گىرىپتاردۇر" دېگەن ئىدى. ئۇ بېسىمدارلار يامغۇر ياغمىسا، ئاشلىق بولمىسا، قەھەتچىلىك بولسا ئىكەن، دەپ تىلەيدۇ. ئۇنىڭ بۇ نىيىتى پۈتۈن ھاياتلىق ئۈچۈن زىيانلىق - شۇم نىيەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ پۈتۈن ھاياتلىقنىڭ دۈشمىنى بولىدۇ، تەگرىنىڭ لەنىتىگە دۇچار بولىدۇ. بېسىمدارلىق قىلىپ پايدا ئېلىشقا يېقىن كەلمە. ئالماق - ساتماقتا ھېچقانداق ئادەمگە يالغان سوز قىلما. يالغانچىلىق — خەلقى - ئالەم ئالدىدا ئەيىپتۇر. ئالماق - ساتماقتا يالغان سوزلەش ھارامدۇر. يالغان سوزلەش - ھالال مالنى

AltunOq

ھارام قىلىدۇ. ھارامدىن پۇل - مال تاپساڭ قولۇڭدا تۇرمايدۇ. مېلىڭنى نېسى ئېلىپ كېتىشكە ساتما، كېيىن تەشۋىش، دەۋاغا قالمىغايسەن. سودا مۇئامىلىدە تارتىنچاق، ئۇياتچان بولما. دانالار: "ئۇياتچانلىق، تارتىنچاقلىق — رىزقنى مەنئى قىلىدۇ" دېگەن. ئېلىم - بېرىم ۋاقتىدا مۇرۇۋۋەتسىز - ئىنساپسىز بولما. باھادا كېلىشكەندىن كېيىن بار - يوقنى باھانە قىلىپ، تالاش-تارتىش قىلىشما. مۇئامىلىسى يەڭگىل قىل. سودىگەرچىلىكتە سەرمايەڭ ئاز بولسا، سەرمايەڭنى كۆپەيتىمەن دەپ كىشىگە شېرىك بولما. ئەگەر ئىنساپلىق، دىندار، مۇرۇۋۋەتلىك ئادەم بولسا، شېرىك بولساڭ بولىدۇ. مۇنداق ئادەم پايدا - زىيانغا توغرا مۇئامىلىدە بولىدۇ. ئىنساپسىز، مۇرۇۋۋەتسىز ئادەم زىيانغا رازى بولمايدۇ، تالاش - تارتىش، كۆڭۈلسىزلىكتىن قۇتۇلالمايسەن. سەرمايەڭ ئاز بولسا، قىممەت باھالىق - ئېغىر مال ئالما. "بەختىمنى سىناي مەن" دەپ، ئۆزەڭ بىلمىگەن - كۆرمىگەن مالنى ئالما. ئەگەر تىجارەت ئۈچۈن سەپەر قىلىپ باشقا يەرلەرگە بارساڭ، قورقۇنچلۇق يامان خەۋەرلەرنى سۆزلىمە، ياخشى خەۋەرلەرنى سۆزلە، بىراۋنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى سۆزلەش — ياخشى ئىش ئەمەس. كىشىلەر ئاڭلىسا خۇشال بولىدىغان خۇش خەۋەر، بىشارەت، سۆيۈنچىلۈك خەۋەرلەر بولسا، سۆزلىسەڭ بولىدۇ. ئەي ئوغۇل، تىجارەت ئۈچۈن يولغا چىقساڭ يولداشسىز (ھەمراسىز) چىقما. سەپەرگە ماڭساڭ ياخشى يولداش بىلەن ماڭ، مەنزىل - قونالغۇلارغا بارغاندا كارۋانلار ۋە ئامىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشكىن. ئەگەر پىيادە بولساڭ ئاتلىق كىشى بىلەن بىللە ماڭما. ئەگەر يولنى بىلمىسەڭ، يول ئۈستىدە بولار - بولماس كىشىدىن يول سورىما. چۈنكى بۇزۇق، يامان ئادەملەر سېنى يامان يول كۆرسىتىپ قەست قىلىدۇ. يول ئۈستىدە ئۇچراشقان ئادەملەرگە ئۇچۇق چىراي سالام قىل، لېكىن ئۆزەڭنى ئاجىز كۆرسەتمە. ھۆكۈمەتنىڭ باجگىرلىرىغا يالغان ئېيتىپ خىيانەت قىلما. ئۇلارغا دوستانە مۇئامىلە قىل. ئۇلارمۇ ساڭا

نۇقسان - زىيان يەتكۈزمەيدۇ. ئاز - قىسقا يولغا چىقساڭمۇ ئوزۇقسىز چىقما، يول مەنزىللىرىدە، قونغان جايىڭدا پالانى ئادەم "دوستۇم" دەپ ئىشىنىپ، كەلسە - كەلمەس ئادەملەرنىڭ ئۆي - جايىدا قونما. چۈنكى، كۆپ كىشىلەرنىڭ مىلىنى ۋە جېنىنى ئاشۇنداق "دوست" لار يوقاتقاندۇر. ئەمما، دوست دەپ ئۆي - جايىدا قونغان ئادەم سودا - تىجارەت ئەھلىدىن بولسا، زىيىنى يوق.

ئەگەر سوھبەتلەشمەكچى بولساڭ، ئۈچ تۈرلۈك ئادەمنى تاللا: 1) مەرت ئادەملەر بىلەن سوھبەتداش بول. 2) مۇرۇۋۋەتلىك بۈيۈك ئادەملەر بىلەن سوھبەتداش بول. ئۇلار سېنىڭ مۇھتاجلىق ۋاقتىڭدا ياردەم كۆرسىتىدۇ. 3) كۆپنى كۆرگەن - يول باسقانلار بىلەن سوھبەتداش بول. ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن يول خەتەرلىرىدىن خاتىرجەم بولىسەن.

ئەي ئوغۇل، بىر ئىشنى ئۆزەڭ ئىشلەشنى بىلسەڭ باشقىلارغا تەكلىپ قىلىپ ئىشلەتمە. چۈنكى، زامانە ئادەملىرى سېنىڭ بىر ئىشىڭنى ئىشلىسە ئاجىز ۋە ھىيلە بىلەن ئىشلەيدۇ. سودىگەرچىلىكتە راست، توغرا سۆزلۈك، دىندار بول. چۈنكى، تىجارەتنىڭ زور سەرمايىسى — توغرا، راست سۆزلۈك ۋە توغرا ئىش قىلىشتۇر. ئېلىش - بېرىشتە تېز - تېتىك بولغىن، خەلق ئارىسىدا ياخشى نام بىلەن مەشھۇر بولغايسەن. مال ئالساڭ ئۇزاقتا، ئاستا سېتىلىدىغان مالنى ئالما. ئاز پايدا تەگسىمۇ تېز، كۆپ سېتىلىدىغان مالنى ئېلىشىڭ لازىم. چۈنكى، ئۇزاقتا، ئاز سېتىلىدىغان كۆپ پايدىلىق مالدىن تېز سېتىلىپ ئاز پايدا تېگىدىغان مال ياخشى، ئاز پايدا قىلسىمۇ تېز، كۆپ سېتىلسا يىغىلغان پايدىسى كۆپ بولىدۇ. يەنە ۋەدە بىلەن نېسىگە مال ئالما ۋە نېسى مال ساتما. چۈنكى، پايدىسى زىيانغا تەڭ كەلمەيدۇ. ئەگەر زورۇر كېلىپ ۋەدە بىلەن نېسى مال ئالساڭ - ساتساڭ ئۈچ تۈرلۈك ئادەم بىلەن مۇئامىلە قىلما: 1) ئازسەرمايىلىق ئادەم بىلەن؛ 2) تىجارەتكە يېڭى كىرىشكەن ئادەم

بىلەن؛ 3) دانىشمەن ـ دانا ئالىملار بىلەن ھەمدە قازى، مۇپـ
تىلار ۋە بۈيۈك ئادەملەر بىلەن. بۇ خىل ئادەملەر بىلەن
سودا ـ مۇئامىلە قىلىشسا پۇشايماندىن باشقا نەتىجە كورۇلمەيدۇ.
تونۇشمىغان ۋە سىناپ باقمىغان كىشىلەرنى مەسلىھەتكە قاتناشـ
تۇرما. سىنالمىغان ئادەمدىن ئىمىن بولما. بىراۋنى سىناپ كور-
گەن بولساڭ، سىناپ باقمىغان كىشى بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتمە.
چۈنكى، بىر كىشىنى سىناپ كورۇشكە كوپ ۋاقىت لازىم بولىدۇ.
دانالار ئېيتقانكى، "سىناپ كورۇلگەن شەيتان سىنالمىغان پەـ
رىشتىدىن ياخشىراق". ئەگەر بىر ئادەمنى سىناپ كورمەكچى
بولساڭ دىققەت قىلىشىڭ كېرەككى، ئۇ ئادەم ئوز ئىشلىرىدا
قانداق؟ چۈنكى، ئوزىگە پايدىسى بولمىغان ئادەمنىڭ باشقىـ
لارغا قانداق پايدىسى بولسۇن؟ تىجارەتتە نەتىنى غەنىمەت
بىل. "نەق — نىسىدىن ياخشى". "يۈز دانە توز قۇشدەك نىسىـ
دىن بىر قۇشقاچ چاغلىق نەق نەرسە ياخشى". قۇرۇقلۇق سەپىـ
رىدە ئاقچاڭ يىرىم ئاقچا پايدا كەلتۇرسە، دەريا ـ دېڭىز سەـ
پىرىدە ئون ئاقچا پايدا قىلىسىمۇ، دەريا ـ دېڭىز سەپىرىگە ماڭما.
دەريا ـ دېڭىز سەپىرى خەتەرلىكتۇر. قۇرۇقلۇق سەپىرىدە بىرەر
ھادىسىگە دۇچكېلىپ پۇل ـ مېلىڭغا زىيان يەتسىمۇ جېنىڭ
سالامەت قالىدۇ. دەريا ـ دېڭىز سەپىرىدە ھادىسە يۈز بەرسە،
مال ـ مۈلكۈڭ ھالاك بولۇپلا قالماي جېنىڭمۇ كېتىدۇ. دەريا
پادىشاغا ئوخشىتىلىدۇ: پادىشا بىر كىشىنى ئاستا ـ ئاستا ئوستۇـ
رۇپ، ئازغىنا خاتالىقى، گۇنايى ئۈچۈن يەرگە ئۇرىدۇ، ئىككىنـ
چى باش كوتىرەلمەس قىلىۋېتىدۇ. ئەي ئوغۇل، دەريا ـ دېڭىز-
لار خەتەرلىك ئىكەن، ئۇنىڭغا كىرىش ئەقىلدىن ئەمەس.
ئەمما كائىناتتىكى ئاجايىپ ـ غارايىپلارنى كورۇش ئۈچۈن،
ئومرىدە بىرەر قېتىم دەريا ـ دېڭىز بىلەن سەپەر قىلىشقىمۇ
بولىدۇ. ئۇلۇغ دانالار: "كېمىلەر بىلەن دەريا ـ دېڭىزلارغا
سەپەر قىلغىلار، تەڭرىنىڭ ئۇلۇغ قۇدرىتىنى تاماشا قىلغىلار"
دېگەن ئىدى.

ئەي ئوغۇل، ئالماق - ساتماق ۋاقتىدا يالغۇزلا ئۆز پايداڭنى كۆزلىمە، سېنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلغان كىشىمۇ پايدا كۆرسۇن. ئۆز پايداڭنى دەپ باشقا كىشىلەرگە زىيان كۆزلىمە. ئۆز پايدىسىنى كۆزلەپ باشقا كىشىلەرگە زىيان سېلىش — ئىنسانىيەتچىلىك ۋە ئىنساپ ئەمەس. ئۆز ئىشىڭنى ئۆز قولۇڭ بىلەن ئىشلە. باشقىلارنىڭ قىلىپ قويۇشىغا تاپشۇرما. سودا - تىجارەت ئىشلىرىدا ئېلىم - بېرىمنى دەپتەرگە يېزىپ قويغىن. پايدا-زىياننى تەكشۈرۈپ تۇرغىن، خىيانەت قىلىشتىن ساقلانغىن. خەلققە يوشۇرۇن ھىلە قىلما، ئاقىۋەت ئۇنىڭ زىيىنى ئۆزەڭگە قايتىدۇ. خەلققە خىيانەت ۋە ھىلە قىلغان ئادەمنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق بىر ھېكايەت بار:

بىر كىشىنىڭ كۆپلىگەن قويلىرى ۋە بىر پادىچىسى بار ئىكەن. پادىچى قويلارنى بېقىپ سۈتىنى سېغىپ، ھەر كۈنى خوجايىنىغا سۈت ئېلىپ كېلىدىكەن. خوجايىنى ئۇ سۈتكە تەڭ باراۋەر سۇ قوشۇپ ساتتۇرىدىكەن. بىچارە پادىچى خوجىسىغا نەسىھەت قىلىپ: "ئەي خوجايىن، خەلققە مۇنداق خىيانەت قىلما، بىر كۈنى بۇ قىلمىشىڭنىڭ زىيىنىنى كۆرىسەن، دەيدىكەن. لېكىن تويماس خوجايىن پادىچىنىڭ بۇ نەسىھىتىگە ئېتىۋار بەرمەيدىكەن، داۋاملىق شۇنداق قىلىۋېرىدىكەن. پادىچى تەكرار نەسىھەت قىلىپ: مۇنداق خىيانەت قىلما، خەلقنىڭ ھەققى ئاقىۋەت ساڭا ياخشىلىق كەلتۈرمەيدۇ، دېسىمۇ قوبۇل قىلمايدىكەن. قازارا كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر كېچىسى پادىچى قويلارنى بېقىپ ھەيدەپ كېلىپ قوتانغا سولاپ قويۇپ، ئۆزى بىر ئېگىز جايغا چىقىپ يېتىپتۇ. ياز پەسلى ئىكەن، كېچىدە قاتتىق يامغۇر يېغىپ، بوران بىلەن سەل - قىيان كېلىپ، قويلارنى پۈتۈنلەي ئېقىتىپ كېتىپتۇ. پادىچى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەردار بولۇپ، ئۆزىنىڭ بۇ ھادىسە گىرداۋىدىن سالامەت قالغىنىغا تەشەككۈر ئېيتىپ، شۈكرى قىلىپ خوجىسىنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. خوجايىن پادىچىنى كۆرۈپ سوراپتۇ:

AltunOq

— ھە! بۈگۈن نىمە ئۈچۈن سۈت ئېلىپ كەلمىدىڭ؟
— قويلار قىسىپ بىلەن كەتتى، — دەپتۇ پادىچى، — سۈتمۇ بىللە كەتتى.
— قويلار نىمە بولدى؟
— مەن ساڭا دىمىدىممۇ، — دەپتۇ پادىچى، — سۈتكە سۇ قوشما، خەلققە خىيانەت قىلما دەپ. مانا سۈتكە قوشقان سۇلار يىغىلىپ، سەل — قىيان بولۇپ قويلىرىڭنى ئېقىتىپ كەتتى.

شۇنىڭ بىلەن بۇ ھىلىگەر خىيانەتچى باي ئۆزىنىڭ خائىنلىقى، شۇملۇغىدىن كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلالماپتۇ. قانچىلىك ئىجتىھاتلىك بولسا، شۇنچىلىك ساپ - توغرا تۇرمۇش كەچۈرگىن. ھىلە - مىكىر قىلىشتىن ئۆزەڭنى ساقلا. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئېيتقانلىكى، "ھەركىم مىكىر - ھىلە بىلەن تىرىكچىلىك ئۆتكۈزسە پەقىرلىق، كەمبەغەلچىلىك بىلەن دۇنيادىن كېتىدۇ". كىشىنىڭ بىر قېتىم خىيانىتى ئاشكارا بولسا، خەلق ئۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ. خەلق بىلەن راست - توغرا مۇئامىلە قىلغان ئادەم مەڭگۈ ئىززەتلىك، دۆلەتلىك بولىدۇ. مۇئامىلىدە خەلققە نىسبەتەن سېخى، كەڭ قولدۇق بولغايسەن. بىر ئىشتا ۋەدە قىلساڭ، ۋەدىگە ۋاپا قىل، يالغانچى، ۋاپاسىز بولما. ئالماق - ساتماق، مۇئامىلىدە مالنى، پۇلنى قولۇڭغا تاپشۇرۇۋالماي تۇرۇپ ھوججەت بەرمە، ھوججەت ئالما. چۈنكى، كوپ كىشىلەر بىپەرۋالىق قىلىپ، مالنى قولىغا ئالماي تۇرۇپ ھوججەت بېرىپ زىيان تارتقان. ھەر يەردە ئېلىم - سېتىم قىلىشساڭ ئىشەنچىلىك بىر ئادەمنى دوست تۇتقىن. نادان - ئەقىلسىز كىشى بىلەن يولداش (سەپەرداش) بولما. ياخشى يولداش تاپماي تۇرۇپ يولغا چىقما. "يەنداش ھازىر قىلىپ ئاندىن يولغا چىق" دىگەن گەپ بار. ئەگەر بىر كىشى سېنى ياخشى ئادەم دەپ پەرەز قىلسا، سەنمۇ ئۇنىڭ ساڭا بولغان توغرا زايا قارىشىنى زايا قىلما (يامانلىق نىيىتىدە بولساڭمۇ كىشىلەر سېنى ياخشى ئادەم دەپ قارىغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەرگە يامانلىق قىلما). بىر شەھەرگە بېرىپ مال

ساتساڭ، شۇ شەھەرنىڭ مال باھاسىنى بىلمەي تۇرۇپ ساتما ۋە ئال-
ما. بىرنەرسە ئالساڭ، يارىمىسا قايتۇرۇپ بېرىش شەرتى بىلەن
ئال. تىجارەتتە ئېغىر - سالماق، سەۋرلىك بول. ئالدىراپ ئالما،
ئالدىراپ ساتما. قىممەتچىلىك ۋە قەھەتچىلىك كېلىشىنى كۈتۈپ
مال بېسىپ قويما، بۇ — ئەڭ يامان نىيەتتۇر. ئەگەر تىجارىتىڭ-
دە زىيانغا يولۇقساڭ، لايىق تەدبىر ئىزلەپ ئىشلىرىڭنى تۈزەت-
كىن، ئىسراپخورلۇق قىلما.

يىگىرمە تۆتىنچى باپ. تىببى ئىلىم ھەققىدە

ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: "ئىلىم ئىككى تۈرلۈك بو-
لىدۇ، ئۇنىڭ بىرى ھىپزى سەھھەت (تىب) ئىلمى، يەنە بىرى،
تۈرلۈك دىنلارنى بىلىش، تەتقىق قىلىش ئىلمى" دېگەن ئىدى.
بۇ يەردە تىب ئىلمى دىن ئىلمىدىن ئىلگىرى بايان قىلىندى.
چۈنكى، ئىنساننىڭ تېنى ساغلام بولمىسا، دىنىنىڭ ئىبادەتلىرى-
نىمۇ قىلىشقا قادىر بولالمايدۇ. ئىنسان ساق - سالامەت بولسا،
دىنىنىڭ ئىبادەتلىرىنى، دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى قىلالايدۇ. شۇنىڭ
ئۈچۈن تىب ئىلمى ئىلگىرى قويۇلدى. ئەگەر تەبىب بولساڭ، تىب-
نىڭ ئەسلىنى ياخشى بىلگەيسەن. تىب ئىككى قىسىم بولىدۇ:
بىرى، تىببى ئىلمى (تىب ئىلمىنىڭ نەزىرىيىسى)؛ يەنە بىرى
تىببى ئەمىلى (تىب ئىلمىنى ئەمىليەتتە قوللىنىش). بۇلارنى
ياخشى تەتقىق قىلىپ بىلىش كېرەك. چۈشىنىش لازىمكى، ئا-
دەمنىڭ بەدىنىدە بار نەرسىلەر بەدەنىنىڭ بەرپا بولۇپ تۇرۇ-
شىدىكى ئامىلدۇر، مەسىلەن، ئەقىلغا ئوخشاش. ئەگەر ئادەمنىڭ
ئەقلى يوقالسا، بەدەن ئۆز ھالىتىدە تۇرالمايدۇ، يىقىلىدۇ. يە-
نە بىرى، بەدەننىڭ قۇۋۋىتى شۇنىڭ بىلەن بولىدۇ — بۇ قاندۇر.
ئەگەر قان كەتسە بەدەن ئاجىزلىشىدۇ. يەنە بىرى جاندۇر،
جان بىلەن بەدەن ھەركەتكە كېلىدۇ، ھالەتتىن ھالەتكە يوت-

كىلىدۇ، ھەركەتلىنىدۇ. جانسىز بەدەن ھەركەت قىلمايدۇ. بۇ ماددىلار تەبىدۇر. ئەلۋەتتە ئادەم بۇ نەرسىلەرسىز تىرىك بولالمايدۇ. ئادەمدە تاشقى تەركىب بولىدۇ، ئۇ بەدەننىڭ تاشقى تەرىپىدىن پايدا ياكى زىيان قىلىدۇ، ۋاستە بىلەن بولىدۇ. مەسىلەن، بىر كىشى ئىككىنچى كىشىدىن ئىنتىقام ئېلىش قەستىدە بولسا، يالغۇز بولغاندا ئىنتىقام ئالالمايدۇ. بولۇپمۇ دۈشمىنى ئۆزىدىن كۈچلۈك بولغاندا ئىنتىقام ئېلىشقا پېتىنالمايدۇ. ئەگەر ياردەمچىسى بولسا، غەلىبە قىلىدۇ. شۇڭغا ئوخشاش بۇ ماددىلارنىڭ بىر - بىرىگە مۇۋاپىقلىششى بىلەن بەدەن ھاياتى كۈچ ھالىتىدە بەرپا بولالايدۇ.

4 خىلىت ئىنسان بەدىنىدىكى تەركىب (تۈزۈلۈش) تىندۇر. بۇنى تىب ئالىملىرى ئۇسلۇبىدا "ئىستىقسات ۋە ئاناسۇرى ئەربەئە" (ئېپتىدا بولغان ماددا) دېيىلىدۇ. ئاناسۇرى ئەربەئە — سۇ، ئوت، شامال، تۇپراقتىن ئىبارەت بولۇپ، ئىنسانىنىڭ ئېپتىدائى يارىتىلىشىدا بار ماددا دېمەكتۇر. بۇ ماددىلار ئىنسان مىجەزىگە يېقىن (مۇرەككەپ) دۇر. ئادەمدىكى مىجەز توققۇزدۇر: بىرى موتىدىل مىجەز، قالغان سەككىزى غەيرى موتىدىل (غەيرى نورمال مىجەز) دۇر. بۇ سەككىز خىل مىجەزنىڭ تۆتى يالغۇز ھالەتلىك، تۆتى مۇرەككەپ (بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتلىك) دۇر. بۇنىڭ مەنىسى شۇكى، ئادەم ئەزاسى خىلىتلار بىلەن مۇرەككەپتۇر؛ خىلىت — مىجەز بىلەن مۇرەككەپتۇر. مىجەز — ئاناسۇر (ئېلېمېنت) بىلەن مۇرەككەپتۇر. ئاناسۇر — بەدەننىڭ چوڭقۇر ماددىسىدۇر. بۇنىڭدىن سۈرەت (شەكىل) جىنسىغا تەئەللۇق بولغىنى ئۈچ تۈرلۈك بولىدۇ: 1) "قەۋا" (كۈچ)؛ 2) روھ؛ 3) پائالىيەت. قەۋا ئۈچ تۈرلۈك بولىدۇ: 1) نەپسانى (ھاياتىنىڭ زاتى)؛ 2) ھايۋانى (ئادەمنىڭ تىرىك بولۇشى)؛ 3) تەبىي. نەپسانى ھەم ئۈچ تۈرلۈك: 1) ئىدراكى كۈچ (ئادەمنىڭ بىر نەرسىنى ئىدراك قىلىشى). بۇ ئىدراكى كۈچ 5 تۈرلۈك بولىدۇ: (1) ھىسسى قۇۋۋەت؛ (2) كورۇش كۈچى؛ (3) ئاڭلاش كۈچى؛

(4) پۇراش كۆچى؛ (5) تېتىش، سلاپ - تۇتۇپ بىلىش كۆچى.

هەركەت قۇۋۋىتى شۇكى، ئۇنىڭ سانى ئادەم ئەزالىرىنىڭ تۇر سانى قانچە بولسا، شۇنچە بولىدۇ. ئىدراكىي قۇۋۋەت ئىچكى ئەزادا بولىدۇ، ئۇ خىيال، پىكىر، ئەس - يادىغا كەلتۈرۈش. هايۋانى تەبىەت ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: 1) قىلىغۇچى ۋە قوبۇل قىلغۇچى، تەبىي مىجەز تۇغدۇرغۇچى، تەربىيىلىگۈچى؛ 2) پائالىيەت ۋە نەپسانى مىجەز — مىجەزى تەبىئىنىڭ سانى باراۋىرىدە بولىدۇ. چۈنكى، روھ — قۇۋۋەتنىڭ خىزمەتكارى ۋە پائالىيەتنىڭ پەيدا بولۇش ئورنىدا بولىدۇ. پائالىيەت بولسا، قۇۋۋەتنىڭ تەسىرىدۇر. پائالىيەت — ھەممىسى بەرپا بولۇپ تۇرۇشنىڭ سانى باراۋىرىدە بولىدۇ. روھ 3 تۈرلۈك بولىدۇ: نەپسانى، هايۋانى، تەبىي. بۇنىڭغا تەۋە بولغۇچىلار بەدەننىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ، بەرپا بولۇپ تۇرۇشى، سىباتى. مەسىلەن، سېمىزلىككە ئوخشاش. بۇ، ئادەم مىجەزىنىڭ سوغاقلىقىغا تەۋەدۇر. ئورۇقلۇق — ئادەم مىجەزىنىڭ ئىسسىقلىقىغا تەۋەدۇر. ئادەم بەشەرىسى (يۈز - قىياپىتى) نىڭ تېنىنىڭ قىزىللىقى قانغا تەۋەدۇر. يۈز - قىياپىتى، تېرىنىڭ سېرىقلىقى سەپراغا تەۋەدۇر. تومۇرنىڭ ھەركىتى هايۋانى (هاياتى) قۇۋۋەتنىڭ كۈچىگە تەۋەدۇر. تومۇرنىڭ شۇك تۇرۇشى قۇۋۋىتى مۇنىپىلە (خىجىللىق، ئۈيتىش ...) گە تەۋەدۇر... بەدەننى بىر هالدىن يەنە بىر هالەتكە يۆتكەيدىغان نەرسە زورۇرى سەۋەپ دېيىلىدۇ. هاۋا، تاماق، هەركەت، شۇك تۇرۇش، ئۇخلاش، ئويغاقلىق، تەبىەتنىڭ تۇتۇلۇشى ۋە راۋانلىقى، نەپسى ناتىقەگە يۈزلىنىدىغان نەرسىلەر، غەم - قايغۇ، غەزەپ، قورقۇش قاتارلىقلار زورۇرى سەۋەپتۇر. مۇنداق دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى، يۇقۇرقى هالەتلەر ئادەمگە دۇچكېلىشتىن ساقلىنىشقا بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن ئادەمنىڭ بەدىنىگە تەسىر يېتىدۇ. بۇ نەرسىلەر نورمال بولسا، ئادەم سىھھەت بولىدۇ. ئەگەر بۇ هالەتلەر بۇزۇلسا، بە-

دەندە ئاغرىق پەيدا بولىدۇ. مەسىلەن، غايەت تولۇق ياكى ئاچلىق، كۆپ ئۇخلاش، غايەت ئۇيقۇسىزلىق، غايەت خۇشاللىق ياكى غايەت قورقۇش يۈز بەرگەندە ئادەم كېسەل بولىدۇ.

ئەي ئوغۇل، تىب ئىلمى جالىنۇس ئەسەرى شەرھىدە "16 تۇر"گە بۆلۈنىدۇ. بۇنى ئىستىقسات بابىدىن، خىلىت ئىلمىنى "16 تۇر"نىڭ ئىككىنچى ماقالىسىدىن ۋە ئوخشاش ئەزالار بايانىدىن، داگىنوز بابىدىن كورۇۋالغايسەن. يەنى تىب ئىلمىدە ماھىر بولۇشنى خالىساڭ، «كەۋنى ۋە پاسات» كىتاۋىدىكى مىجەز ئىلمىنى ئۆگەنگىن. ئەجرامى ساماۋى (ئاسمان جىسىملىرى) تەركىۋىدە ۋە ئالەمدە نىملەر بارلىقىنى ئۆگەنگىن. "قەۋا" ۋە پائالىيەت - ھەركەت ئىلمىنى "كىتاۋى نەپىس" ۋە ھىس، ھىس قىلىنغۇچى شەيئىلەر ھەققىدىكى كىتابلاردىن ئۆگەنگىن. ئەزالار ئىلمىنى «كىتابۇلھايۋان» دىن ئۆگەنگىن. سەۋەپ ۋە كېسەللىك ھەققىدىكى بىلىمنى «سىتتەئەشەرە» (16 تۇر) نىڭ بىرىنچى ماقالىسىدىن ئۆگەنگىن. بۇ كىتابلارنى ئوقۇپ تەتقىق قىلساڭ، تىب ئىلمىدە زور ئالىم بولىسەن. ئەي ئوغۇل، تىبنىڭ ئىلمىي قاراشلىرىنى بىرئاز بايان قىلدىم.

ئەمدى تىبنىڭ ئەمەلىيىتىدىن بىرئاز بايان قىلىشىم لازىم. ئىلىم ۋە ئەمەلىيەت — تەن بىلەن جانغا ئوخشاشتۇر. جان — تەنسىز بولمايدۇ، تەن — جانسىز بولمايدۇ. ئەگەر بىر كېسەلنى داۋالىماقچى بولساڭ، ئاۋال كېسەلنىڭ ياش ۋە قېرىلىرىنىڭ تائامىنى تەكشۈرۈپ كۆر. ئەگەر كېسەل قېرى ئادەم بولسا، يىمەك - ئىچمەكلىرى قانداق بولۇشى كېرەك، ئوتتۇرا ياشلىق ئادەمنىڭ تائامى قانداق بولۇشى كېرەك، ياكى كىچىك بالا بولسا قانداق تائام يېيىشى كېرەك؟ تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن، كېسەلنى داۋالاشقا كىرىشكەيسەن. كېسەلنىڭ تائامىنى ۋە كېسەلنى بىلمەي تۇرۇپ داۋالاشقا كىرىشمىگەيسەن. بىلگىنكى، كېسەل ئۈچۈن ئەسلى ئىلاج غىزادۇر. داۋالاش — ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى، كېسەلگە تائام يېگۈزۈش، ئىچۈرۈش؛ يەنە

بىرى، يىمەك - ئىچمەكنى مەنئى قىلىش. بۇ ئىشلارنى بېجىرمەي تۇرۇپ داۋالاشقا ئۆتمەسلىك كېرەك. ئالدى بىلەن تەبىب بولغۇچى كىشى كېسەلنىڭ بەدىنىدە قانچىلىك تىرۇۋەتى بار؟ كېسەل نىمە سەۋەپتىن پەيدا بولغان؟ كېسەل كىشىنىڭ مىجەزى قايسى خىلدا؟ كېسەلنى داۋالاشقا كىرىشكەن پەسىل يازمۇ، باھارمۇ؟ كۈزمۇ، قىشمۇ؟ بۇ مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشى كېرەك. ئۈنىڭدىن كېيىن كېسەلنىڭ تومۇر ھەركىتىگە قاراش لازىم. تەبىب شۇنى بىلىش لازىمكى، كېسەلنىڭ بوھران ئالامەت (بەلگە) لىرى ياخشىمۇ، يامانمۇ؟ تىبدە بوھران دەپ ئاتالغان ھالەت شۇكى، بەدەننىڭ ئەسلى تەبىئتى ئىللەت ماددىسى (كېسەل ئېلېمېنتى) بىلەن جەڭ قىلىدۇ. تەبىئەت غالىپ كەلسە، بوھران تامام بولىدۇ، ياخشىلىقتىن ئۈمىت بار. ئەگەر تەبىئەتتىن كېسەل ماددىسى (ئېلېمېنتى) غالىپ كەلسە ناقىستۇر، يەنى ياخشى ئەمەستۇر. يەنى كېسەلنى تەكشۈرگەندە كېسەلنىڭ سەۋەبىنى، مىجەزىنى، يېشىنى، كېسەل كىشىنىڭ قىلغان ئىشىنى، كېسەلنىڭ خاھىشىنى، كېسەل بولغان يېرى ۋە ئىستىمىسىنى بىر - بىرلەپ تەكشۈرگەي ۋە تەتقىق قىلغاي.

بىلىش لازىمكى، ئىسسىقتىن بولغان كېسەلگە قارىتا قانداق داۋالاش ئېلىپ بېرىش كېرەك؟ تىب قانۇنىغا مۇۋاپىق داۋالاش لازىم. بۇ ھەقتە تەپسىلى بايانات بىرىلسە ھەربابىغا بىر كىتاپ كېرەك بولىدۇ. تەبىب (دوختۇر) كېسەلخانىدا كۆپ خىزمەت قىلغان بولۇشى لازىم. ئۇ، تۈرلۈك كېسەللەرنىڭ شەكلى ۋە كەيپىياتىنى تونۇپ ئالغاي. ھەرقانداق ئاغرىقنىڭ نامىنى، شەكلىنى بىلىشى (تونۇپ ئېلىشى) لازىم. ئەگەر تەبىب كېسەلنى تونۇمىسا ۋە ئىسمى (دىئاگنوزى) نى بىلمىسە، بۇ بەكمۇ زور نادانلىقتۇر. تەبىب تىببى كىتاپلاردىن ئوقۇپ كۆرگەن، تەتقىق قىلغان نەرسىلەرنى ئۆز ئەينى بويىچە ئالدى بىلەن ئاغرىق ئادەمنىڭ ئۆزىدە كۆرەلىشى لازىم. داۋالاشتا مۇتەئەسسىپلىك قىلىپ، مەن بۇ كېسەلنى جەزمەن داۋالايمەن، دىمە. كىچىك

پېشلىق بىلەن ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ كىتابلىرى ۋە ئىلمىي تەجرىبىلىرىگە تايىنىپ ئىشلىگەيسەن. تەبىب ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن ساقلىغاي، ئۆزىنى، تېنىنى پاك تۇتقاي، خۇشبۇي يۇرگەي. كېسەل كورگەندە چىرايىنى ئوچۇق تۇتۇپ، ياخشى سوزلۇك بولغاي. كېسەلگە قۇۋۋەت بېرىپ سوزلىگەي. چۈنكى، تەبىبنىڭ كېسەل ئادەمگە مەدەت بېرىشى تەبىي هارارەت ۋە روهى كۈچ بېغىشلايدۇ.

ئەي ئوغۇل، ئېسىڭدە تۇرسۇنكى: كېسەلنى ئۇخلاپتۇ دەپ گۇمان قىلساڭ، چاقىرغىنىڭدا جاۋاپ بەرمىسە، سېنى تونۇمىسا، كوزىنى پات - پات ئېچىپ يۇمسا؛ قولىنى هەرتەرەپكە تاشلاپ ئورۇلۇپ ياتسا؛ ئەگەر بەهۇش بولسا، هەرۋاقىت قىچىرسا؛ قولىنى تاشلىسا؛ كوزىنىڭ ئىچى ئاۋالقى هالىتىدىن ئاقراق، قارىسى ئاۋالقىدىن قارىراق بولۇپ لېۋىنى يالىسا؛ يوتەلسە، بەلغەم تۇپرۇگىنى بىرنەرسىگە ئېلىپ قۇرۇتۇپ، يۇغاندا، بەلغەم - تۇپرۇكىنىڭ لاتا رەختتە ئىزى قالسا، قەي قىلسا (قۇسسا)، قۇسۇق هەر خىل رەڭدە بولسا؛ قاتتىق هەسەت، كۇندەشلىك ياكى قاتتىق غەم - قايغۇ تەسىرىدىن ئاغرىغان بولسا؛... بۇلارنىڭ هەممىسى يامان ئالامەتتۇر. داۋالىمىغىن، پايدىسى يوقتۇر. كېسەلدە يۇقىرىقىدەك ئالامەتلەر كورۇلمىسە داۋالاشتىن ۋە سىههەت تېپىشتىن ئۇمىت قىل.

ئەگەر كېسەلنىڭ هالىتىنى تەكشۇرمەكچى بولساڭ، تومۇرىنى تۇتۇپ كور. كېسەلنىڭ تومۇرى قۇۋۋەتلىك بولۇپ، بارماقلار ئاستىدىن ئوتكەنلىگى بىلىنسە قان غالىپ (ئۇستۇن) دۇر. ئەگەر تومۇر ئىنچىكە بولۇپ تېز سوقسا سەپرا ئۇستۇندۇر. ئەگەر تومۇر بارماق ئاستىدا ئىنچىكە ۋە سۇس، بەزىدە يوغان سوقسا، هوللۇك بەلغەمنىڭ ئۇستۇنلۇگى. تومۇر ئېتىلىپ قوپال سوقسا، قۇرۇقلۇق سەۋدانىڭ ئۇستۇنلۇگى. ئەگەر تومۇر چوڭ - كىچىك، ئاستا - تېز، مۇرەككەپ سوقسا دىققەت قىلىپ، قايسى تەرىپى ئۇستۇن بولسا، ئۇستۇن تەرەپكە هوكۇم قىلغايسەن. بۇ هال ماددىنىڭ

مۆرەككەپلىكى، يەنى قان، بەلغەم، سەپرا ۋە سەۋدا ئارىلاشقانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر.

تومۇر ھالىتىنى تەكشۈرۈپ بىلگەندىن كېيىن، كېسەلنىڭ سۈيدۈگىنى شىشىگە ئېلىپ تەكشۈرۈش لازىم. سۈيدۈكنىڭ رەڭگى ئاق ۋە قويۇق بولسا، قايغۇ - ھەسرەت، ئەلەمدىن بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. ئەگەر سۈيدۈكنىڭ رەڭگى ئاق ۋە سۈزۈك بولسا بەدەندىكى خىلىت (ماددا) لارنىڭ خاملىقى، پىشمىغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. ئەگەر سۈيدۈك كۆكۈش سېرىققا مايىل بولسا، ئىچىدە قارامتۇل نەرسە بولسا، ئۆچەي ئاغرىقى تەسىرىدۇر. ئەگەر سۈيدۈك سۇ يېغىغا ئوخشاش رەڭدە بولۇپ، سۈزگەندە تېگىدە سىزىقچە كۆرۈلسە، كېسەلنىڭ ۋاقتى يېقىنلاشقانلىقى (ۋاپات بولۇش) ئالامىتىدۇر. سۈيدۈكنى شىشىگە ئېلىپ تەكشۈرۈلگەندە ئۈستى سېرىق، ئاستى قارامتۇل كۆرۈنسە، كېسەل ئۆپكە ۋە تالدىن بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. ئەگەر سۈيدۈكنىڭ ئۈستىدە قارالىق بولسا، دورا قىلماسلىق لازىم. سۈيدۈكنىڭ تېگى يېشىل ياكى سېرىق بولسا، يامان ئالامەتتۇر. سۈيدۈك يېشىل ياكى سېرىق بولسا، پات سەھەت تاپىدۇ. ئەگەر كېسەل كىشى جويلۇسە، سۈيدۈگى قىزىل، قارامتۇل بولسا ياكى قان ئارىلاش بولۇپ كۆپۈگى ئۈستىدە بولسا، ئېھتىيات قىلىش لازىم. ئەگەر سۈيدۈك قارا بولۇپ ئۈستىدە قانغا ئوخشاش نەرسە بولسا، مۇنداق كېسەلگە يېقىن كەلمە (داۋالىما، ئەھمىيىتى يوق). ئەگەر سۈيدۈك رەڭگى قارا بولۇپ، ئۈستىدە كۆپۈك بولسا ياكى ئۈستىدە قانغا ئوخشاش نەرسە بولسا، ئۇ كېسەل كىشى بىلەن رازىلىشىش كېرەك. ئەگەر سۈيدۈك سېرىق بولۇپ، ئىچىدە قۇياش زەررىسىدەك نەرسىلەر بولسا، كېسەل قاندىن بولغانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. قان ئالدۇرسا پاتلا سەھەت تاپىدۇ. قان سېرىق بولۇپ ئاق سىزىقلار بولسا، كېسەل ئۇزاققا سوزۇلىدۇ. ئەگەر سۈيدۈك سېرىق بولسا، كېسەل تالدىن بولغان بولىدۇ. ئەگەر سۈيدۈك يېشىل قارامتۇل بولسا، ئىسسىتما — تىبدۇر. ئەگەر سۈيدۈك ئېقىش بولسا،

AltunOq

سىركە قۇرۇتىدەك نەرسىلەر كورۇنسە، يەللىك باۋاسىر (گىمرۇي) نىڭ ئالامىتىدۇر.

ئەي ئوغۇل، تومۇر ۋە سۈيدۈك ئالامەتلىرىنى بىلدىڭ، ئەمدى كېسەلنىڭ تۈرلىرىنى بىلىشىڭ زورۇر. كېسەلنىڭ جىنسلىرى (تۈرى) كوپ. ئەگەر كېسەلنى تونۇساڭ غىزا بىلەن داۋالاشنى قوللان. ئالدىراپ دورا بېرىشكە كىرىشمە. كېسەلگە سۇرگە بېرىشنى رەت قىلما. كېسەل ئېغىر بولسا، يەككە داۋا بىلەن داۋالاش لازىم. ھەرگىز كېسەلگە توھمەت قىلما. كېسەل كىشىنىڭ قەۋزىيەت بولۇپ قېلىشىدىن ساقلانغىن. كېسەللەر قوبۇل قىلالمايدىغان يىمەكلىك، داۋانى بۇيرۇما. زىيان قىلىدىغان نەرسىنى يىگەن بولسا، ئۇنى دەپئى قىلىدىغان داۋا قىلغىن. يەنە تەبىبنىڭ ئەڭ ياخشى ماھارىتى كېسەلنىڭ تۈپكى خاراكتېرىنى، ئۇنىڭغا مۇناسىپ دورىلارنى توغرا، ئېنىق تونۇشتۇر.

تىب ئىلمى ھەققىدە بىر ئاز سوزلىدىم، لېكىن بۇلار تېخى تىببى ئىلمىنىڭ ھەممىسى ئەمەس.

يىگىرمە بەشىنچى باپ. ئىلمى نۇجۇم (ئاسترونومىيە ئىلمى) ھەققىدە

ئەي ئوغۇل ،ئەگەر ئاسترونومىيىنى ئۆگەنمەكچى بولساڭ، دەسلەۋىدە ھىساپ ئىلمىنى (ئالگېبرا، مۇقابىلە، ئولچەم) پەنلىرىنى ئۆگىنىشكە تىرىشقىن. بۇنىڭ تۈرلىرى كوپ ۋە مۇشەققەتلىكتۇر. ئاسترونومىيە كىرىپ تىرىشىپ جاپا چەكمىگۈچە ھاسىل بولمايدۇ. ھىساپ (ئىلىم رىيازى) نى ئۆگەنمىسەڭ، ئاسترونومىيە ئىلمىدىن مەقسىدىڭنى ھاسىل قىلالمايسەن، چۈنكى، بۇ پەندە كىشى خاتا قىلماسلىق دەرىجىسىگە ئېرىشەلمەيدۇ. بۇ پەننى كوپ تەجرىبە قىلىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندا خاتالىشىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. ئاسترونومىيە ئىلمىنى ئۆگەنسەڭ، تەقۋىم (كالىن-

دار) چىقىرىشقا تىرىش. بىر يىلنىڭ ئەھكامىنى كالىندار بىلەن چىقارساڭ، خاتا قىلماسلىقىقا تىرىشىشىڭ لازىم. كالىندار تۈزەشتە ئۇستاز بولۇشۇڭ كېرەك. كالىنداردا توغرا ھوكۇم چىقارساڭ، تالەي - ئامەت توغرا كېلىدۇ. لېكىن، ئىستىخراجىڭغا (ئۇز ھوكۇمىڭگىلا) تايانما، كوپ جاپا چېكىپ توغرا ھىساپلاشنى قولغا كەلتۈر. ھەرقاچان ھىساۋىڭ توغرا بولسا، تالەيدىن ياكى تۈغۇلغۇچىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىدىن بىلىشنى خالىساڭ، يولتۇزلار ئەھۋالىنى ۋە تالەي ئىگىسى ئەھۋالىنى ھەر بىر بۇرج (پىلانىتلارنىڭ سەير قىلىش دائىرىسى) دىن، ئاي شارىنىڭ سەير دائىرىسىدىن ۋە ھەر دائىرىنىڭ مىجەزىدىن، يۇلتۇزلارنىڭ مىجەزىدىن، يۇلتۇزلار ئايغا ئۇچراشسا قانداق ئەھۋاللار يۈز بېرىشىدىن بىلىمىڭ بولۇشى لازىم.

يەنە ئۇن ئىككى ئوقنى بىلىش لازىم، ئاندىن كېيىن ئاينىڭ ئەھۋالىغا دىققەت قىل. نەس ۋە بەخت يولتۇزلىرىدىن قايسىسىغا ھاۋالە بولغانلىقىنى بىلگىن. يۇلتۇزلارنىڭ بىر - بىرىگە قارشى ئۇچرىشىشى ۋە قايتىشى، يۇلتۇزلارنىڭ بىر - بىرىگە يېقىنلىشىشى، ئۇز دائىرىسىدىن يىراق بولغان يۇلتۇز قانداق ۋە يېقىن تۇرۇشتىن يىراقلاشقان يۇلتۇز نىمە، سەير (دەۋر) قىلىشتىن خالى يۇلتۇز ۋە يارىماس ھەركەتلىك يۇلتۇز قايسى؟ بىلىشىڭ لازىم...

يىگىرمە ئالتىنچى باپ. شېئىر ۋە شائىرلىق ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئەگەر شائىر بولۇپ شېئىر ئېيتىشنى مەقسەت قىلساڭ، شېئىردا ئىشلەتكەن سوزۇڭ روشەن بولسۇن، ئۇزەڭ بىلسەڭمۇ باشقىلار بىلمەيدىغان يوشۇرۇن - مەۋھۇم سوزلەرنى ئىشلىتىشتىن ساقلان. يەنى شېئىردا بىر سوزنىڭ مەنىسىنى ئۇزەڭ بىلىپ، باشقىلار بىل-

مەيدىغان شېئىرنى سۆزلىمە. چۈنكى، سېنىڭ شېئىرىڭ باشقا
كىشىلەر ئۈچۈندۇر. ھېچقاچان شېئىرنى شائىر ئۆزى ئۈچۈن
سۆزلىمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شېئىرنىڭ مەنىسى روشەن ئېنىق بولۇشى
كېرەك. شېئىرنى ھەركىم ئوقۇشقا رىغبەتلەنسۇن. شېئىر ھامان ۋەزىن-
قاپىيىلا ئەمەس. پىكىرسىز، تەرتىپسىز ۋە سەنئەتسىز شېئىر ئېيتما.
تەجنىس، تەتبىق، زىددىيەت، ئوخشىتىش، ئىستىئارە، مەكىر، رەدىف
قاتارلىق تۈرلۈك سەنئەتلەرنى شېئىردا ئىپادە قىل. ئەمما
بۇ قائىدە - ئۇسۇللارنىڭ تەپسىلاتى ئەرۇز ئىلمى كىتابلىرىدا
بايان قىلىنغان. ئېيتقان شېئىرلىرىڭ خەلقنىڭ كۆزىگە مەرغۇپ،
دىلىغا مەھبۇب بولسۇن دېسەڭ، سۆزنى ئىستىئارە سۆزلە. لېكىن
ئىستىئارەنى مەدھىيە شېئىرلىرىدا كۆپ ئىشلەتكىن. بولۇپمۇ مەد-
ھىيىلىگەن ئادەمنىڭ كامالەت ئەھلى بولسا، ئىستىئارە ئىشلەتسەڭ
مۇۋاپىق بولىدۇ. ئەمما، شېئىردا غەزەل يازساڭ شېئىر ئوقۇغۇ-
چىلار ئۈچۈن كۆپ سەنئەتلىك بولمىسىمۇ زەرەر قىلمايدۇ. لې-
كىن غەزەلدە لېتاپەت كېرەك. قاپىيە زۆرۈر. غەزەل باشتىن - ئا-
خىر بىر قاپىيىدە بولۇشى لازىم. مەجھۇل قاپىيىدە بولمىسۇن.
كېرەك بولمىغان يەردە ئەرەبچە ۋە قىيىن سۆزلەرنى كىرگۈزۈپ
شېئىرىڭنى سوغاق ۋە چۈشىنىكسىز قىلىپ قويما. شېئىرىڭدا لى-
رىك شېئىر ئېيتساڭ، ئاشىقلارنىڭ سۈپەت ۋە ھالىغا كۆرە لېتا-
پەتلىك (نازۇك مەزمۇندا) ئېيتقىن. شېئىردا گۈزەل، ياخشى
مىساللارنى كەلتۈرگىن، ھەممە كىشىگە خۇش كۆرۈنسۇن، شېئى-
رىڭ شۆھرەت قازانسۇن. شېئىرنى ھەرگىز ئەرۇزنىڭ ئېغىر ۋە
تەبەتكە ياقماس ۋەزنىدە ئېيتما. ئېغىر ۋەزىنلىك شېئىرنى كى-
شىلەر ئوقۇشنى خالىمايدۇ. نازۇك - ھۇشيار تەبەتلىك شائىر-
لار ئېغىر ۋەزىنلىك شېئىر ئېيتمايدۇ. سەن شائىر ئىكەنسەن، ئە-
رۇز ئىلمىنى ياخشى ئۆگىنىشىڭ كېرەك. شېئىر ئىلمىدە سەنئەتلىك
بېيتلەرنى ۋە ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى ياخشى ئۆگەن. ۋاقتى
كېلىپ شائىرلار ئارىسىدا ساڭا قارىتا مۇنازىرە قىلىنسا ياكى
ئىمتىھان ئۈچۈن سوئال قويۇلسا، جاۋابىدا ئاجىزلىق ھالەتكە

چۇشۇپ قالمىغايسەن. ھەر بىر ئېيتقان شېئىرىڭ تەۋھىد ياكى نەئەت، ياكى مەدھىيە، ياكى غەزەل، ياكى ھەجۋە بولسۇن، شېئىرىڭ ئەنە شۇ تۈرلىرى مۇناسىپ ۋە مەرتىۋىسىگە لايىق بولسۇن. مەدھىيە شېئىردا قارىتىلغان زاتنىڭ ئۆزىگە مۇناسىپ بولمىغان سۈپەتلەر بىلەن مەدھىيىلىمە. ھەجۋە قىلساڭ، ئۆزىدە يوق نەرسىلەرنى يۈكلىمە. ئەگەر مۇناسىۋەتتىن تاشقىرى نەرسە سۆزلىسەڭ، سۆز (شېئىر) دە زۇلۇم قىلغان بولىسەن. بەزى سۆزلەر بولىدۇكى، كىشىلەر ئۇنى شېئىر - نەزمىدە سۆزلەشنى، نەسىردە سۆزلەشنى قەبىھ (يامان) كۆرىدۇ. مۇنداق سۆزلەرنى شېئىر، نەزم، نەسىردە سۆزلىمە. چۈنكى، نەسىر پۇقرا ئورنىدا بولسا، شېئىر پادىشا مەرتىۋىسىدەدۇر. پۇقراغا لايىق بولمىغان نەرسە پادىشاغا قانداق لايىق بولىدۇ؟ ئەگەر تۈركىي تىلدا غەزەل ئېيتساڭ ۋەزنى خۇش ۋە تەبىئەتكە يېقىملىق بولسۇن، ئاڭلىغانلارنىڭ كۆڭلى يايرىسۇن. بىراۋ ھەققىدە ئېيتساڭ، ئۇ ئادەمنىڭ مىقدارى، دەرىجىسىنى بىلىپ ئېيتقىن. ئەگەر ئۇ ئادەمنىڭ مەرتىۋىسىدىن ئاشۇرۇۋەتسەڭ مەدھىيەڭ ھەجۋە بولىدۇ. يەنى ھەر شەخسنى قانداق مەدھىيىلەش كېرەكلىكىنى بىلگىن. ئۇنىڭدا يوق سۈپەتلەرنى ئۇنىڭغا مەنسۇپ قىلما. مەسلەن، ئومرىدە پىچاق تۇتمىغان كىشىنى قىلىچ بىلەن ئارسلاننى ئۆلتۈردۈڭ دېمە. بىر كىشى ئومرىدە ئېشەككە مىنمىگەن بولسا، سەن ئۇنى ئېتىڭ دۇلدۇلدىن چاپقۇر، رەخشىڭ ئىدىركەك شىرغا ئوخشاش دېگەن سۆزلەر بىلەن مەدھىيىلىمە. بىراۋنى مەدھىيىلىمەكچى بولساڭ، قانداق مەدھىيىلەش كېرەكلىكىنى بىل ۋە مەدھىيىلەنگۈچىنىڭ ئەھۋالىغا قانداق سۆزلەرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقىغا قاراپ مەدھىيىلىگىن:

ئەي شائىر، ھىممەتسىز، غەيرەتسىز، ھەقىر (خور مىجەز) بولما، ئۆزەڭنى خورلىما. قەسىدە، شېئىرلىرىڭدا مەدھىيىلىگەن شەخسنى پەلەككە كۆتىرىپ، ئۆزەڭنى خورلاپ "مەن سېنىڭ قۇلۇڭ"، "چاكىرىڭ" دېگەندەك رەزىل سۆزلەرنى قىلما. شۇنداقلا كىشىنى

AltunOq

ھەجۋە قىلىشتىن ھەزەر قىل. ھەرقانداق كۆپتىكى سۆ تامامەن، ساپ
بولمايدۇ، ئادەمدە ئەيىپ ـ نۇقسان بولىدۇ. ئەگەر سەن بىراۋ-
نى ئەيىپلەپ ھەجۋە قىلساڭ، يەنە بىر غەيرەتلىك كىشى چى-
قىپ سېنى يەرگە ئۇرۇپ ئىنتىقام ئالىدۇ. مەرسىيە، تەۋھىد،
نەئىتلەردە قانچىلىك كۆچۈك يەتسە شۇنچە مۇبالىغە قىلساڭ
راۋادۇر. ئەي شائىر، يەنە شېرىڭدا يالغاننى سوزلىمە. گەرچە
شېردا مۇبالىغە ۋە يالغان سەنئەت بولسىمۇ، لېكىن ئولچەمگە
لايىق بولۇشى كېرەك. دوستلىرىڭ ۋە مەھبۇبىڭ ھەققىدە
مەرسىيە ئېيتىشنى ئوز مەجبۇرىيىتىم دەپ بىلگىن، خەلق سېنىڭ
دوستلىقىڭغا رىغبەتلىنىدۇ. غەزەل ۋە مەرسىيە ئېيتساڭ مەلۇم
ئۇسلۇپتا ئېيتقايسەن. مەدھىيە ۋە ھەجۋىنى بىر ئۇسلۇپتا ئېيت-
مىغايسەن. يەنى غەزەل ۋە مەرسىيىلەر بىر ـ بىرىنىڭ ئەك-
سىدۇر. مەدھىيە ۋە ھەجۋە ھەم بىر ـ بىرىنىڭ ئەكسىدۇر. مە-
سىلەن، بىر كىشى ھايات ئىكەن، ئۇنىڭ ھوسنىنىڭ كامال تاپقان-
لىقىنى مەدھىيىلىسەڭ، ۋاپاتىدىن كېيىن ئېيتقايسەن. ئەگەر كوڭۈللەر-
گە ئەسەرلىك سوزلەرنى شېرىڭدا ئىشلەتمەكچى ئىكەنسەن، ئوز سو-
زۈڭنى ئىشلەتكىن، باشقا شائىرلارنىڭ سوزىنى قەرز ئېلىپ
ئىشلەتمە. يەنى ھەر بىر سوزنى ئوز پىكرىڭدىن چىقىرىپ سوز-
لىگىن. باشقا ئەدىپ ـ شائىرلارنىڭ سوزىنى ئوغرىلىما. چۈنكى،
باشقىلارنىڭ سوزىدىن سوز، مەزمۇن ئالماي ئادەتلەنسەڭ، تەبى-
ئىتىڭ كۆشادە، زېھنىڭ ئۈستۈن بولىدۇ، سوز مەيدانى ساكا
كەڭ بولىدۇ. ھەرقاچان ۋەزنىلىك، سەنئەتلىك شېر ئېيتىشقا قۇدرەت
تاپساڭ، ھەر لۇغەت (تىل) نىڭ مەنىلىرىنى بىلىپ، مەقسەتىڭدەك
ئورۇنغا كەلتۈرۈپ ئىشلەت. ئەگەر بىر تىلنىڭ مەنىسىنى ئېنىق
بىلمەي تۇرۇپ ئوزەڭچە بىرىنىمگە بېغىشلاپ ئىشلەتسەڭ، ئۇ-
نىڭ مەنىسى باشقا بولسا، خەلق ۋە ئەدىپ ـ شائىرلار ئىچى-
دە سېنىڭ ئورۇن ۋە قەدىر ـ قىممىتىڭ قالمايدۇ. شېىردا
پەن، سەنئەتلەرنى ئىشلىتىشكە قادىر بولساڭ، ئىلمىي ئەرۇز بەھ-
رىلىرى ۋە ۋەزنىلىرىنى تولۇق بىلىشىڭ تەلەپ قىلىنىدۇ. شېىردا

ياك سوز، مەزمۇنلارنى ئاڭلساڭ، ساڭا ئۇ خوش كەلسە ۋە شۇ
سوز، مەزمۇنلارنى ئىشلەتمەكچى بولساڭ، ئوز ئەينى بىلەن ئىش-
لەتمە. ئۇنىڭغا باشقا سۈرەت، شەكىل بېرىپ ئىشلىتىشىڭ لازىم.
باشقىلارنىڭ سوزى ئىكەنلىكى مەلۇم بولمىسۇن. مەسىلەن، بىر
مەزمۇننى مەدھىيىدە كورسەتسەڭ، ئۇنى ھەجۋىدە كەلتۈرگىن.
ھەجۋىدە ئاڭلىغاننى مەدھىيىدە كەلتۈرگىن. غەزەللىرىڭدىكىنى مەر-
سىيىدە، مەرسىيىدىكى مەزمۇننى غەزەلدە ئىشلەتكىن.

ئەي ئوغۇل، ئەگەر بىر كىشىنى مەدھىيلەشكە بارساڭ، ئەس-
كى كىيىم بىلەن بارما. يۈزۈڭ ئوچۇق، كىيىملىرىڭ پاكىز، خا-
تىرىڭ خوش بولسۇن، تاكى ئۇ يەردە خوشاللىق بەخش بول-
غاي. ئەگەر مەدھىيە ئوقۇشقا باشلىساڭ، رىيا قىلىۋچىلار ھالى-
تىدە بولما. سوزلەيدىغان سوزلىرىڭ يادلانغان بولۇش بىلەن
بىللە مەدھىيە مەجلىسىدە ھىكايەت ئورنىدا سوزلىگەيسەن.

يىگىرمە يەتتىنچى باپ. مۇزىكىچى ۋە غەزەلخانلارنىڭ قائىدىلىرى ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، ئەگەر مۇزىكىچى ۋە ناخشىچىلىقنى ھەۋەس قى-
لىپ ئۆگەنسەڭ، خۇش خۇلۇق ۋە خۇش تەبىئەتلىك بولغايسەن.
دائىم تاتلىق سوزلۈك بولغايسەن. مۇزىكىچى ۋە ناخشىچىلار
گەرچە ئەر بولسىمۇ، ئەمما بارلىق ھەركەتلىرى ”زەنانە“ (ئايال-
لارچە سىلىق - مۇلايىم) بولۇش كېرەك. نەغمە سوھبىتىگە كىر-
سەڭ يەڭگىل - لەرزان ئاۋاز بىلەن، يەنى يەڭگىل كۈي بىلەن
باشلا. ئەگەر ئېغىر كۈيلۈك بولسا، مەجلىستە ئولتۇرغانلارنىڭ
تەبىئىتى - مىجەزى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن بىرىگە خوشى
كەلسە، يەنە بىرىگە خوشى كەلمەيدۇ. مۇزىكا ئۇستازلىرى بۇ
جەھەتتە بىر تەرتىپ بەلگىلىگەن: تۈرلۈك تەبىئەتتىكى ئادەملەر
بىر يەرگە يىغىلسا، ھەممىسىگە خوش كەلسۇن ئۈچۈن دەسلەپتە

چېلىنىدىغان ساز خۇسرۇۋانە (شاھانە) يېنىك - لەرزان پەدىدە ئىجات قىلىنغان ئىدى. كېيىنرەك يېنىك ۋە ئېغىر پەدىلەر ئىجات قىلىندى. بۇ پەدىلەر ھەر كىشىنىڭ تەبىئىتىگە مۇۋاپىق كەلگەن. يەنە مۇزىكىدا ئالىملىرى شېرىن لېتاپەتلىك (نازۇك - لىرىك مەزمۇنلۇق) ۋە ۋەزنى يېنىك، زىل ئاۋازلىق بىر كۈي كەشىپ قىلدى. ئۇنى "كوكۇل ئاچقۇچى" دەپ ئاتىدى. يەنە بىر كۈينى قېرى كىشىلەر ئۈچۈن ئىجات قىلىپ، ئۇنىڭغا "ئاھ" دەپ ئات قويدى. بۇ كۈينى قېرىلار ۋە دىلى تەسىرلىك، پىغانلىق ئادەملەر ياخشى كورۇپ ئاڭلايدۇ. يەنە توردىكى ھەممە ئادەم قېرى ۋە دىلى تەسىرلىك ئەمەس. شۇڭا، يىگىتلەر ئۈچۈن بىر كۈي كەشىپ قىلدى. بۇ كۈيگە شېرىلىرى يېنىك ۋەزنىلىك مۇقام تەييارلاپ، "يېنىك مۇقام" دەپ ئات قويدى. ھەر بىر كۈي مۇقامدىن كېيىن يېنىك كۈي، يەنى تەرز (تەز)، سىلىق كۈينى چېلىش لازىم. شۇنداق ئوينالغان مۇزىكا ۋە ئېيتىلغان ناخشىلار قېرىلار ۋە يىگىتلەرگە ھوزۇر بېغىشلايدۇ. كىچىك بالىلار ۋە ئاياللارغا يېنىك - نازۇكراق، لەرزان كۈينى چېلىش بىلەن بىر ئاز ئويۇن - چاخچاق، قىزىق ناخشىلارنى ئېيتىشنى ئىجات قىلدى. چۈنكى باللار ۋە ئايالارنىڭ تەبىئىتى شۇنى ياخشى كورىدۇ ۋە ھوزۇرلۇق ھاسىل قىلىدۇ. مۇزىكىچى، ناخشىچى بىر سوھبەت (ئولتۇرۇش) قا كىرسە، بىر ئېغىز ئاھاڭ ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن يېنىك ئاھاڭنى ئورۇنلاش لازىم. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرا ھال بىر كۈينى ئورۇنلاش لازىم. مۇنداق ئوينالسا، قېرىلار، ياشلار بەھرىمەن بولىدۇ. ئەمما بۇ ئاھاڭلاردىن باللار ۋە ياش قىزلار راھەت - لەززەتلىنەلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ تەبىئىتى توۋەن، پەمى ئاجىزدۇر. ياش باللار ۋە ياش قىزلار ئۈچۈن ئۇستازلار يېنىك كۈي، ئاستا ئاۋازلىق كۈيلەرنى ئىجات قىلغان.

ئەي ئوغۇل، مۇزىكا ئۇسۇلى ۋە چالغۇ ئويۇنلىرىدىن ھەم خەۋەردار بولۇشۇڭ كېرەك. چۈنكى، تۈرلۈك مىللەت كىشىلىرى

ۋە تۇرلۇك تەبىقىلەرنىڭ ئولتۇرۇشلىرى، يىغىلىشلىرىغا كىرسەڭ،
سىنىڭ نەغمەگىدىن ھىممە ئادەم بەھرىمەن بولسۇن. مۇزىكا ـ
نەغمە ئارىسىدا قىسقا ھىكايىلەرنى سوزلەشنى ئۆگىنىپ، ھىكا-
يەتلەرنى يادلاپ ئالغايسەن. مۇزىكا چېلىپ چارچىغاندا ھىكايە
سوزلەش بىلەن بىرئاز راھەتلىنىسەن. ناخشا، شېئىر ئېيتىشلاردا
ئوزەڭنىڭ شېئىرى بولسا، يالغۇز ئوز شېئىرىڭنى ئېيتىشقىلا مەش-
غۇل بولما. باشقا شائىرلارنىڭ شېئىرىنىمۇ ئېيتىشىڭ كېرەك.
چۈنكى، ئوز شېئىرىڭ ئوزەڭگە خوش كەلگەن بىلەن باشقىلارغا
خوش كەلمەيدۇ. مۇنداق ھالەتتە مەجلىس (ئولتۇرۇش) ئەھلىگە
ئېغىر كېلىسەن. ئەگەر دامكا ـ شاخمات ئويۇنلىرىنى بىلسەڭ،
مەجلىستە بەزى كىشلەر دامكا ـ شاخمات بىلەن مەشغۇل بولسا،
سەنمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ سازىڭنى قويۇپ دامكا ـ شاخمات ئوي-
ناشقا قاتناش. چۈنكى، سېنى ئولتۇرۇشقا قاتناشقانلار ۋە سا-
ھىپخان سازەندىلىككە تەكلىپ قىلغان، قىمارۋازلىققا چاقىرغان
ئەمەس. مۇزىكىدىن بىلگەنلىرىڭنى خەلقنىڭ ئىرادىسىگە دىققەت
قىلمايلا مەجلىستە ئوتتۇرىغا قويۇۋەرمە. خەلققە ياقماي سوغاقچى-
لىق ۋە لەززەتسىزلىك كېلىپ چىقىشتىن ساقلان. ھەرقانداق
شېئىر ـ غەزەل ئۆگەنسەڭ، ۋەزنىسىز ۋە ئۇسۇلسىز (ئەسلىسىز)
ئۆگەنمە. تىلىڭنى، ئاۋازىڭنى سازىڭغا تەڭكەش قىلىپ ئېيت-
قايسەن. شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، سازەندىنىڭ قولى
بىر تەرەپتە، ئاغزى بىر تەرەپتە بولۇپ قالماسلىق كېرەك. ئە-
گەر دىققەت قىلماي ياكى بىلمەي قولى بىر تەرەپتە، ئاغزى بىر
تەرەپتە ساز چېلىپ ـ ناخشا ئېيتىلسا، سازەندە ۋە ناخشىچى
ئۈچۈن بۇنىڭدىن ئارتۇق ئەيىپ بولمايدۇ. ھەر بىر مەنادا ساز
ۋە ناخشا ئېيتىشىڭ لازىم. مەسىلەن، بەزىدە گۈزەللەرنىڭ ھۆس-
نى ـ خۇلقىغا ئائىت شېئىر بىلەن ناخشا ئېيتساڭ، بەزىدە مەھبۇپ
ۋىسالىغا ئۈمىت باغلاش شېئىرىنى، بەزىدە پىراق، جۇدالىق ھەق-
قىدە، بەزىدە مەھبۇپنىڭ ۋاپاسىغا ئائىت شېئىرنى، بەزىدە مەھ-
بۇپ ـ گۈزەللەرنىڭ جاپاسىنى كۈيلەيدىغان شېئىر ـ بېيىتلەرنى

AltunOq

كەلتۈرگەيسەن. سېنىڭ سوھبەت، مۇزىكا، ناخشا مەجلىسىڭگە قاتناشقانلار تەسىرات ئالسۇن. بەزىدە پۈرقەتنامە (جۇدالىق)، بەزىدە مەھبۇپ ۋىسالىغا يېتىشتىن خوش خەۋەر، بەزىدە ئىتاپ (كايىشلىق)، رەت قىلىش، بەزىدە قوبۇل قىلىش، خوشاللىق ۋە بەزىدە شىكايەتلەر مەزمۇن قىلىنغان شېئىرلارنى ئوقۇشۇڭ كېرەك، شۇنداق شېئىرلارنى يادلاپ ئېلىشىڭ زورۇر. ھەرقايسىسىنى ۋاقتىدا قاراپ ئوقۇغايسەن. يەنە ھەرقايسى پەسىلدە نىمە ئوقۇش كېرەك ۋە قانداق مۇزىكا چېلىنىش كېرەك؟ بىلىۋېلىشىڭ لازىم. مەسىلەن، ياز ۋاقتىدا يازغا مۇناسىپ شېئىر ئېيتىش كېرەك. ئولتۇرۇشقا قاتناشقان ئادەملەرنىڭ تەبئىتىگە مۇۋاپىق ۋە يىل، مەۋسۇم - پەسىللەرگە مۇۋاپىق شېئىرلارنى ئېيتمىساڭ، شۇنداق مۇزىكا چالمىساڭ ھەرقانچە ئۇستا بولساڭمۇ خەلىققە لايىقلاشمىغانلىقىڭ ئۈچۈن ماھىر مۇزىكانت ۋە ماھىر ناخشىچىلىق دائىرىسىدىن چىقىپ كەتكەن بولىسەن. ھەرقانداق سوھبەت - ئولتۇرۇشقا بارساڭ مەجلىس ئەھلىگە دىققەت قىل. ئەگەر مەجلىستە ئالاھىدە ئادەملەر بولۇپ، مۇزىكا ۋە مۇقامدىن خەۋەردار كىشىلەر بولسا، خۇش ناۋا ۋە يېقىملىق ئاھاڭ، تەرتىپلىك مۇقاملارنى ئېيتىش زورۇر. ئەگەر ئاۋام (ئامما) ۋە تۈرلۈك ئادەملەر بولسا، ھەزلىيات (ئويۇن - كۈلكىلىك) ۋە گۈزەللىك، مەي - ئىچكۈلۈك توغرىسىدىكى شېئىر - بېيىتلەرنى ئوقۇپ، مەجلىس ئەھلىنىڭ تەبئىتىگە مۇناسىپ ھوزۇر - پەيز بەخش ئېتىشىڭ كېرەك. لېكىن ئەدەپ - ئەخلاق دائىرىسىدىن چىقماسلىق كېرەك. ئەگەر ئۇ مەجلىستە ئەمەلدار، ھەربى، سىياسى ئادەملەر بولسا، رۇبائىلار ۋە باتۇرلۇققا دالالەت قىلىدىغان شېئىر - بېيىتلارنى ئىجرا قىلىش لازىم. شاراپ - ئىچكۈلۈك مەجلىسلىرىگە بارمىغايسەن، مۇبادا ئىلاج يوقلۇقتىن بېرىپ قالساڭ، مەجلىس ئەھلى مەس بولسا، ھەر بىرسىنىڭ تەبئىتىنى - بىلىپ، مۇناسىپ - مۇۋاپىق سوزلىگەيسەن. چۈنكى، ئۇ مەسلەر ھاياسىزلىق قىلىپ سېنى شەرمەندە قىلمىغاي.

دېمەك، مۇترىپ - مۇزىكانت، ناخشىچىنىڭ ئەڭ بۈيۈك ماھارى-

تى مەجلىس ئەھلىگە قاراپ، ئۇلارنىڭ تەبىئىتىنى بىلىپ، ساپا (خوشاللىق - پەيز) بەخش ئېتىشتۇر. مۇزىكانت، ناخشىچى مەجلىس - ئولتۇرۇشلاردا بولغاندا ھاراق - شاراپ ئىچمەسلىك لازىم. چۈنكى، ئۇنىڭ مەجلىس - سوھبەت ئولتۇرۇشلارغا تەكلىپ قىلىنىشى ئۆز ھۆرمىتىنى ساقلاپ، مەجلىس ئەھلىنى خوشال قىلىپ، خەلق ئارىسىدا نام - ئابروي قازىنىشقا سەۋەپتۇر، ھاراق - شاراپ ئىچىشكە چاقىرىلغان ئەمەس. ئەگەر مەجلىس ئەھلىنى خوشال قىلىپ پەيز - ساپا بەخش قىلالمىسا (شاراپ ئىچىپ مەس بولۇۋېلىپ خەلقنىڭ كۆڭلىگە كۈدۈرەت - تۇتۇقلۇق ۋە رەنجىش پەيدا قىلسا)، ئاممىنىڭ نەزەر ئېتىۋارىدىن يىراقلىشىپ، كېرەكسىز ئادەمگە ئايلىنىدۇ. ئەگەر مەجلىستە بىرەر كىشى سېنى مۇزىكىدا مەدھىيىلىسە بۇنىڭغا كۆپ تاۋازۇ (كەمتەرلىك) كۆرسىتىپ، ئاما خالىغان نەغمە - مۇزىكا، كۈيلەرنى ئادا قىلغايسەن. سېنى كۆرمىگەن ئادەملەرمۇ ساڭا رەھمەت ئېيتىپ ھۆرمەت - ئابرويۇڭ تارتىدۇ. ئەگەر سېنىڭ نەغمە - مۇزىكىلىرىڭنى مەس ئادەملەر مەنىستىمەي، ياراتماي ۋاقىراشسا، ئېغىرلىق - سالماقلىق بىلەن سەۋرى قىلغايسەن. خاپا بولمىغايسەن. مۇزىكانتنىڭ بىر ماھارىتى ئەقىلدىن ئازغان مەسلەرنىڭ جەۋرى - جاپاسىغا سەۋرى قىلىش. يەنە بىر ماھارىتى شۇكى، مۇزىكانت ۋە ناخشىچىلار "گاس، كور ۋە تىلسىز بولغاي". مەجلىس، ئولتۇرۇشلاردا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى تاشقىرى چىقىپ سوزلەپ يۈرمىگەي. بۇ خىل خۇسۇسىيەتلىك مۇزىكانت، ناخشىچى ھەممە كىشىلەرنىڭ ئالدىدا قوبۇللۇق ۋە مەدھىيىلەشكە سازاۋەر بولىدۇ.

يىگىرمە سەككىزىنچى باپ. دېخانچىلىق ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، دېخان بولساڭ، دېخانچىلىق ئىشلىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئىلمىي - سانائەتلىرىنى بىلىشىڭ لازىم. جۈملىدىن دېخانچى-

لىقنىڭ پەسلى ـ ۋاقتىنى ياخشى بىلىشىڭ زورۇر. ھەر نەرسە تېرىدىساڭ ۋاقتىنى ئۆتكۈزمە، كېيىنگە سۇرمە. زىرائەتنى ئون كۈن ئىلگىرى تېرىغىنىڭ ياخشى. ھەرقاچان دېخانچىلىق سايمانلىرى — سوقا (بوقۇسا) ـ ساپانلىرىڭ ياراملىق، تۈزۈك بولسۇن. ئات، ئو-كۈزلىرىڭنى ياخشى ئاسرىغىن. سېمىز، ئوبدان باقىن، ئىشقا يا-راملىق بولسۇن. ئات، ئوكۈزلىرىڭگە بوغۇز بېرىپ باقىن ھەم-دە ئات، ئوكۈزلەرنىڭمۇ ياخشىسىنى ئال. ھەرقاچان ئىككى ـ ئۈچ ئات ياكى ئوكۈزۈڭ ھازىر تۇرسۇن. يەم ـ خەشەك، بوغۇز-لىرىنى مول، توق بېرىپ باقىن. مۇبادا كۈتۈلمىگەندە بىرى ئاغرىپ قالسا، يەنە بىرىنى ئىشلەتكەيسەن. دېخانچىلىقتا كېرەك بولىدىغان بارلىق نەرسىلىرىڭ ئامبىرىڭدا نەق ـ تەييار تۇرسۇن. دېخانچىلىق پەسلى — تېرىقچىلىق ۋاقتى يېتىپ كەلگەندە تەييار-لىقسىز تەمترەپ قالما، دېخانچىلىق ئىشلىرىڭ ئارقىدا قالمىسۇن. بۇ يىلقى دېخانچىلىق ئىشلىرىڭنى ئىشلەپ بولساڭ، يازلىق، كۈزلۈك مەھسۇلاتلىرىڭنى يىغىپ بولساڭ، ۋاقتىنى بوش كەتكۈز-مەي كېلەر يىللىق دېخانچىلىق ئۈچۈن يەر، ئوزۇق ۋە ئەس-ۋاپلارنى تەييارلاشقا كىرىشكەيسەن، يەرنى تۈزلەپ تېرىغايسەن. شۇندىلا زىرائەت تەكشى ئۈنۈپ، مەھسۇلات كوپ بولىدۇ. مولچى-لىق بىلەن راھەت كورىسەن. ئومۇمەن دېخانچىلىق ئىشلىرىنى ھەر تەرەپلىمە ئويلاپ بىر ـ بىرىگە راۋان ئۇلاپ ئورۇنلاشتۇرغىن.

دېخان بولساڭ ياخشى ھويلارنى، سېيىرلارنى ئاسراپ بېقىشىڭ لازىم. ئەگەر دېخانچىلىق ئىشلىرىغا قوشۇپ كىيىم، دوپپا، تۇماق، ئاياق كىيىملىرىنى تىكىش ... قاتارلىق ھۈنەرلەرنى ئۆگىنىشنى خالىساڭ، ئوبدان ئۆگىنىپ تېز ئىشلەيدىغان، پىشىق قوللۇق، ساپ ـ پاك نىيەتلىك بولۇپ، كىشىلەرنىڭ تەلىۋى ـ ئارزۇسى بويىچە ئىشلەپ بەرگەيسەن. ياخشى ئىشلەپ بەرگىنىڭ ئۈچۈن خەلق سېنى مەدھىيىلىسۇن، ساڭا ئىش بۇيرۇغۇچىلار كوپ بول-سۇن. ھەرقاچان خەلققە ئىشلەپ بەرگەن ئىشلىرىڭ ئەلا، ياخشى بولسۇن. ئىش ھەققىنى كوپ تەلەپ قىلىپ خەلقنى نەپرەتلەن-

دۇرمە، خەلقنى ئۆزەڭدىن سەسكەندۈرمە. ياخشى ئىشلەپ بېرىپ، ئىنساپ بىلەن ئىش ھەققى ئالساڭ، خېرىدارلىرىڭ كۆپ، رىزقىڭ مول بولىدۇ. ئاز پايدا، ئاز ئىش ھەققىگە قانائەت قىلساڭ، خەلق سەن بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا خۇشتار بولىدۇ. شۇنىڭدەك يەنە ساڭا ئىش ئېلىپ كەلگەن كىشىلەرگە ياخشى مۇئامىلە قىلغىن، ئۇچۇق يۈزلۈك بولۇپ، خەلقنى قېرىندىشىم دەپ بىلگەن ھالدا مۇئامىلە قىلغىن، كەمتەر بول. خەلق بىلەن مۇئامىلىدە ساپ دىل، توغرا، ئىنساپلىق بولۇپ ھەرگىز يالغان سۆزلىمە، بېخىللىق، تەكەببۇرلۇق قىلما. باشقىلار سەندىن ھۈنەر ئۆگىنىشنى تەلەپ قىلسا، ئۆگىتىپ قوي، دېخانچىلىق ئىلمى ۋە ھۈنەر-سەنئەتتە سەندىن ئۈستۈن بولغان كىشىلەرگە كەمتەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىپ تاۋازۇ كۆرسەت، ئۆگىنىۋېلىشقا ئىجتىھات قىل، تەكەببۇرلۇق قىلما. ئاجىز، غېرىبلارغا ياخشىلىق كۆرسەت، ئۇلاردىن پايدا ئالىمەن دېمە. ئۆز ۋەتىنىڭگە، ھۆكۈمىتىڭگە خائىنلىق قىلما. ئەمەلدارلار ـ ھەربىي مەنسەپدارلار ۋە ئەسكەرلەرگە ئارىلاشما. جامائەت ۋە ئەھلى ـ ئاياللىڭغا بىر نىيەتلىك، بىر كۆڭۈللۈك مۇئامىلە قىل، ئىككى كۆڭۈللۈك بولما. يولداشلىرىڭغا خىيانەت، ساختىلىق قىلما. رىيا سۆزلەش① تىن ساقلانغىن. يالغان ئىشلار ئۈچۈن قەسەمىيات قىلما. ئىككى يۈزلىملىك، مۇناپىقلىقتىن ھەزەر قىل. ھەرقاچان بىر دىللىق ـ بىر تىللىق (دىلىڭدا نېمە بولسا، تىلىڭدا شۇنى سۆزلە). كىشىلەرنىڭ ئالدىدا بىر خىل، ئارقىسىدا بىر خىل بولما. ئېلىم ـ بېرىم مۇئامىلىسىدە قاتتىقلىق قىلما. ئەگەر بىر كەمبەغەل ئادەم ساڭا قەرزدار بولۇپ قالسا، ئۇنى قىستاپ، قورقىتىپ تەلەپ قىلما. قاتتىق ـ ئاچچىق سۆز ئېلىپ كۆڭلىنى رەنجىتمە. ھەركىم بۇ پەزىلەتلەرگە رىئايە قىلسا، خەلق ئارىسىدا ھۆرمەتلىك بولغاي.

---

① رىيا سۆز ـــ دىلىدا باشقا نىيەتلىك بولسىمۇ، ئاغزىدا يالغانچىلىق قىلىپ، كىشىلەرنى ماختاش، قىلالمايدىغان ئىشنى قىلىمەن، دەپ يالغان ۋەدە قىلىش.

AltunOq

يىگىرمە توققۇزىنچى باپ. جاۋانمەرتلىك ھەققىدە

ئەي ئوغۇل، جاۋانمەرتلىك دىگەن نىمە؟ ئادەمدە ئۈچ سۈپەت بولىدۇ، جاۋانمەرتلىك شۇ سۈپەتلەردىن تۇغۇلىدۇ. بارلىق خەلق شۇ سۈپەتلەر بىلەن ئىپتىخارلىنىدۇ، ماختىنىدۇ. ھەر بىر ئادەمدە بۇ ئۈچ سۈپەت بولسىمۇ، ئۇنى ئىجرا قىلغۇچىلار ئاز تېپىلىدۇ. بۇ سۈپەتلەر: 1) ئەقىل ۋە ئەمەلىيەت؛ 2) توغرىلىق ۋە راستلىق؛ 3) مۇرۇۋۋەتلىك. بۇ ئۈچ سۈپەتنىڭ سەرمايىسى ۋە ئۇلۇغى ئەقىلدۇر. ھەممە ئادەم دەئۋا قىلىدۇكى، بۇ ئۈچ سۈپەت مەندە بار، دەپ ئەمما ھەقىقەت نەزىرى بىلەن قارىساڭ، ئەمەلىيەتتە ئۈچ سۈپەت ھەركىمدە ئۆز ھالىغا يارىشا بولسىمۇ، لېكىن، بەزىسى ئۇنى پۈتۈن ئىجرا قىلىشقا قادىر، بەزىسى پۈتۈن ئىجرا قىلىشقا قادىر ئەمەس، ئۇنىڭغا خىلاپ ھەركەتتە بولىدۇ. ئۇنىڭ ھىكمىتى شۇكى، تەڭرى ئادەم بەدىنىنى بىر مەجمۇئە (يىغىندا) غا ئوخشاش يارىتىپ، جاھاندا كۆرۈنگەن تۈرلۈك نەرسىلەرنى ئادەم ئەۋلادىنىڭ بەدىنىدە پەيدا قىلغان. ئۇنىڭغا قارىتا ئىنساننى "ئومۇمى ئالەم" دېيىشكە بولىدۇ، ئالەمنىڭ بىر قىسمى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. كۆرمەمسەنكى، ئالەمدە نىمە بولسا، ئادەمدە شۇ نەرسىلەر بار: ئالەمدە بولغان تەبىئەت ماددىلىرى، مەسىلەن، ئىسسىق، سوغاق، قۇرۇق، ھۆللۈك ئادەملەر بار. يەنە ئادەم ئاسمانغا ئوخشاش بىر ھالدىن يەنە بىر ھالغا ئۆزگىرىدۇ. ئاسماندا يۇلتۇزلار بولسا، ئادەمدىمۇ يۇلتۇزغا ئوخشاش ئىككى كوز بار. "ئاناسىر ئەربەئە"، يەنى سۇ، ئوت، شامال، تۇپراق ماددىلىرىمۇ ئادەمدە بار. بۇ ماددىلارنىڭ تەسىرى بولغان سەپرا، بەلغەم، قان، سەۋدا ئېلېمېنتلىرى بار. سوزنىڭ قىسقىسى ئىنسان ۋۇجۇدىنىڭ ماددىسى ئادەمنىڭ سۈرىتى، ھاياتى زاتى، ئەقلى — بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز ئورنىدا بىر ئالەمدۇر. ئادەمنىڭ تۇ-

زۇلۇشى بۇ ئالەملەردىن بىرىكىپ بەرپا بولغان. ئەمما تەگرى بۇ بارلىق ۋۇجۇتنى بىر-بىرىگە باغلىق قىلدى، بىر-بىردىن ئايرىلمايدىغان ۋە ئايرىلسا ئىنساننىڭ ھاياتى بەرپا بولمايدىغان قىلدى. كورۇپ تۇرۇپسەنكى، بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئايرىم-ئايرىم جەۋھەر ۋە باشقا تەبىئەتتۇر. ئەمما، بۇلار جىنسىيەت بىلەن بىر-بىرىگە باغلىقتۇر. بىر-بىرىگە قارىمۇ-قارشىلىقى ياكى مۇناسىۋەتسىز ئىكەنلىكى بىلىنمەيدۇ. مەسىلەن، ئوت — سۇ بىلەن قارىمۇ-قارشى ماددىدۇر، ھاۋا (شامال) تۇپراق بىلەن قارىمۇ-قارشىدۇر. ئۇنىڭ تەبىئىتىدىكى ئورنىمۇ شۇنداق. ئوت — ئىسسىق ۋە قۇرۇقتۇر، يەنى قۇرۇق ئىسسىقتۇر. سۇ — ھول سوغاقتۇر. ھاۋا (شامال) ئىسسىق ھولدۇر. تۇپراق — سوغاق قۇرۇقتۇر. تەگرى بۇ بىر-بىرىگە قارىمۇ-قارشى تۆت نەرسىنى بىر يەرگە توپلاپ، ئۇنىڭدىن تەبىئەت تۈزمەكنى ئىرادە قىلىپ، تۇپراقنى ئوت بىلەن سۇنىڭ ئارىلىقىدا ۋاستە قىلدى. قۇرۇقلۇق سەۋىۋى بىلەن ئوتقا مايىل بولۇپ، سوغاقلىق سەۋىۋى بىلەن سۇغا مايىل بولۇپ، تۇپراق ۋاستىسى بىلەن بىر-بىرىگە باغلىنىش ھاسىل قىلىدى. بۇلار پەلەككە ئۇلىشىپ مۇناسىۋەت ھاسىل قىلدى. تۇپراق — قۇرۇقلۇغى بىلەن ئوتقا، سوغاقلىقى بىلەن سۇغا باغلاندى. سۇ — سوغاقلىقى بىلەن تۇپراققا، ھوللۇگى بىلەن ھاۋاغا باغلاندى. ھاۋا — ھوللۇگى بىلەن سۇغا، ئىسسىقلىقى بىلەن ئوتقا باغلاندى. ئوت — ئەسلى ماددىسىنىڭ يېنىكلىگى بىلەن قۇياشقا باغلاندى. قۇياش — يۇلتۇزلار ۋە پەلەكلەرنىڭ پادىشاھىدۇر. قۇياش يۇكسەك ساپلىقى بىلەن نۇرغا باغلاندى. چۈنكى، قۇياش تۆت ئېلېمېنتتىن بولماي، مۇستەقىل بىر ماددىدۇر. قۇياشنى بەشىنچى بىر "ئۇنسۇر" دېيىلىدۇ. ئۇ، بىر جەۋھەرگە باغلاندى. جەۋھەر — سۈرەتكە، سۈرەت — نەپس (شەيئىنىڭ زاتى) غا ۋە نەپس — ئەقىلغە باغلاندى. بۇلارنىڭ ھەممىسى تەبىئەتلەرگە ۋە تەبىئەتلەر ماددىغا، ماددا قۇۋۋەتكە، قۇۋۋەت غىزاغا (ئوزۇقلۇققا) باغلىنىپ، ئىلاھى قۇدرەتنى بىلەن بىر-بىرىگە باغلىق بولدى. ئەگەر تە-

بەت بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق بولۇشى سەۋەپلىك ماددا ئۇزۇقلۇقتىن قۇۋۋەت ئالمىسا، ھەممىسىگە نۇقسان (يىمىرىلىش) كېلىپ، ھالاك بولۇشىغا سەۋەپ بولاتتى. بۇ باغلىنىشلارنىڭ بىر - بىرىگە يېتىشىپ تۇرۇشلىرى بىلەن قۇۋۋەت، مۇستەھكەملىكلىرىگە غىزا (ئۇزۇق) ھاسىل بولدى. شۇنداقلا بەدەن ئۇزۇقتىن، ئۇزۇقلىنىش ماددىدىن، ماددا تەبىئەتلەردىن، تەبىئەتلەر پەلەك (ئاسمان جىسىملىرى) دىن ۋە ئاسمان جىسىملىرى ھەر بىر شەيئىنىڭ جەۋھىرىدىن، جەۋھەر نەپس (زات) تىن، نەپس ئەقىلدىن ئۇزۇقلىنىپ قۇۋۋەتكە ئىگە بولىدۇ.

ئەي ئوغۇل، بۇ بايان قىلىنغانلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ تەۋەلىرى بولۇپ، ئۇز مۇناسىۋىتىدىكى باغلىنىشتىن باشقىغا تەۋە بولمايدۇ ۋە مۇۋاپىقلاشمايدۇ. مەسىلەن، ئادەم قىياپىتىدىكى ئاقلىق ۋە قارالىق ئېلېمېنتلارنىڭ بىرىگە تەئەللۇق بولۇپ شۇنىڭ تەسىرىدۇر. ئادەمدىكى سۇرەت ۋە ھايات، قۇۋۋەت ۋە ھەركەت پەلەكتىن يىغىلىدۇ. يەنە "بەش تۇرلۇك قۇۋۋەت": 1) كورۇش؛ 2) سېزىش - ئاڭلاش؛ 3) تېتىش؛ 4) پۇراش؛ 5) تۇتۇپ - سىلاپ تۇيغۇ ھاسىل قىلىش — ھىسسىي ئەزالىرىنىڭ كۇچىدۇر. بىر ئادەمنىڭ بەدىنىدىكى ھىسسىي قۇۋۋەت — سېزىش بىر كۇچكى، تاشقى جەھەتتىن بىر نەرسە ئاشكارا بولسا، تۇيۇپ، سېزىپ دەرھال ئەقىلغا خەۋەر بېرىدۇ، ئەقىل — كوڭۇلگە خەۋەر بېرىدۇ، كوڭۇل — جانغا خەۋەر بېرىدۇ. جان خەۋەر ئېلىش بىلەن پۇتۇن بەدەن ئەزالىرى خەۋەردار بولىدۇ. بۇ بەش قۇۋۋەت — "تاشقى بەش ئوچۇق قۇۋۋەت" دەپ ئاتىلىدۇ. ئېغىزغا بىرنەرسىنى ئېلىپ چايناپ، ئاچچىق، چۇچۇك، تاتلىق تەمىنى بىلىش قۇۋۋىتى — بۇ ھىسسىي قۇۋۋەتلەر جەۋھەردىن يىغىلىدۇ دېيىلىدۇ. جەۋھەر بىلەن سۇرەت (شەيئىنىڭ شەكلى) مەسىلىسىدە ھوكۇما (پەيلاسوفلار) ئىختىلاپ قىلىشقان ئىدى. بەزىلىرى: جەۋھەر ۋە سۇرەت ھامان بىر جەۋھەردۇر، باشقا ماددا ئەمەس، دەيدۇ. بەزىلىرى: تەتقىق قىلغان ۋە ھەقىقى ھالىنى بىلگەنىكى، جەۋھەر ھەر

بىر جانلىق بولغان سۇرەتتە بولىدۇ، دەيدۇ. يەنى بىرنەرسىنىڭ ھاياتى بار ئىكەن، ئۇنىڭ جەۋھىرى (ماددىسى) بار، قاچانكى ئۇ ئۇلسە جەۋھەر سۇرەتتىن ئايرىلىدۇ دەيدۇ. بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، جەۋھەر سۇرەتنىڭ زىننىتىدۇر. قاچانكى سۇرەت (شەكىل) بۇزۇلسا، جەۋھەر ئايرىلىدۇ، سۇرەتنىڭ رەنەقى قالمايدۇ (بۇ توغرىدا ئەھلى كالام تەرىپىدىن قىلىنغان ئېتىرازلارنى ئاڭلىمايمىز). يۇقۇرىدا سوزلەنگەن تاشقى ھىسسى قۇۋۋەتتىن باشقا يەنە بەش تۇرلۇك ھىسسى روھانى بار. بۇ، ئادەمنىڭ ئىچكى ئەزالىرىدىن بولۇپ، تاشقى مۇھىتتىن ئالغان خەۋەرگە سۇرەت بېرىپ خەۋەر قىلىدۇ. ھىسسى روھانى: 1) ھىسسي مۇشتەرەك (ئورتاق ھىس)؛ 2) خىيال؛ 3) پىكىر؛ 4) ۋەھىم؛ 5) خاتىرە كۇچى. بۇنىڭ بېشى نەپسدىن ھاسىل بولىدۇ. ئەمما بۇ بارلىق سىپەتلەر ئەزىز ۋە ھورمەتلىك سىپەتلەردۇر. ھەرقانداق بولار - بولماس ئادەمدە بۇ سۇپەتنىڭ ھەممىسى تېپىلمايدۇ. بىز بۇ باپنىڭ مۇقەددىمىسىدە (بېشىدا) بايان قىلغان ئۇچ تۇرلۇك سۇپەت — سېخىلىق، ئىلىم، ساداقەت ئەقىلدىن ھاسىل بولىدۇ. ئەمما بۇ ئۇچ سۇپەتنىڭ ئەڭ پېشۋاسى - تاللانغىنى مەردىيەتتۇر. چۈنكى، ئالى ئالەمدىن دەسلەپتە كامالەت ئەقىلغا يېتىپ، ئادەمنىڭ بەدىنىگە كېلىدۇ. بەدەن جان بىلەن بەرپا بولىدۇ. جان نەپس بىلەن، نەپس ئەقىل بىلەن بەرپا بولىدۇ. بۇلار بىر - بىرىنىڭ بارلىقىغا دەلىل (ھوججەت) دۇر. يەنى ھەركەت قىلغۇچى بىر جىسىمنى كورسەڭ، ئۇنىڭ جېنى بارلىقىغا دەلىلدۇر. ئەگەر سوزلىسە نەپس بارلىقىغا دەلىلدۇر ۋە ئۇ نەپسنى ئېھتىيات - تەلەپ ۋاقتىدا مەنپەئەتنى جەلپ قىلىشقا كەلتۇرسە، زىيانلىق نەرسىنى دەپئى قىلىشقا سالىدۇ. بۇ، ئۇنىڭ ئەقلى بارلىقىغا دەلىلدۇر. بۇنىڭغا كەلتۇرۇلگەن مىسال شۇكى، مەجنۇن (ساراڭلار) نىڭ ئەقلى بولمىغىنى ئۇچۇن تەلىۋى ھەم يوقتۇر.

ئەي ئوغۇل، سېخىلىق، ئىلىم ۋە ساداقەت تەبىي ھەر بىر ئا-

دەمدە مەۋجۇتتۇر. لېكىن، بەدەن بىلەن جان ئارىسىدا بىر ئىت-
لەت ھاسىل بولۇپ، بىرىدىن - بىرىگە ئۆتۈشىدىغان باغلىنىشلار
ئاجىزلىشىپ كەتسە، بەدەنگە جاندىن كېلىدىغان، مەقسەت بول-
غان نەرسە تولۇق يەتمەيدۇ. چۈنكى، مەجنۇنلۇق نەپس بىلەن
جان ئارىسىدا پەردە بولۇپ، نەپستىن جانغا تولۇق مادداھا-
سىل بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن نەپس بىلەن ئەقىل ئارىسىدا
جاھالەت (بىلىمسىزلىك) قاراڭغۇلۇغى پەردە (توسالغۇ) بولسا،
ئەقىلدىن نەپسكە ماددا يېتىشمەيدۇ. بۇ ھالدا پىكىر - تەدبىر
ۋە ساخاۋەت، ساداقەتتىن ھېچنەرسە ھاسىل بولمايدۇ. شۇنداق
ئىكەن، ھەقىقەتتە مەرىپەت (بىلىم) ۋە جاۋانمەرتلىك، مۇرۇۋۋەت،
ساداقەت ھېچ كىشىدە بولمايدۇ. لېكىن، ھەقىقى پەيز بەخش
ئەتكۈچىدىن كەلگەن پەيز مەرىپەت يولى جاھالەت ئىللىتى
بىلەن باغلانسا جاننىڭ يۈزىدە پەردە ھاسىل بولىدۇ. ئەمما ھەر
بىر كىشى يەنىلا ئۈچ سۈپەت (ساخاۋەت، ئىلىم، ساداقەت) نىڭ
ئۆزىدە بارلىقىنى دەئۋا قىلىدۇ. لېكىن ئەمەلىيەتتە ۋۇجۇتقا
كەلتۈرەلمەيدۇ.

ئەي ئوغۇل، سەن ئىجتىھات قىل، ئۇلارغا ئوخشاش مەئنا-
سىز بولما. ئىشنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەنلەرگە ئوخشاش مەئنى
ئىگىسى بولغىل. يارىماس، ئوتمەس دەۋا قىلما ۋە ئالى ئالەم-
دىن يۈزلەنگەن ئىلىم نۇرىنىڭ يولىنى ئېچىشقا تىرىشقىن. ئالى
ئالەمدىن يۈزلەنگەن ئىلىم نۇرىنىڭ ئېچىلىشى ئوقۇش، ئىلىم
ئۆگىنىش، بىلمىگەننى بىلگەنلەردىن سوراپ بىلىش بىلەن بو-
لىدۇ. بۈيۈك ھوكۇمالار، پەيلاسوپلار جاۋانمەرتلىك، سېخىلىق
ۋە ساداقەت بىر مەنالىق، دەيدۇ. ئەمما ئېيتىلىشىدا ئايرىمدەك
بىلىنىدۇ. يەنە بۈيۈك ئالىملار: "ئادەمنىڭ بەدىنى مۇرۇۋۋەتتىن
ۋە ئادەمنىڭ جېنى ساداقەت - توغرىلىقتىن، مەرىپەت ھېسسىيا-
تىدىن مۇرەككەپ بولۇپ، ئىچىدە ساپلىقتىن مەنا بار، ھەر
كىشىدە پۈتۈنلەي (تولۇق) بولمىغانلىقتىن، بىر گۇرۇھ كىشىلەرگە
تەن ۋە جان كىبرەك بولسا، يەنە بىر گۇرۇھ ئادەملەرگە تەن

ۋە جان، ھىسسىي ۋە مەنىۋى سۈپەتلەر نىسىپ بولغان. بەزى ئا-دەملەرگە تەنغىنا (گەۋدىلا) نىسىپ بولغان بولۇپ، ئۇ كورۇنۇپ يۈرگىنىلا ئەيىار - ھىلىگەرلەر، ئوغرىلار، ھەربىي ئەمەلدارلار، بازاردىكى ئىپلىم - سىپتىم قىلغۇچىلاردىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئەكسىچە تەن ۋە جان نىسىپ بولغانلار ئاشكارا بولغان مائاردىپتىن خەۋەردار بولدى. بۇ خىل ئادەملەر تەقۋادار، شەرىئەت شوئار ۋە سوپى - دەرۋىشلەردۇركى، خەلق ئۇلارنى "دىندار" ۋە "زا-ھىد"① لار دەپ ئاتايدۇ.

تەن ۋە جان ھەم ئۇچ ئۇلۇغ خىسلەتلىك سۈپەت نىسىپ بولغانلار ھوكۇما (پەيلاسوفلار - ئالىملار، پازىل — پەزىلەتلىك زاتلار) دۇر. خەلق ئۇلارنى ئولىما ۋە فۇزۇلا (ئالىملار، پەزىلەتلىك بۇيۇك كىشلەر) دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىر گۇرۇھكىلەرگە تەن ۋە جان ھەم ھىسسىي خىسلەتلەر، مەنىۋى نىسىپ بولىدى. ئۇلار روھانىلاردىن مالائىكە (پەرىشتىلەر) دۇر. ئىنسانلاردىن بولسا پەيغەمبەرلەر بولۇپ، ئادەم ئەۋلادىنىڭ ئەڭ ئاللانغانلىرى دۇر. ئەمدى كىمگە جاۋانمەرتلىك نىسىپ بولىدى ۋە جاۋا-نمەرتلىكنىڭ ئەسلىنى بىلدى؟

ئەي ئوغۇل، جاۋانمەرتلىكنىڭ ئەسلى ئۇچ نەرسە: بىرى، سىخىلىق. يەنى بىر ئىشقا كىرىشسەڭ ئۇنى ۋۇجۇتقا چىقىرىشىڭ لازىم، بىر سوزنى سوزلىسەڭ ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرغايسەن. يەنە بىرى ساداقەت — توغرىلىقتۇر. ھەرقانداق شارائىتتا توغرا - راست سوزدىن بولەك (يالغان) سوزلىمىگەيسەن. يەنە بىرى، ھەر ئىشتا سەۋرىچان، بەرداشلىق، ئىغىرچىلىقنى كوتەرگۈچى بولۇشىنى ئا-دەت قىلغايسەن. ھەرقانداق سۈپەت — سىنىڭ قەلبىڭگە تەئەللۇق بولغان بۇ ئۇچ سۈپەتتىن كەلگەن.

ئەي ئوغۇل، ئەگەر سەن مىنىڭ شۇنچە بايانلارنى سوزلىگ-

---

① زاھىد — تەركىگە ئىبادەت قىلىش يولىدا جەمىيەتنىڭ لەززەت - را-ھىتىدىن كەچكۈچى.

ئىشىدىن ئۇ ئىشلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ بىلەلمىسەك، ساگا تەپسىلى ھالدا يەنە بايان قىلاي. جاۋانمەرتلىكنىڭ سۈپەتلىرى ناھايىتى كوپ، ھەممىسى بۇ ئۈچ سۈپەتنىڭ بولەكلىرىگە ئوخشاشتۇر. بۇ ئۈچ سۈپەتنىڭ بولەكلىرىدىن بىرى شۇكى، (1) ئىسراپخور، بەتخەج بولمىغايسەن. مال - مۈلكنى، پۇلنى خىراجەت قىلغۇچىلار ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرى، ئوز ئورنىغا خىراجەت قىلىدۇ. مۇنداق كىشى سېخى، يەنى جاۋانمەرتتۇر. يەنە بىرى، ئورنىغا خىراجەت قىلمايدۇ. مۇنداق كىشى ئىسراپخوردۇر. جاۋانمەرت ئادەم ئوز ئورنىغا خىراجەت قىلسا، ئۇ "سېخى" دېيىلىدۇ. ئىسراپخور ئەگەر مىڭ ئاقچىنى ئورۇنسىز يەرگە بەرسە، ھامان ئىسراپخور بولىدۇ. ئۇنى ھېچكىم "جاۋانمەرت" دېمەيدۇ. چۈنكى، ئورۇنسىز يەرگە ئاقچا بېرىش روزا تۇتقان كىشىگە سۇ بېرىشكە ئوخشاشتۇر. روزا تۇتقان كىشىگە سۇ بېرىش، ئۇنىڭ روزىسىنى بۇزۇش گۇناھىغا ئىگە قىلسا، سۇ بەرگۈچى روزىنى بۇزدۇرغان ئېغىر گۇناھقا ئىگە بولىدۇ. ھېچكىم ئۇنى "ئۇسسىغان كىشىگە سۇ بېرىپتۇ، ياخشى ئىش قىلىپتۇ" دېمەيدۇ. دانا ۋە ھوشيار ئۇلۇغ كىشىلەر ئالدىدا شۇنداق ئادەمنى جاۋانمەرت، دەپ ئاتايدۇكى، ئۇنىڭ بىرقانچە ھۈنەر - بىلىم، پەزىلەتلىرى بولۇش بىلەن يۈرەكلىك، مەردانە بولىدۇ. ھەر ئىشتا سەۋرلىك - چىدامىلىق، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلغۇچى، ئىپپەت - نومۇسلۇق (ئوزىنى يامان ئىشلاردىن ساقلىغۇچى)، قەلبى، كوڭلى ساپ بولىدۇ. ئوز پايدىسى ئۈچۈن باشقىلارغا زىيان كەلتۈرۈشنى خالىمايدۇ. ھەتتا خەلقنىڭ ۋە دوستىنىڭ پايدىسى، خاتىرى ئۈچۈن ئوزىنىڭ زىيىنىغا رازى بولىدۇ. ئەسىرلەرگە قول ئۇزاتمايدۇ، يەنى ئۇلارنىڭ نەرسىسىنى ئېلىۋالمايدۇ، ئازار بەرمەيدۇ. ھەتتا دۈشمەنلىرىگىمۇ خەيرىخاھلىق قىلىدۇ. زالىم - مۇستەبىت بىر مەزلۇم (زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى) غا زۇلۇم قىلسا، زالىمغا يول قويمايدۇ - قارشى تۇرىدۇ، سوزى ۋە ئىشىدا توغرا بولىدۇ. ھالال - توغرا كەسىپ بىلەن ھايات

كەچۈرىدۇ. كىشىنىڭ ياخشىلىقىغا نىسبەتەن يامانلىق قىلمايدۇ. خوتۇنلارنىڭ سوز، قىلمىشلىرىنى ئەرلەر ئارىسىدا سوزلەشتىن نومۇس قىلىدۇ. ئەگەر ھەققانىيەت ئۈچۈن بېشىغا بالا - ھادىسە كەلسە راھەت بىلىدۇ.

قىسقىسى، ئۆزىدە سېخىلىق، ئىلىم، ساداقەت سۈپەتلىرىنىڭ خىسلەتلىرى تېپىلغان ئادەم جاۋانمەرت دەپ ئاتىلىدۇ.

ئەي ئوغۇل، شۇنىمۇ بىلگىنكى، ئۆزىنى "سوپى"، "دىن ئەھلى"، "ئەھلى تەقۋا"، "شەرىئەت ئىگىسى"، "دەرۋىش" دەپ ئاتىغانلارنىڭ جاۋانمەرتلىكى ئوغرىلاردىن، سىپاھلاردىن ۋە بازارچىلاردىن ئارتۇق بولۇشى كېرەك. چۈنكى، ئۇلارنىڭ تەگرىدىن ئالغان نەسىبىسى "تەن" ۋە "جان" دۇر. ئۇلارنىڭ جاۋانمەرتلىكى شۇ بولۇشى كېرەككى، ئۆزىنى "زاھىد" (تەگرىدىن باشقا دۇنيا راھەت - لەززەتلىرىدىن كەچكەن) دەپ سوزلىشىگە مۇۋاپىق بولۇپ، ھاياتىنى ئۆز گېپىگە لايىق ئۆتكۈزسۇن. رىيادىن (كىشىلەرنى ئالداشتىن) يىراق بولسۇن، كىشىلەر بىلەن جەڭ - جېدەل قىلىشمىسۇن ۋە خەلققە دىن ئىشلىرىدا دەخلى يەتكۈزمىسۇن، كىشىلەرگە ئۆز نەپسىنى دەپ ھەر خىل بولمىغۇر پەتىۋالارنى ئۈگەتمىسۇن. كىشىلەرگە زىيانلىق پەتىۋالارنى ئۈگىتىش — خەلققە ياۋۇزلۇق (يامانلىق) قىلغانلىق بولىدۇ. ھىلىگەرلىك بىلەن يالغان قەسەم قىلمىسۇن، دىن مەسىلىلىرىنى توغرا - ھەققىي بىلسە خەلققە تاماسىز ئۈگەتسۇن، ئەمما دىنىنى دۇنياغا ساتمىسۇن. پاسىقنى پىسىق سەۋدۇي بىلەن مالامەت قىلمىسۇن. مەيلى گۇناھى بار، گۇناھى يوق بولسۇن، بىر كىشىنىڭ ئولتۇرۇلۇشىگە پەتىۋا - ھوكۇم چىقارمىسۇن، چۈنكى، چىقىرىلغان پەتىۋا - ھوكۇملەرنى تۈزىتىشكە بولىدۇ. ئەمما ئۆلۈمنى تۈزەتكىلى بولمايدۇ. ئۆز مەزھىبىنى (كوزقارىشىنى) قوللاپ كۈچەيتىش ئۈچۈن يەنە بىر مەزھەپنى ھاقارەتلەپ، باشقا مەزھەپ ئەھلىنى "كاپىر" دېمەسلىكى لازىم. چۈنكى، "كاپىر" دېمەك سەن ئىسلام

AltunOq

دىندا ئەمەس دېگەنلىكتۇر. قۇرئان كەرىمدە ياكى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدە "مەزھىبى باشقا بولغانلارنىڭ دىنى باشقا" (ئىسلام دىنىدا ئەمەس) دېگەن ھۆججەت يوق. تەكرىگە يېقىنلىشىش ۋە، رەھمىتى ئىلاھىيە ھەققىدە ئۆزى بىلمىگەن بىر ئىلمىنى ئاڭلىسا ئۆزى بىلمەي تۇرۇپ ئىنكار قىلمىسۇن. خەلقنى تەكرى رەھمىتىدىن نائۇمىت (ئۈمىتسىز) قىلماسلىق لازىم. يەنى گۇناكارلارنى بەزىدە ئازاپ بىلەن قورقۇتسۇن، بەزىدە رەھمەت-مەغپىرەت بىلەن ئۈمىتۋار قىلسۇن. بۇ بايان قىلىنغان سۈپەتلەر مۇپتى- قازىلار ۋە ۋەز سۆزلىگۈچىلەر ئۆزىنى ئىشان- ھەزرەت دەپ يۈرگەنلەرنىڭ جاۋانىمەرتلىكىدۇر. سوپىلارنىڭ ئەدەپ- ئەخلاقىنى ئەبۇلقىسىمى «ئەدە بۇل رەسائىل» دېگەن كىتاۋىدا ۋە شەيخ ھەسەن قۇددۇسى «كىتاۋى ساپا» دېگەن كىتاۋىدا، شەيخ ئەبۇ مەنسۇر دەمەشقى «ئەرىمەتۇللا» دېگەن كىتاۋىدا، شەيخ ئەلى تەۋھىدى «كەشپۇلئايان» دېگەن كىتاۋىدا بايان قىلغان. سوپىلار ئەنە شۇ زاتلارنىڭ تەلىمىگە ۋە كۆرسەتكەن ئەدەپ- قائىدىلىرىگە ئەمەل قىلسا، توغرا يولغا ماڭغان بولىدۇ، خۇدانىڭ ۋە ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ رازىلىقىغا ئىگە بولالايدۇ. سوپىلار ئىككى خىل بولىدۇ: ئۇنىڭ بىر خىلى "خاس سوپىلار" دۇر. يەنە بىر خىلى سوپىلار بىلەن ھەمسوھبەت بولغانلاردۇر.

ئەي ئوغۇل، سوپى، دەرۋىشلىك دېگەن نېمە؟ ئۇنى بىلىش كېرەك. دەرۋىش شۇنداق كىشىدۇركى، ئۇ مۇجەررەد (يالىڭاچ) بولىدۇ. يەنى دۇنيالىقتىن ھېچنەرسىسى بولمايدۇ. بۇلارنىڭ ھالىغا مۇناسىپ مۇنداق بىر ھىكايەت بار:

ئىككى سوپى دەرۋىش بىللە سەپەرگە چىقىپتۇ. بىرىنىڭ بىر تىيىنمۇ پۇلى يوق ئىكەن. يەنە بىرىنىڭ بەش ئالتۇنى بار ئىكەن. پۇلى يوق سوپى خەۋپ - خەتەرسىز يول يۈرۈپتۇ. بەش ئالتۇنى بار دەرۋىش خەۋپتىن خالىي ئەمەس ئىكەن. ئاخىرى ئىككىسى بىر يەرگە كېلىپ قونالغۇ — بىر قۇ-

دۇق سۆيسى بار يەردە قاپتۇ. بۇ يەرنىڭ ئەتراپى خەۋپلىك
ئىكەن. پۇلى يوق سوپى دەرۋىش تىنچ - راھەتتە سىز ئىچىپ
بىر بۇلۇڭغا بېرىپ يېتىپتۇ. ھېلىقى ئالتۇنى بار دەرۋىش ئۇخ-
لىيالماي ئاھ - ۋاھ قىلىپ، ئەھۋال قانداق بولار؟... دەپ
قايغۇرۇپتۇ، پۇلى يوق دەرۋىش ئۇنىڭ ئاھ - ۋاھ چېكىپ بىئا-
رام بولغىنىنى كورۇپ سوراپتۇ:

— ئەي بۇرادەر، ساڭا نېمە بولدى؟

— مېنىڭ بەش ئالتۇنۇم بار ئىدى، — دەپتۇ ئىككىنچى
سوپى، — ئوغرىلار كېلىپ ئالتۇننى ئېلىۋالارمىكىن دەپ
ئەندىشە قىلىۋاتىمەن.

— ئەي دەرۋىش، — دەپتۇ پۇلى يوق سوپى، — بۇ ئالتۇ-
نۇڭنى ماڭا بەر، تەشۋىشتىن قۇتۇلىسەن، سەنمۇ ماڭا ئوخشاش
خاتىرجەم ئۇخلايسەن.

شۇنىڭ بىلەن دەرۋىش بەش ئالتۇننى ھەمرىيىغا بېرىپتۇ.
سوپى ئالتۇننى ئېلىپ شۇ يەردىكى قۇدۇققا تاشلى-
ۋېتىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

— ئەي دوستۇم، ئاھ - ۋاھ تارتىپ تەشۋىشلىنىشتىن قۇتۇل-
دۇڭ، ئەمدى تىنچ - راھەتتە ئۇخلا! — دەپتۇ.

ئەي ئوغۇل، ماشايىخلار، ئالىملار ئېيتقان ئىكەن، ھەقىقى سو-
پىلىق — دۇنيا ئىشلىرىدىن ”تەجرىد“، يەنى دۇنيانىڭ لەززىتىدىن،
مال - مۈلكىدىن قولىنى تارتىشتۇر، ”تەسدىق“، يەنى تەڭرىگە
رازى بولۇپ بوي سۇنۇشتۇر ۋە ھەق-تائالا يولىدا دۇنيادىن
ئۈزۈلۈپ تەنھا ۋە يوقسۇل ئۆتۈشتۇر. ھەقىقى سوپى - دەرۋىش
شۇدۇركى، پالانى مەندىن ئارتۇق بولامدۇ دەپ، قەلبىدە ھە-
سەت - كۈندەشلىك، مەنمەنلىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ نەزىرى دۇنيا
لەززەتلىرىدىن، راھىتىدىن كېچىپ ئۆزىنى تەڭرىگە تاپشۇرۇشتا
ۋە يەككە - يېگانە ئاللادىن ئىبارەت مەھبۇپ ئىشقىدا كېچە -
كۈندۈز يېنىپ، ساداقەت بىلەن ھايات ئۆتكۈزۈشتە. ھەقىقى سو-
پى - دەرۋىش ھېچنەرسىگە ئىگىلىك نەزىرى بىلەن قارىمايدۇ،

خەلققە نىسبەتەن گۇمان، خاتا پىكىردە بولمايدۇ، ھەرنەرسىگە ئادىل - توغرا قارايدۇ.

ئەي ئوغۇل، ساداقەت دېگىنىمىز — كوزگە كورۇنىدىغان، قول بىلەن تۇتقىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس، ساداقەتنى ئادەم كەسپ قىلىپ ئۆگىنىۋالىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى خۇدانىڭ بەخشايىشى - ئىنايىتىدۇر. سوپى - دەرۋىش شۇكى، ھەرنەرسىگە توغرىلىق - ساداقەتلىك بىلەن قارايدۇ، ھېچقاچان ئوزىگە ھايۋانلىقنى كەسپ قىلمايدۇ.

سوپى - دەرۋىش بولغان كىشىلەرگە لازىمكى، ھەرقاچان خۇدانىڭ رازىلىقىنى ۋە دىدارىنى ئىزلىسۇن، تەڭرىنىڭ ئەمرىنى تۇتسۇن، شەرىئەتكە تەۋە بولسۇن. دىلى ۋە تىلى پاك بولسۇن، كىشىگە تەئەددى ۋە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمىسۇن، كىيىملىرىنى ئوزى يۇيۇپ كىيسۇن. نانىنى ياخشى كورگەي، خەلق يىغىنلىرى - مەجلىسلىرىگە بارسا، نەدە ئورۇن بولسا شۇ يەردە ئولتۇرغاي. ھەر ئىش قىلسا خەلق ئارىسىدا ئاشكارا قىلغاي. بىر كىشىنىڭ خاتالىقى بولسا، ھاقارەت قىلىپ سوكمىگەي. مەجلىسلەردە تولا گەپ قىلمىغاي.

ئەي ئوغۇل، ھەر ئىش قىلساڭ شۇ ئىشىنىڭ ئاخىرىنى ئويلاپ قىلغايسەن ۋە جاۋانمەرت - غەيرەتلىك بولغايسەن، خەلق ئارىسىدا ياخشى نامىڭ قالسۇن. قايسى كىشىگە يېقىنچىلىق مۇناسىۋەتتە بولساڭ، ئىشەنچلىك، ساداقەتلىك بولغايسەن. خىيانەتكارلىق، مۇناپىقلىقتىن ئوزەڭنى ساقلىغايسەن. كوزۇڭنى، تىلىڭنى ۋە قولۇڭنى ھارامنى كورۇشتىن، سوزلەشتىن، تۇتۇشتىن ساقلىغايسەن. ئىشىكىڭنى، داستىخانىڭنى ۋە قولۇڭنى دوست، دۈشمەنگە ئوچۇق تۇتقايسەن. بىر كىشى سەندىن بىر ھاجەت تىلىسە، ياردەم تەلەپ قىلسا، ئۇمىدىنى يەردە قويمىغايسەن. ئىمكانىيىتىڭنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلغايسەن.

ئەي ئوغۇل، جاۋانمەرتلىك شۇكى، ھەر زامان، ھەرقاچان ئوز مۈلكۈڭ ئوزەڭگە بولسۇن. خەقنىڭ مال - مۈلكى، ئەھلى -

ئايالىغا تاماگەر بولمىغايسەن. خەلققە خىيانەت، ھىلىگەرلىك قىلمىغايسەن. خەلققە ياخشىلىق قىلالمىساڭمۇ يامانلىق - زىيانكەشلىك قىلما، بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ياخشىلىققا سازاۋەر بولۇپ، ياخشىلىق ۋە ياخشى نام بىلەن يادلانغايسەن.

ئەي ئوغۇل، مەن ئۆمرۈمدە نېمىنى ئادا قىلدىم ۋە نېمىنى بىلدىم؟ بۇنى ساڭا سۆزلىدىم. تارىخىي ھىجرىيىنىڭ تۆت يۈز يەتمىش ئۈچىنچى يىلى (مىلادى 1080 - يىلى) بۇ قابۇسنامىنى يېزىپ تاماملىدىم. بۇ كىتاپتا ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇش - ھاياتى، ئىجتىمائى ئەخلاقى، ئىلىم - مەرىپەت، ھۈنەر - سانائەت قاتارلىق ئىشلىرىدىكى زۆرۈر بولغان مەسىلىلەرنى بايان قىلدىم. ئەگەر سەن مەن بايان قىلغان ئەخلاقتىن ياخشى يول تاپساڭ، مەندىن ھەم ئارتۇقراق بولىسەن. سېنىڭ ئىجتىھات - غەيرەت بىلەن تىرىشىپ مەرىپەت ھاسىل قىلىپ، مەندىنمۇ ياخشىراق ئادەم بولۇشۇڭنى ئۈمىت قىلىمەن.

AltunOq

Q布斯劝戒书
夏穆索黎玛阿里·Q布斯
（维吾尔文）
阿布德烈西提斯拉木译

喀什维吾尔文出版社出版
新疆新华书店发行　新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米32开本　4.625印张插页1
1982年6月第一版　1983年9月第二次印刷
印数:40.001—75.000　统一书号：7264·1

定价：0.43元

مۇقاۋىنى تۇرسۇن غازى ئىشلىگەن

نومۇرى: 7264·1
باھاسى: 0·43 يۈەن